

L
s 72
92

HERBERT TINGSTEN ÄR SKYMINGEN PÅ

UNIVERSITETS-
BIBLIOTEKET
Lund

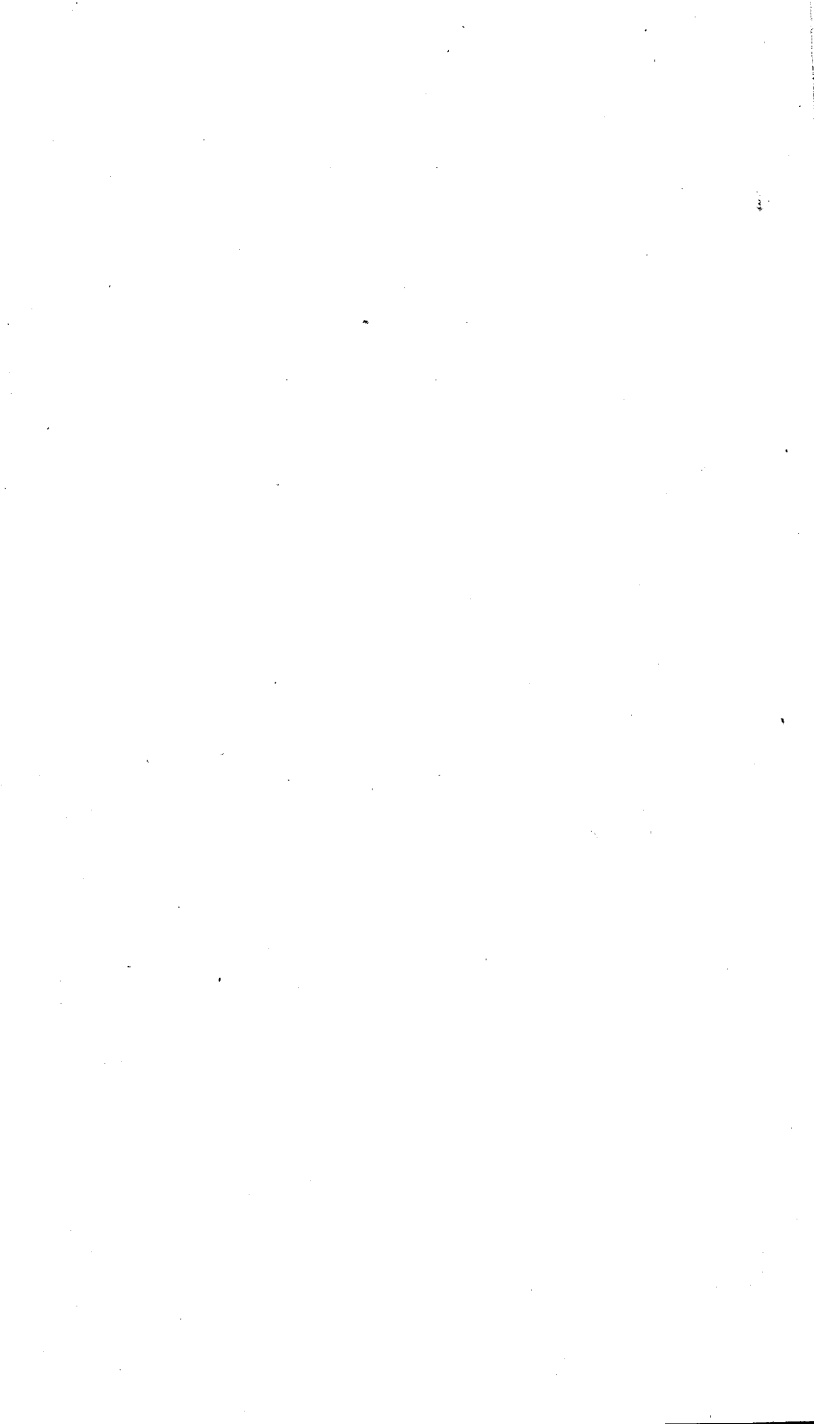
L 2
Ting 5 72 H.
92

LUND'S UNIVERSITETS BIBLIOTEK

15010

800358597

HERBERT
TINGSTEN
När
skymningen
faller på

NORSTEDTS

Herbert Tingsten

Min politiska horisont

1969

”Herbert Tingstens politiska horisont är alltså vid, men den är också djup, sikten är klar och luften lätt att andas — som sig bör på höjderna. Man känner sig följaktligen upprymd av att läsa honom och upphör inte att häpna över hans till synes outtömliga och oavbrutet stimulerande intellektuella vitalitet . . . Denna essaysamling, så fylld av ungdomlig vetgirighet, analytisk skärpa, moraliskt engagemang och sprudlande språklig verve är skriven med en beundransvärd, en avundsvärd friskhet lika mycket i sakframställningen som formgivningen . . . Och så är han ju så förbannat, förlåt välsignat, rolig.”

Gunnar Unger i SvD

”Titeluppsatsen sammanfattar hans politiska utveckling och nuvarande politiska hållning. Inledningsackordet är på sätt och vis hörbart boken igenom . . . Herbert Tingstens uppgörelse med nyvänstern är en tour de force i hans bästa stil. Det idéhistoriska perspektivet är med, likaså den analytiska skärpan . . . Säkert är att Tingsten skriver briljantare än någonsin och att hans bok utgör hälsosam läsning i den svenska kulturdebatten. Hans reflexioner vid horisonten, oförändrat spänstiga men nedskrivna i en avklarnad atmosfär, håller fram rationalismens minimikrav och en illusionslös men upplevd motivering för demokratin.”

Harald Wigforss i GHT

Herbert Tingsten

När skymningen faller på

Herbert Tingsten

När skymningen faller på

P. A. Norstedt & Söners förlag Stockholm

1970

Herbert Tingsten

Mitt liv

I. Ungdomsåren 1961

II. Mellan trettio och femtio 1962

III. Tidningen 1946—1952 1963

IV. Tio år 1964

Från idéer till idyll 1966

Strid kring idyllen 1966

När Churchill grep makten 1966

Notiser om liv och död 1967

Dagbok från Amerika 1968

Gud och fosterlandet 1969

Min politiska horisont 1969

© *Herbert Tingsten 1970*

Kungl. Boktryckeriet P. A. Norstedt & Söner

Stockholm 1970

Det mörknar över vägen,
det börjar bli tungt att gå,
och tunga bli alla tankar
när skymningen faller på.

(Hjalmar Söderberg: Det mörknar över vägen)

Bern 10 februari 1968

I FÖRRGÅR OCH I GÅR undersöktes jag av den läkare, professor Goldmann, som jag sedan hösten 1958 regelbundet besöker här. Han slog fast att en klar försämring av mitt vänstra "goda" öga ägt rum. Det hot som så länge legat över mig blev alltså aktuellt: att mista förmågan att läsa och blott ha "ledsyn" kvar. Det var en hård chock för oss. Förtvivlan var till en början överväldigande, en avgrund låg framför mig. Jag kunde inte gråta. Gerds försök att trösta mig var utan effekt: hon var för en gångs skull utanför, en av de andra, normala, som inte levde i skräck. Min enda tanke efter den första och avgörande undersökningen i förrgår var att snabbt nå en liten lindring genom bedövning, alltså en ordentlig whisky. Men redan vid middagen och rödvinet kom en förändring. Jag började liksom i en annan del av mitt huvud att fantisera om en utväg, ett litet liv vid sidan om min fruktan. Jag skulle skriva om vad som hänt mig och hände mig, utnyttja ångesten och ställa den i min tjänst, till en del besegra den. Om jag inte gjorde så, blev det outhärdligt,

spänningen mellan dödsfruktan och längtan att dö olidlig. Nu börjar jag detta försök efter en natt med nio timmars sömn (på sömnpulver) och två dagar i stillhet framför oss; i morgon kväll reser vi hem till Frankrike.

NÄR JAG BLÄDDRAR I DE NOTISER som kommer i det följande, slår det mig att en liten introduktion om vårt vardagsliv är behövlig som bakgrund. Under de drygt två år som mina anteckningar närmast gäller har vi tillbragt ungefär tre fjärdedelar i vårt hem i Roquebrune-Cap-Martin, invid Menton, några kilometer från gränsen till Italien. Vårt dagliga liv är enformigt, även om stämningarna, särskilt under denna tid, snabbt växlat mellan glädje, stillhet och förtvivlan. Jag söker arbeta med min skrivning ett par timmar på morgonen, går runt kvarteret för att köpa mjölk, frukt och tidning; eftermiddagen och kvällen fylls av läsning, vilket sedan december 1968 för mig innebär lyssnande till högläsning och bandspelare. Vårt franska umgänge är praktiskt taget obefintligt: samtal i butiken och med hantverkare, någon enda gång en drink med de s. k. champagnetanterna, två äldre damer i huset bredvid som givit oss adressen till en liten bra och billig champagnefirma. Vårt enda regelbundna svenska umgänge är Tora Nordström-Bonnier, som större delen av året bor några mil västerut, i Cagnes-sur-Mer; vi har nu känt varann i bortåt trettio år men aldrig förut varit så goda vänner. Ibland träffar vi två konstnärer som bor i närheten, Solveig och Gösta Ehrenberg. Ett par gånger om året kommer Siri Aschberg och Karin Kock till Menton och vi träffas till cock-

tails och en och annan måltid. Under de senaste åren har vi haft åtskilliga längre besök, särskilt av vänner som hjälper Gerd att läsa för mig: Kristina Backlund, Ingrid Lecorre, tidigare gift med min gamle vän Torsten Gårdlund, Greta Bolin och Ebba Blanck, som i julas bodde på Mentons hotell Viking och hjälpte mig med läsning och skrivning och oss båda med vänlighet och samtal. Min dotter, min syster Eva och min svägerska Vera hör till de gäster som återkommer.

När vi är ensamma skiftar spänningen mellan stillhet och ängslan. I detta avsnitt skall jag inte gå in på den saken; jag återkommer ofta till den. Räddningen ligger i vår känsla av ovillkorligt beroende och i Gerds förmåga att glädjas och entusiasmeras, att starkt uppleva vad som händer: att nya blommor slagit ut, att våren kommer, att jag tycks se litet bättre en dag, att Israel står upprätt.

Våra resor under dessa år har nästan uteslutande gällt Sverige — eljest blott några korta besök i Israel, Salzburg och andra städer på genomresa. Vistelserna i Stockholm har blivit ganska långvariga, i ett par fall omkring en månad. Gerd måste resa med för att hjälpa mig, jag får genom Ragnar Svanström bistånd med läsning, skrivning och korrektur; särskilt står jag i tacksamhetsskuld till Ingeborg Fernlund, Siv Nordin och Ingrid Ulff. Läkarbesöken

har blivit mera omfattande. Vi känner oss ännu ha många vänner, trots det starka bortfallet vid min avgång från och min senare brytning med Dagens Nyheter; någon gång retar jag mig på bristande medkänsla, vida oftare är jag tacksam, glad och en smula förvånad över den älskvärdhet och godhet som man visar mig utan att markera mina svårigheter eller irritera genom frågor och jämförelser. Då jag ivrigt pratar med vänner kan jag glömma vad som eljest nästan alltid känns som ett sår, och jag blir på detta sätt för tillfället kanske gladare än jag förut varit i samma situationer. Vi rör oss, som vi alltid gjort, i skilda ålderskretsar och känner oss hemma i dem, från de liberala ungdomarna i trettioårsåldern till min egen sakta försvinnande generation.

Två fasta punkter har vi på våra resor till Sverige. Hotell Stockholm, där vi alltid får samma rum och möts av samma gästfrihet. Klubben Sällskapet (ofta kallad Stora Sällskapet) blev jag medlem av då jag pensionerades. Jag hade en viss misstro mot denna konservativa och högborgerliga inrättning, men den övervanns av några vänner, främst Otto Järte. Nu är vi sedan länge förtjusta i klubben: den utmärkta husmanskosten, tjänstvilligheten och den naturliga älskvärdheten hos personalen, den gammaldags sirliga artighet som medlemmarna av klubben är upp-

fostrade till eller lägger sig till med som ett slags uniform. Då jag första gången bjöd Vilhelm Moberg på klubben, skojade han med min nytända kärlek till kungaporträtt och åldrig elegans; nu är han själv medlem. Detta betyder förvisso inte att klubben blivit republikansk.

GERD ÄLSKAR SIN TRÄDGÅRD. Den är inte stor, en ovanligt präktig palm, ett tiotal citrusträd, ett bananträd som gjort sensation genom att ge frukt tre gånger, ett par mimosa, små gräsmattor och — framför allt — hundratals olika och inte sällan ombytta blommor. Men den är tillräckligt stor för att kräva, eller åtminstone motivera, ständig omsorg under större delen av året. Då hon går bland blommorna, klipper de vissna, sätter stöd för de svaga, river bort ogräs, är hon på en gång koncentrerad och avspänd, helt upptagen av iakttagelser och små aktioner. Ofta ser jag på henne med på en gång gripenhet och avund — jag har ingenting liknande att arbeta med, ingen möjlighet att bli så intensivt engagerad utom i sällsynta stunder av intensitet i läsning och skrivning. Ibland känner jag, särskilt sedan ögonen blev dåliga, främst en irritation, som kryddas med samvetskval över att den finns där; jag har allt svårare att nå ögonblick av liknande iver och önskar innerst att all omsorg skall gälla mig själv. Då vi är borta, frågar Gerd sig ofta hur det går för blommorna och träden: blir de ordentligt vattnade, tas ogräset bort, slår de nya rosorna ut medan vi är på resa?

Varför hjälper jag inte till mera? Något litet gör jag, eller gjorde jag, enkla saker som att vattna eller sätta upp ett stöd för en blomma eller plocka av någ-

ra clementiner eller citroner. Men i det hela är mig detta arbete avskyvärt, jag tänker bara på att snart få slut på det. Om jag skall klippa en gräsmatta, vill jag göra det som en labyrint för att få omväxling, och gör det och allting annat dåligt. Mitt slarv och min nervositet leder till små skärmytslingar, och så befinner det bäst att jag går in igen. Det vackra i växter och färger tycker jag mig ibland uppskatta, men glädjen är kort och sval, inte, som hos Gerd, en djup och stärkande känsla av samhörighet och harmoni.

Ibland diskuterar vi, eller frågar jag mig, om Gerd verkligen får ett plus i sitt liv genom trädgården. Det är ju alltid något galet som skall rättas till, några blommor som inte tar sig, en buske som blåser kull, en invasion av sniglar, ett vissnande på några håll som fläckar det helas skönhet, men jag är oftast medveten om att mina frågor och mitt tvivel är dumma, att de går vid sidan om saken. Det är själva kärleken med dess glädje och bekymmer som ger trädgården värde. Och inte så sällan når denna kärlek en fullkomning på några minuter eller timmar, den bränner — liksom all kärlek — bort bristerna och utplånar insiktens farhågor — trädgården är som Gerd önskar den, ett ideal som ger ljus och förtröstan.

VID EN MIDDAG HOS VILHELM MOBERG rådde mig Mats Rehnberg att läsa Tito Collianders memoarer från barndoms- och de första ungdomsåren — de fyra små volymerna "Bevarat", "Gripen", "Vidare", "Givet" (1964—1968). Böckerna hade, kanske på grund av författarens finländska börd och utgivningen först i Finland, relativt litet uppmärksamhets i den svenska pressen. Dessbättre följde vi Rehnbergs råd, som gavs med en för denne gemytliga man slående kraft och ovillkorlighet.

Collianders skrifter synes mig höra till de mest betydande memoarer jag läst. De spännande, med intensitet givna beskrivningarna av små och stora upplevelser gör i och för sig läsningen till en njutning, det förflutna blir närvarande på ett sällsynt och nästan alltför gripande sätt; som exempel nämner jag barndomens upplevelse av revolutionens Petrograd 1917.

Men det unika ligger på ett annat plan. Jag skulle vilja kalla det författarens fromhet. Den framträder inte i religiösa betraktelser, det finns knappast en antydning om Collianders tro — enligt uppgift är han aktivt missionerande grekisk ortodox. Fromheten kommer fram i själva synen på människorna. Deras yttre villkor och prestationer är oväsentliga, de är varelser med ett värde oberoende av allt sådant, som under kamp med sig själva och and-

ra utvecklas som personer, karaktärer, tänkare och självrannsakare — allt gäller, underförstås det, deras förmåga att bli goda och hela människor, deras frälsning. I bilderna av föräldrarna kulminerar denna ingivelse till fromhet. Det finns en sådan kärlek, en sådan självklar offervilja och medkänsla hos dessa båda fattiga, som samhällsindivider halvt misslyckade människor, att alla andra egenskaper och ambitioner verkar meningslösa. De skildras så, särskilt i sjukdomen och döden, att man — utan ett ord av dogmatik eller förkunnelse — förstår att Colliander ser dem som odödliga själar, och att han tror på evigheten och Guds rike. Jag vet mig inte hos någon predikare eller mystiker ha funnit en sådan bild av det andliga, av det oförgängliga — jag delar naturligtvis inte denna ljusa visshet, men jag känner hur starka rötter den har hos mig, hur jag trots allt längtar efter den. Vid sidan av detta blir de självbespeglande och stolta Golgata-marscherna à la Hammarskjöld rituella och koketta.

FRÅN SOCIAL SYNPUNKT, eller umgängessynpunkt, är antagligen dålig hörsel ojämförligt värre än dålig syn — jag talar om "dålig", inte om total dövhet eller blindhet. Den som hör dåligt blir halvt utanför i allt sällskap och i varje umgänge. Följden blir som vi alla märkt att han eller hon är orolig i samtal, låtsar sig höra för att inte blamera sig och irritera, ofta med konsekvensen att han ger felaktiga eller vettlösa svar och, då han märker detta, blir ytterligare plågad. Den bristande hörseln inger visserligen medlidande och eggat omgivningen till vänlighet och fördragsamhet. Men den framkallar också, då välviljan hos omgivningen blir hårt provad, obehag och aggression; samtalaren går över från alltför låg till alltför hög röst, och i hans sätt att tala märks en önskan att ryta, han kommer alltför nära den olycklige, han tar sig an honom på ett sätt som blandar godhet med trötthet och förakt. Efter en stund går han kanske sin väg, i en känsla av att ha fyllt ett tungt värv, om också med en gnutta ont samvete. Min egen hörsel är försvagad, men fortfarande rimlig vid min ålder; jag har erfarenhet av de berörda obehagen, förstår att andra mer döva lever i ojäm-förligt större oro och plåga.

Dålig syn är i detta hänseende mindre besvärlig. Den har, kanske på grund av sin relativa sällsynt-het, en större lidandets prestige än dålig hörsel. Den

är inte, så länge man känner igen omgivningen och någorlunda hittar i lokalerna och till maten, så påtaglig för de andra och så ständigt störande i umgänget. Den som har litet svårt att finna smöret eller sillen utmanar inte på samma sätt som den som frågar om och missar eller förstör poängerna i ett inlägg. Någon gång kan sättet att hjälpa en synskadad till rätta bli stötande; man är litet för beskyddande, tar den eländige under armen för mycket, påpekar svårigheter som kan klaras utan något inskridande utifrån, men någon motsvarighet till den i undertryckt ilska höjda rösten eller till tvånget att låtsas sig uppfatta vad som sker finns knappast. Någon enda gång finner jag vänligheten otrevlig, särskilt då den tar sig uttryck i svagt underbyggd lidandeskonkurrens: "jag har också ett dåligt öga", "jag går i ängslan för att få starr", "jag har sådant flimmer i ögonen", men i det hela finner jag medkänslan och dess enklare kamrat konventionalismen tåldelfria i mitt fall. I affärerna här nere behandlas jag nästan genomgående med en älskvärdhet utan överlägsenhet; då jag inte kan räkna pengarna hjälper man mig med diskretion, och det har blivit självklart att jag räcker fram en handfull mynt och att ägaren eller expediten söker fram de slantar som köpet kräver, med en blick, som jag ännu kan uppfatta, av öm omsorg.

Det är mera direkt för den synskadade själv, för mig själv, som det yttre umgänget innefattar en del, hittills inte alltför besvärliga problem. I föredrag och debatter går det ännu bra; jag hittar till podiet och stolen, jag kan urskilja — även om jag inte kan igenkänna — andra debattörer och uppträdande. Vad som i mindre sällskap av vänner och bekanta framstår som en svårighet eller ett fel är en följd av mitt allmänna läge. Att träffa människor är på ett annat sätt än förr att bli fri och normal; jag kommer ut ur mitt lilla fängelse, kan prata och i stort sett fungera som de andra. Detta leder till glömska av mitt tillstånd eller i varje fall en avlägsenhet från helvetestrafiken i ensamheten, som gör mig ivrig och nästan exalterad — ju ivrigare jag blir, desto bättre glömmer jag. Redan tidigare har jag pratat mycket och ivrigt, men nu gör jag det nog mer än någonsin; Gerd har ibland påpekat att jag talar för mycket, att jag utan orsak eller resonans "går på" i alla möjliga sällskap. Ibland söker jag behärska mig, men jag tror inte att pratigheten ännu blivit en last som är alltför stötande, och jag tycker mig vara förtjänt av denna avkoppling. Naturligtvis har jag svårt att bedöma när min jakt efter glömska får ett drag av hysteri; om jag skulle bli outhärdligt pratsam kastar jag en av mina räddningsplankor överbord.

TILL DE FÖRFATTARE som jag började läsa mycket tidigt — några år efter debuten — hör Julien Green, och sedan har jag i huvudsak följt hans produktion under årtionden. Jag har ett behov av att i denna bok något redovisa min bild av Green och det intryck han gjort på mig. Jag tänker då inte så mycket på vare sig romanerna, skådespelen eller memoarerna, som jag i flera fall recenserat och diskuterat, utan på det tiotal volymer av dagböcker som Green utgivit fr. o. m. 1928. Här skall jag huvudsakligen ur tidigare artiklar sammanställa mina intryck av dessa dagböcker.

Varje gång jag läser en av dessa böcker frågar jag mig — och detsamma gäller säkert tusentals andra läsare — varför de fånglar så mycket att man oavslåligt läser vidare. Roliga, spännande eller upplysande är anteckningarna inte ofta. Personliga intimiteter saknas helt; det finns en del anekdoter, en del berättelser om författarbekanta som Gide, Mauriac och Malraux, men de är sparsamma och reserverade. Spirituell eller originellt djupsinnig är Green sällan; man har intrycket att det är besvärligt för honom både att tänka och skriva, och om slösande intellektuell förmåga kan det aldrig vara tal. Green beskriver sig själv som tråkig i sällskap, och i jämförelse med den lysande raden av franska dagböcker är även hans anteckningar ledsamma. Men de har

en egendomlig storhet som betvingar, mer än kanske Gide och Mauriac.

Green lever i ångest eller, kanske riktigare, i ängslan. I ett televisionssamtal har han förklarat att känslan av ständig fara framträdde då han var omkring femton år gammal, "utan tvivel därför att det var det år då min mor dog, och så länge min mor levde fanns det för mig ingen fara i hela världen". I dödsskräcken, en smula mildrad med åren, koncentreras rädslan och förtvivlan: "Det är omöjligt att vara lycklig länge på en jord där döden finns."

Efter moderns död säger sig Green "först hos sig själv, sedan hos Gud ha sökt frälsningen, den ointagliga borgen, den enda tillflykten". Men hans Gud är på en gång en tillflykt för ängslan och en symbol för denna ängslan; Greens gudsfruktan är fruktan i ordets egentliga mening lika mycket som tillit och förtröstan. "En behaglig liten religion för direkt till helvetet. En behaglig liten religion som söver och välsignar. Det är vad djävulen älskar." Man vill följa Guds bud och "bära sitt kors", skriver han. "Men vilket kors? Inte ensamheten, inte sjukdomen, inte den ständiga striden mot sin egen natur. Något annat kors. Ett vackrare kors. Något som är prydligt och inte alltför tungt. Men det finns inga kors av den modellen. Kanske på leksaksavdelningen . . ."

Dessa citat ger en föreställning om den spänning

som är religionens villkor för Green. Denna spänning innebär inte att han tvivlar. Tvärtom, han tvivlar aldrig; "i en värld som våldsamt förkastar tron tror jag som man trodde för åttahundra år sedan". Han är rent av orolig för att han aldrig tvivlar; de största kristna har ibland tvivlat, skriver han, och det är kanske därför något fel på hans kristendom. Men hans religiösa ängslan — hans till religion översatta ängslan — kommer till uttryck i andra ting. Han känner samma åtrå att ständigt vara Gud nära som han som barn kände efter moderns ömhet.

Överallt, i sällskapslivets nöjen, i skönhetens lockelser, i stillheten och det inre lugnet, spårar han djävulens, demonernas förförelsekonster. Bakom den kyligt utmejslade stilen, blott någon enda gång avbruten av ett förtvivlat utrop, ser vi en människa i sådan vanda att varje dag blir en heroisk handling.

Green har någonstans skrivit att han tror på allt den katolska kyrkan lär, men han söker inte fixera läran. De uttalanden han gör i trosfrågor är ofta naiva och primitiva; han funderar på varför Gud tillåter ondskan och synden, frågar sig om få eller många blir frälsta, tror eller tvivlar på predestinationen. Den ångestfulla, någon gång i passionerad och hängiven lycka blommande tron är hans öde, inte dialektik och teologi.

Green lever ständigt, som han klargör utan att

understryka eller skildra, i köttslig synd, och denna synd blir rimligen mera pressande därför att han är homosexuell. Konflikten ger honom en känsla av falskhet och orenhet, och att lösa den genom att "lämna världen" (gå i kloster) är en tanke som han ofta kommer tillbaka till. Ett slags flykt ur dilemmat kan spåras i Greens ofta återkommande tanke att den yttre verkligheten är en chimär.

I GÅR TALADE VI om ett av våra små reseäventyr och ansåg det värt att berätta. På hemväg från Rom stannade vi i januari 1931 ett par dar i Berlin; närmast för att träffa vännen Vilhelm Scharp, då svensk lektor vid universitetet. Sista dagen blev alltför festlig, delvis på grund av att vi också träffade Carlo Sannmark, rektor och riksdagsman i Finland, men för oss framför allt en glad och rolig kamrat, något överdriven i sitt sökande efter glädje; han kunde likna Thomas Manns Peeperkorn i sin cyniskt-intelligent jargong och sin tendens att låta lunchen övergå i middagen, middagen i supé och supén i en smörgås med tillbehör. På kvällen ville vi in på en nattklubb, men den var så full att endast Sannmark blev insläppt; han ropade till oss att vänta, men vi gick hem.

Morgonen därpå tog Gerd, jag och Sannmark Sverigetåget från Stettiner Bahnhof, tredje klass. Sannmark var till en början dyster; han hade bestulits på sin plånbok under nattklubbsbesöket; pengarna oroade honom inte så mycket, men han var som riksdagsman med aspirationer på en ministerpost i nästa koalition rädd för att blamagen skulle bli känd. Efter ett par timmar var vi alla glada igen med smörgås, öl och medförd konjak som tröstergrunder. Vid avfärden från Berlin kom en medpassagerare i sista ögonblicket in i vagnen: en förtju-

sande söt flicka i tjugoårsåldern, elegant utan överdrift, som genom vagnsfönstret växlade eldiga kyssar med en vacker ung man på perrongen. Då vi pratade om att vår konjak tog slut, inskred hon på utmärkt svenska, tog fram en frisk butelj ur kappsäcken och så fortsatte vi allt muntrare till Sassnitz. Vi talade mest om resor, en smula renommistiskt, som är vanligt i sådana situationer. Det märkvärdiga var att den unga flickan totalt knäckte oss äldre genom att utan direkt skryt markera sin överlägsna erfarenhet på alla områden. Sannmark, som i början talade litet vidlyftigt om resor, sport och äventyr, reducerades till en förkrossad lyssnare, som inför flickans meddelanden reagerade med till snörvlingar förstörade kippningar efter andan. Carlo hade nyligen åkt skidor i Schweiz och berättade yvigt om sina prestationer. Flickan hörde uppmärksamt på men tillade att bestigandet av Jungfrau och Matterhorn varit påfrestande. Har ni gjort allt detta, frågade Sannmark, ni måste vara märkvärdigt duktig. Nej, inte alls, förklarade flickan, medan hon i skilda stötar nämnde att hon varit den första kvinnan på en rad fjälltoppar och förra året vunnit det kvinnliga världsmästerskapet i skidåkning. Vi talade om städer där vi varit, om ruiner vi sett, om krogar där vi festat. Flickan hade varit överallt. Ja, men har ni verkligen besökt varenda huvudstad i Amerika, inföll

Sannmark i förtvivlan. Nej, det hade flickan inte; på den stora resan över denna kontinent hade hon missat Montevideo; ”ja, det var verkligen otur, men pappa blev tvungen att resa hem genast”. Samtalet föll på sjukdomar och erfarenheter av oskickliga läkare i något hörn av Europa. ”Ja, sådant är förskräckligt”, sade flickan allvarligt och medlidsamt, ”pappa säger alltid att det är ansvarslost att göra en lång resa utan att ta sin egen läkare med sig.” Vid denna smäll var vi redan uträknade och sökte i fortsättningen med hjälp av konjaken att hävda oss på nya områden: vi pratade litteratur (där flickan också var väl framme), sökte vara spirituella i största allmänhet och undvek resor, sport och äventyr. I Lund, där flickan steg av, fick vi en del av förklaringen. Flickan var österrikiska, hade varit krigsbarn i Sverige och studerade nu i Lund, hennes far var den omätligt rike österrikiske fursten W., som jäktade världen runt efter avkoppling. Sannolikt ljög flickan en del, men på det nobla sätt som uppstår då en liten lögn framstår som en del av en större och viktigare sanning — ”jag har åkt jorden runt två gånger, varför kan jag inte då säga att jag också varit i Guatemala”.

Vi såg aldrig furstinnan mer, men hon dyker ofta upp i vårt minne, skön, förnäm, kokett; lugnt överlägsen, långt ifrån främmande för konjak och kyssar.

Hon har säkert förbättrat min karaktär eller åtminstone mitt uppträdande. Min potterism, min renommism i småsaker, har mildrats och nästan utplånats i fråga om resor. Kanske lyssnar någon maskerad furstinna på mig.

PÅ DAGENS NYHETERS SÅ KALLADE KULTURMIDDAG i början av oktober 1958 träffade jag som vanligt min vän och medarbetare Knut Jaensson. Han led sedan många år av en hjärtsjukdom, som han sällan talade om men ständigt kände som en skugga eller ett hot; vid ett tillfälle, då han och hans hustru åt middag ensamma hos oss några dagar efter Thorsten Jonssons död 1950, hade han litet närmare gått in på sin ängslan — anledningen var att Thorsten strax före sin död sänt honom "broderliga hälsningar". Då vi möttes på kulturmiddagen 1958 nämnde han att han hört talas om min sjukdom och gav mig en bok, som han trodde skulle kunna ge en smula tröst och hjälp; det var Grace Stuarts "The Private World of Pain" (1953). Under de följande tio åren tänkte jag knappast på boken, eftersom den av läkarna förutsagda försämringen av min syn ägde rum blott i fråga om ett öga. För några månader sedan, då det började bli omöjligt för mig att läsa, erinrade jag mig boken och Knuts råd och för några dagar sedan fick boken läst för mig.

"The Private World of Pain" har gjort ett starkt intryck på mig och jag tror att den kan vara av stort värde, både som tröst och uppbyggelse, för människor som lever eller åtminstone tidvis och med en del av sitt jag lever i "det enskilda lidandets värld". Grace Stuart, ett par och femtio år då boken pub-

licerades, drabbades i tjugooårsåldern av en reumatisk sjukdom, som medförde svåra smärtor och under långa perioder tycks ha gjort henne nästan till krympling — en svaghet i boken synes mig vara att man inte får mera exakta uppgifter om sjukdomens innebörd. Hon berättar om sin strävan att föra ett så långt möjligt normalt liv, om vänskap, studier, litterärt arbete och ett äktenskap som givit henne lycka och kraft. Då hon avslutade boken hade hon sedan någon tid behandlats med cortison, och hon skriver mycket om den minskade smärta och den ökade rörelseförmåga som denna medicin medfört.

Det viktigaste och mest fängslande i hennes skildring är uppgifter och berättelser om hur hennes sjukdom påverkat hennes syn på och hennes reaktioner gentemot andra människor och om hur andra människor ser på den sjuke och i sina känslor och sitt uppträdande präglas av denna syn. För åtskilligt i analysen står jag främmande, dels därför att jag stöts av en tendens till psykoanalytisk jargong och någon gång också av en högstämd predikoton, dels därför att min sjukdom, min privatvärld, är så annorlunda beskaffad än författarinnans. Men i huvudsak blir jag gripen av reflexionernas skärpa och subtilitet och känner igen de upplevelser som redovisas. Jag stannar vid några punkter, i vilka Grace Stuart uttrycker — eller mera precist uttrycker —

tankar som jag snuddat vid eller vagt funderat på. En del synpunkter som jag redan varit inne på går jag i detta sammanhang förbi.

Det övertag, den prestige som sjukdomen ger mot någorlunda hyggliga människor, och framför allt dem man lever med, måste begagnas med varsamhet — det är en kärnpunkt i Grace Stuarts arbete. Man får inte ständigt utnyttja sitt lidande, inte alltför ofta vädja till medkänslan, inte segra genom sitt elände, inte vara "ill at them" (sin omgivning) som Grace Stuart i en lyckad vändning uttrycker det. Här är jag medveten om stor skuld, framför allt mot Gerd. Det är lätt att begagna sitt tvivelaktiga privilegium gentemot de närmaste; de har det ändå så mycket lättare än man själv, tycker man, och kan därför bära påfrestningen av klagan och fordringar. I denna hållning blandar sig gärna ett drag av sadism, skriver Grace Stuart; de andra skall lida också, för att göra ens eget läge mindre isolerat och pinande. Sedan jag läst Grace Stuart, tänker jag mera på dessa svårigheter och frestelser, men att helt eller ens någorlunda väl klara dem, synes mig inte möjligt.

Ja, jag tvekar om min önskan, innerst inne, att totalt följa Stuarts recept. Jag tror att jag kanske tvekar på den punkten därför att min inriktning på kärleken genom min barndoms erfarenheter blivit

ovanligt stark och ovanligt förknippad med tanken på delaktighet i allt, även i lidandet. Den totala hängivenhet som präglade förhållandet till mamma, och som kunde bevaras som ideal därför att hon dog så tidigt, inneslöt en vilja till samhörighet, till intimitet, till gemenskap intill sammansmältning, som jag inte kan, och inte vill, komma bort ifrån. Med detta följer för den underlägsne, för barnet, den sjuke, den tröstsökande, en egoism som jag är medveten om men ser som ofrånkomligt förbunden med kärleken. Konsekvensen bör vara att jag, när min egen position är överlägsen — jag är frisk och hon är sjuk, exempelvis — skall prestera samma gränslösa medkänsla eller rättare samkänsla som jag själv begär; åtskilligt i den vägen tror jag mig kunna åstadkomma, men säkerligen är mina fordringar på den jag älskar hårdare än mina fordringar på mig själv vid ett omkastat läge, kanske även hårdare än de fordringar som ställs på mig. Det är ett dilemma som jag ständigt tycker mig ha skymtat och plågats av och som aldrig kan upplösas i harmoni och försöning.

Men vad jag nu anför som ett slags självförsvar behöver inte, och bör inte, ursäkta tendensen att slarvigt och tanklöst i småsaker och dag efter dag exploatera sjukdomspositionen. Grace Stuarts förkunnelse blir en varning som jag skall söka beakta.

Med den berörda tankegången hos Grace Stuart sammanhänger nära hennes maning att "godta" det egna läget, att försona sig med sjukdomen. Hon uttrycker sig härvid enligt min mening en smula överdrivet och exalterat. Men vad hon främst vill ha sagt tror jag vara riktigt och väsentligt, och jag finner mig själv ha småningom glidit in på den linjen. Det gäller att inte, som på ett tidigt stadium nog är ofrånkomligt, ta sjukdomen som något så centralt att den ger en känsla av särställning och generell abnormitet — att i mitt eget fall betrakta den dåliga synen som min mest utmärkande egenskap. Att nå en ny balans, att placera sjukdomen på en rimlig och så långt möjligt subaltern plats i sin tillvaro är det efter hand klarnande målet. I alla situationer av fysisk olycka går detta naturligtvis inte. Stoiker och helgon har sagt sig godta eller välkomna sina plågor, men en åskådning som gör sådant möjligt är för mig och säkert för de allra flesta otänkbar. Men en med måttliga smärtor förenad nedsättning i rörelseförmågan som hos Grace Stuart eller en försvagning av synen som hos mig kan måhända infogas i bilden av livet och jaget utan alltför stark känsla av förstöring eller förlust.

DEN SVÅRASTE TIDEN var nog sommaren 1968. Sedan två år hade jag och två medhjälpare genomgått skolböcker för att samla material till en idéhistorisk undersökning om de föreställningar i samhällsfrågor som propagerades i undervisningen omkring 1850—1950. Sverige stod i förgrunden, men jag genomgick också mera kursivt litteraturen från en del andra länder. Jag var mycket intresserad av ämnet, fick frikostigt understöd av Riksbankens jubileumsfond och räknade på att bli färdig senast hösten 1968. Då ögonen på våren och sommaren blev allt sämre, funderade jag ibland på att ge upp saken, men beslöt att göra mitt yttersta för att klara den. Tre ombyten av glasögon från mars till augusti gjorde det möjligt för mig att läsa, men blott på allt närmare håll och med allt större svårighet. Att på detta sätt genomgå, sortera och utnyttja tusentals excerpter var ett ohyggligt arbete; jag blev kallsvettig av ängslan, åt minimalt och kände gång på gång saken hopplös. En ung akademiker, Axel Norberg, gav mig god hjälp under några sommarveckor och i slutet av september var boken — något kortare än jag ursprungligen tänkt mig — äntligen klar. Vid kontroll och korrekturläsning stöddes jag av medarbetare i Norstedts förlag och särskilt av Magnus von Platen, som jag sedan den tiden känner som en av mina bästa vänner och den kanske mest generösa

människa jag träffat. I oktober, då jag lämnade manuskriptet till "Gud och fosterlandet", var jag slut som aldrig förr, med ett av "stressen" framkallat magsår, som dock snart blev bättre, och en ångest som följde mig i ständiga mardrömmar.

Under arbetet med boken hade, som jag antytt, min läsförmåga förbättrats genom nya glasögon, framför allt ett par oerhört starka linser som en läkare i Strasbourg anbefallde i augusti. Men under månader läste jag obetydligt utanför arbetet med boken, som krävde ett oavbrutet hoppande mellan böcker, excerpter och manuskript. Nu började jag läsa som förut igen, i glädje över att under en eller två timmar åt gången vara nästan obesvärad av min dåliga syn. Så kom skrällen i mitten av december; under läsningen av Jolos senaste bok om Irland — med ovanligt stort och spaciöst tryck — märkte jag att det inte gick längre. Sedan dess kan jag endast och med nästan oöverkomlig svårighet läsa med s. k. kikarglasögon, och min "läsning" består i att jag lyssnar till högläsning av Gerd och andra och till bandspelare. Jag har, enligt gängse uttryckssätt, ledsynen någorlunda bra kvar men inte någon lässyn.

DEN SKOMAKARE VI ANLITAR har sin verkstad i vad vi kallar stan, ungefär en kvart från stranden och vår villa, i en del av det stora och splittrade Roquebrune-Cap-Martin, där det finns ganska många butiker och hantverkare. Han är en vacker karl i fyrtioårsåldern, sedan något år med mörkbrunt helskägg; han har klara och livliga ögon och ett gott och glatt leende.

Då han fick reda på att vi var svenskar blev han intresserad och särskilt vänlig, den enda fransman i trakten som jag funnit reagera på det sättet. Mannen är nämligen förälskad i Sverige sedan många år, först fångslad av bilder från vårt land, sedan av resor, framför allt i Lappmarken och andra nordliga områden med stora vidder, skogar, fjäll och sjöar. Vartannat år kör han med sin fru i bil till ideallandet; de ligger ute eller i bilen — husvagn har de inte — och någon gång på Turistföreningens hem, äter konserver och för dagen inköpta matvaror. Deras glädje är att vandra i naturen, att beundra utsikterna, att ta fotografier för att trösta sig med under den trista vintern på Azurkusten. Familjens smak synes mig underlig men den är stark och äkta, och jag instämmer av artighet och sympati i lovsångerna till Lappland och Jämtland. Att paret har råd till dessa resor verkar konstigt, men den frågan berör vi aldrig; jag tror att de sparar och arbetar

hårt i drömmar om nästa semester i Norden.

Som idéhistoriker har jag sedan länge varit förtjust i skomakare. De hör till de få grupper som ännu lever i hög grad utanför klassamhället och konkurrensen. De arbetar inte som de flesta hantverkare i andras hem, de lever nästan alltid för sig själva, inte i en arbetsgemenskap, de fantiserar inte om expansion, förmögenhet och högre status. Inom äldre arbetarrörelse spelade skomakare inte sällan en roll som utopister i anarkismens och syndikalismens tecken. Kanske har yrket till stor del rekryterats inom en bestämd psykologisk grupp, människor som vill vara ensamma, fria från disciplin och överhet, med fallenhet för funderingar under ett stillsamt och lagom omväxlande arbete. Duhamel har i sina Salavinböcker skrivit skomakarnas epos, och kanske är jag efter läsningen av dessa romaner benägen att i varje skomakare se en grubblare, idealist och anarkist som Salavin.

I varje fall finner jag denna typ personifierad i vår skomakare. Han uppträder i sin lilla verkstad med älskvärd naturlighet och fulländad artighet utan en skymt av beskäftighet eller servilitet. Han talar om mina skobekymmer med insikt och intresse — ”det där paret kastar vi, monsieur; det där paret kan jag halvsula en gång till”. Då vi talar om Sverige blir han ivrig och glad. Då vi kommer in på

politiken framträder den passionerade individualisten. Georges Sorel känner han tyvärr inte till men han talar ofta som en naiv och obildad Sorel. Politiken, liksom kommersialismen, är full av djävligheter, av intriger och tävlan, av översitteri, utsugning och kryperi. Man måste hålla sig utanför allt detta, bilda sitt eget lilla samhälle, förakta utan att bli besatt och fördärvad av sitt förakt. Denne småborgare är sannerligen inte alienerad i den marxistiska meningen, trots att han lever i marginalen; han sitter med sina grejor, sina skor, sin bil och sina resor lika stadigt i sitt lilla rike som den gamla goda tidens legendariske bonde på sin gård.

AV EN TILLFÄLLIGHET HAR JAG under de senaste dagarna gång på gång mött ordet förgängelse. Jag finner denna smäktande omskrivning av ordet död obehaglig; som barn fann jag den kanske smaklig i verser och prästerlig förkunnelse. Metoderna att maskera förintelsen kunde läggas till grund för en liten ordbok i lögn och bedrägeri. Nyss läste jag Bellmans berömda dödsdikt, där sättet att förgylla döden är ett helt annat: en batalj- och katastrofmålning, som gör försvinnandet storslaget, medan "förgängelse" är en av de klichéer som gör döden till en begravningskaramell.

EN VÄN SADE TILL MIG FÖR EN TID SEDAN att jag verkade specialist på dåligt samvete. Jag tror att det är något riktigt i iakttagelsen; vid de försök till jämförelse med andra som jag lyckats göra blir slutsatsen att jag i ganska ovanlig grad ansättes av denna åkomma, denna plåga. Jag skiljer naturligtvis, så gott det går, mellan blamageguden, då jag anser mig ha varit eller gjort mig löjlig, och det onda samvetet, som är vad man kallar en moralisk angelägenhet, som beror på att jag finner mig ha varit ond eller tarvlig.

I förrgår slutade jag läsningen av Willy Brandts bok "Min väg till Berlin", en fin och intelligent skrift som blev alltför litet uppmärksammas då den kom ut på svenska år 1960. Den har givit mig åtskilliga stunder, eller ögonblick, av ont samvete. Bakgrunden är följande. I början av 1957 höll jag vid Berlins fria universitet en föreläsning i en serie som anordnats för att hedra minnet av den store tyske socialdemokraten Ernst Reuter, med vilken jag några år tidigare haft intressanta samtal. Introduktör var Willy Brandt, då "regerande borgmästare" i Berlin; efter några älskvärda inledningsord gick lyckligtvis Brandt till något annat evenemang. Vad jag ångrar är valet av ämne och behandlingen av ämnet. Jag hade med en viss belåtenhet beslutat att inte — vilket jag ständigt gjorde i tidningen —

tala om Tysklands och Berlins aktuella problem utan att vara "vetenskapligt" analytisk och kritisk med en ironisk udd mot i Tyskland och på andra håll populära vanföreställningar. Därför talade jag om begreppet "nationalkaraktärer" — det blev som vanligt en satirisk exposé över hur folk trodde sig vara mindre nationalistiska, mera toleranta än andra och just i denna tanke fick ett stöd för känslan av överlägsenhet. Som exempel tog jag Sverige och Danmark, Frankrike och Tyskland. Jag fann att tyskarna från Herder och Goethe till Thomas Mann och Hitler talat om sin kosmopolitism och bristande egoism och ur denna källa hämtat skäl för nationalism och aggressivitet. Föredraget vann inte något starkare bifall, trots en viss saklighet och skärpa; jag var ledsen över detta men också belåten över att jag varit okonventionell och inte rädd för att kritisera mina värdar. Efteråt, och alldeles särskilt medvetet då jag läste Brandt, fann jag tvärtom att jag uppträtt tarvligt, ja lågsinnat. För att exponera min egen inblick och överlägsenhet hade jag sårat människor som levat och levde i svårighet, kriser och olycka och som väntat sig ord av medkänsla och sympati från en person som i sin tidning systematiskt arbetade mot tesen om en tysk kollektivskuld och för ett fritt och demokratiskt Berlin. Jag hade varit simpel, och i grunden förrädisk mot mig själv, med ett

slags intellektuellt högmod som motiv eller maske-
ring. Denna insikt återkommer oavbrutet i sinnet,
och jag undrar hur mycket och ofta jag gjort lik-
nande ting, om jag bakom skyddsbastionerna av
uppriktigt tänkta argument är en dålig karaktär el-
ler har sällan av mig själv observerade fläckar i ka-
raktären.

Vad jag nu beskrivit är en ganska storvulen, på
gränsen till det skrytsamma stående illustration till
mitt tal om ont samvete. Jag skulle kunna nämna åt-
skilliga exempel av samma typ. Men det väsentliga
ligger på det mera privata planet: misstänksamhet,
aggressivitet, en känsla av oförrätt, som utlöser irri-
tation, ilska och ondska. Härtill kommer egenska-
per, som jag är för van vid — och kanske tycker är
för vanliga — för att jag skall orka pina mig med
dem: bristande medkänsla, avundsjuka, alltför poc-
kande vilja till självhävdelse, ett människoförakt
som knappast blir smakligare därför att det i ljusa
ögonblick innefattar mig själv — och aldrig omfat-
tar några för mig helgade människor.

Är det bra med ont samvete — utifrån de sud-
diga moraliska ideal som jag utgår från — eller
tvärtom? Då Hjalmar Söderberg — tror jag det var
— skrev om "det goda samvetets vällust", var han
närmast ironisk; vi känner alla lymlar som antingen
tycks sakna samvete eller ha en förmåga att omedel-

bart söva ned det. Men jag känner många som efter allt att döma någorlunda följer ett ganska känsligt samvetes bud och inte är starkt ansatta av moraliskt självplågeri. De är "glada och goda" inom en rimlig gräns.

För en specialist på dåligt samvete ligger det nära till hands att i själva samvetsömheten finna en allmän absolution, att få gott samvete i stort därför att man har ont samvete i smått. Måste jag ändå inte vara rätt bra, eftersom jag anser mig själv så klandervärd? (Denna tanke följs visserligen av ont samvete över det goda samvetet, osv.) Men det är påtagligt att ett ont samvete kan frodas på en skröplig moral, att det innefattar höga krav på andra (att finna skäl för dåligt samvete hos andra blir nog för nästan alla minst lika lätt som att finna dem hos sig själv). Det är tänkbart att observation av samvetet för en del personer med moraliska föreställningar och en mot dessa föga svarande karaktär blir ett beteendemönster, som sammanhänger med en relativt stor "dygd" i uppträdande och kanske även i tankar. Ett verkligt subtilt samvete måste få något av samma effektivitet som disciplinen i ett strängt och välskött kloster.

Att förklara mitt samvetssysslade med bestämda egenskaper, anlag och upplevelser synes mig i huvudsak fåfängt — en sådan övning förutsätter i var-

je fall tro på någon psykologisk teori och vana att handskas med denna. Ett par paralleller och sammanhang förefaller sannolika. Min religiösa tendens är antagligen till någon del befryndad med det dåliga samvetet — den längtan till frälsning och absolution som jag grips av hos Bernanos och Mauriac hör samman med mitt eget begär efter förlåtelse och välsignelse. Orden "jag fattig syndig människa" förblir trots min ateism och mitt förkastande av alla tankar på ett kommande liv, ja trots insikten om det absurda i själva frasen, mera naturliga för mig än framstegstanken och livstro i dess skilda varianter. Mitt förhållande till min mor, återspeglad i mitt äktenskap, tolkar jag på liknande sätt. Den nästan hysteriska förlåtelse- och försoningstrafiken i barndomen betingades väl av anlag hos både mig själv och mamma, men blev sannolikt också i sin ständigt ökade intensitet en skola för framtiden, en form för uppträdande, som i ett långt äktenskap kunde nå en ny perfektion. I hela den ständiga pendlingen mellan fruktan, aggression och trygghet känner jag mig besläktad med de fiskar och fåglar som Konrad Lorenz skriver om med oförliknelig intimitet.

TILL MINA SMÅ FÅNIGA TICS hör att, åtminstone en gång på tio, vid värmningen av kaffet till lunchen eller till middagen tänka på den store Friedrich Hegel och hans mindre bekante uttolkare Arnold Ljungdal, diktare och humanist. Det är en intellektuell blamage för omkring trettio år sedan som tränger fram i minnet.

Det var vid en debatt om socialism och materialistisk historieuppfattning på Stockholms högskola ett par år före andra världskriget. Ljungdal företrodde marxismen, medan jag, ehuru socialdemokrat, angrep den som en storslagen och befängd ideologi. Hur var det med dialektiken hos Hegel och Marx, läran om att ett tillstånd eller en åskådning slår över i sin motsats och att på detta sätt utvecklingen sprängvis går framåt? Ljungdal höll på dialektiken och åberopade bland annat Hegels iakttagelse att vid uppvärmning av vatten — eller, som det mera populärt sades, kaffe — vätskan övergår från stillhet till våldsam rörelse, till kokning; något mellan stillhet och kokning finns inte. Jag tyckte mig kunna gendriva alla andra argument, men i fråga om kaffet satt jag fast. Jag hade ofta varmt kaffe, men trodde mig ha märkt att det alltid kokade upp plötsligt och alltså uppträdde dialektiskt.

Först här i Frankrike fick jag lära mig saken. Gerd kände förut till den, men hade aldrig instrue-

rat mig med samma energi och iver som vår franska hemhjälp. Vid värmning av redan kokt kaffe måste man undvika att det kokar upp igen, då blir det dåligt. Kaffet skall sjuda, det skall under någon minut genom lätta krusningar på ytan visa beredskap till kokning; det är i detta skede som pannan skall tas av spisen. Denna sjudning vid uppvärmning har varje husmor reda på men inte Hegel, Ljungdal — eller jag själv för några år sedan. Hegel och Ljungdal kunde kanske koka kaffe, men inte värma kaffe på rätt sätt. Min lilla blamage var just att jag inte svarade att vid värmning av kaffe visar sig dialektiken ohållbar.

I NATT HADE JAG än en gång en av dessa dödsdrömmar som förmörkar den följande dagen. Gerd och jag gick omkring i något slags barack eller väntsal. Vi var bevakade, det märkte vi på figurer som rörde sig i bakgrunden, och på prasslande rörelser av osynliga varelser kring oss. Gerd sade gång på gång: "Det kommer snart men du får inte tänka på det, vi får inte säga ordet." Hela tiden pratade vi, rörde oss runt i töcknet, och vi lyckades undvika att känna, jag att ens tänka på, vad som gav oss sådan ångest. Först då jag vaknade brast tvånget att inte tänka ut.

VARJE MORGON GÅR JAG ner till en liten speceriaffär, ett litet épicerie, vid stranden på tre minuters avstånd för att köpa de vanligaste vardagsvarorna: mjölk, ägg, frukt, ost, socker och salt, skorpor, kex och bröd. Affären ägs av man och hustru, nu kanske trettiofem år gamla, små, behagliga, älskvärda; hon var mycket söt då vi började handla där för sju år sedan men verkar nu på en gång tård och litet rultig. Affären hör till det minsta och ynkeligaste jag sett med alla möjliga varor uppstaplade i ett rum på kanske tolv kvadratmeter. Makarna bor i ett litet rum innanför. I Sverige tror jag inte man kan finna en sådan affär längre; den erinrar om de små mjölkmagasinen då jag var barn.

Makarna arbetar intensivare än några andra jag mött. Målet tycks vara att föra över det enda barnet, en tioårig pojke med fina kläder och inackorderad på landet under skolloven, till en högre socialgrupp. Affären är öppen från sju på morgonen till bortåt nio på kvällen, utan det uppehåll mitt på dagen som är vanligt även i småbutiker. Under större delen av året tar man fritt på söndagarna mellan tre och sex, men under sommaren slopas även den vilotiden: "Nu stänger vi inte före första oktober", sade mannen till mig i mitten av maj förra året, och jag kunde märka att han inte överdrev. Ofta är det kö i det lilla utrymmet och jag tror att affären går bra,

även om massor av frukt och grönsaker måste förstöras i ett litet rum, där bara de ömtåligaste varorna får plats i kyldisken. Det finns inte mycket tid att prata, men vi utbyter hälsningar vid återkomsten från resor och med mannen växlar jag då och då några ord om frukt, öl och vin.

Igår var det dagen före en bemärkelsedag. Till min förvåning förklarade mannen vid mitt morgonbesök med en viss auktoritet och stolthet att affären skulle hållas stängd hela följande dag "på grund av en särskild händelse". Jag misstänkte att det gällde den tioåriga bröllopsdagen eftersom båda såg glada och en smula generat skälmska ut. Så jag gick hem efter en flaska champagne och presentade dem. Tacksamheten uttrycktes med en hjärtlighet och en finess i förening som jag tycker mig finna mer i Frankrike än någon annanstans. Idag är affären tom och mörk, men i morgon öppnas den igen för tio år framåt.

HÄROMDAGEN LÄSTE JAG en religionshistorisk handbok och fäste mig vid att parollerna om att känna sig själv och vara sig själv tycks ha framträtt i de mest skilda religiösa och ideologiska sammanhang. Jag visste att uttrycken användes redan av grekiska och romerska författare men inte att de framträder eller åtminstone skymtar i buddhismen och hos Konfutse. På senaste tiden har gång efter annan skilda böcker erinrat mig om hur utbrett uttrycket är eller hur ofta man finner anknytningar till detta uttryck även i vår tids debatt. Till det mest komiska hör att även politiska partier söker sitt eget jag; man talar om nödvändigheten att finna sin identitet, att inte förlora sin profil, att behålla sin särprägel. Jag har därför gått igenom vad jag skrivit i frågan — huvudsakligen om den enskilda personens föreställning om eller önskan att vara sig själv — och sammanställer här några punkter från skilda artiklar jämte en del senare reflexioner. Mitt intresse för saken beror säkerligen på att jag visserligen ofta kritiserat "vara sig själv-tankens" men tillika påverkats och ibland varit starkt influerad av den; min situation under de senaste åren, som ibland tycks mig innebära ett slags förändring av identiteten, är naturligtvis också en stimulans. Jag utgår delvis från en elegant idéhistorisk uppsats av professor Gunnar Tidenström i tidskriften Prisma, som jag diskuterade i

en artikel för mer än tjugo år sedan.

Tideström hävdar, såvitt jag förstår med all rätt, att uttrycket att vara sig själv, bliva sig själv, förverkliga sig själv osv. under senare tid blivit populärt, särskilt genom Ibsen; i "Brand" är "att vara sig själv" något nobelt och storartat, om också kanske orimligt; i "Peer Gynt" blir "att vara sig själv nog" något ont, egoistiskt och nära nog sinnessjukt. Som slagord synes frasen i varje fall vara av ganska sent datum (Rousseau, Goethe, Fichte), och det är under 1800-talet som uttrycket blir mera brukligt i filosofier, romaner, propaganda och allmänt prat.

Enligt Tideström skulle uttrycket inte gärna kunna ha någon hemul i kristendomen. Jesus krävde ju tvärtom av sina lärjungar att de skulle förneka sig själva och ta sitt kors på sig. Men det finns optimistiska och pessimistiska varianter av kristendom, eller, om man så vill, en kristendom som främst tror på krossandet av det onda och en som tror på frigörelsen av det goda. Det genombrott för religiös och politisk liberalism som den engelska debatten kring inbördeskriget i mitten av 1600-talet betecknar frambar en positiv variant som sedan dess blivit en kungslinje i liberalismens och non-konformismens historia och ett viktigt drag i framstegstron överhuvud. Varje människa, eller åtminstone många människor, hade enligt denna tankelinje personliga, sär-

präglade bidrag att ge; "det inre ljuset" kunde ge dem skilda bilder av verkligheten och de yttersta tingen, men dock gällde det att följa detta inre ljus, den av Gud nedlagda gnistan.

Den som utan religiös förankring drivit denna tankegång mest extremt torde vara den s. k. anarkisten Max Stirner i "Der Einzige und sein Eigentum". Många satser i Stirners snillrika och förvirrade arbete går ut på att alla människor är olika och att deras enda "plikt" är att bevara denna olikhet utan att låta sig påverkas av religiösa föreställningar, moraliska värderingar eller statliga och politiska direktiv. Här förkunnas verkligen anarki i ordets mest ytterliga mening; det får inte finnas någon styrelse, något normsystem, och människorna skall i total frihet utveckla sina egna anlag, vare sig de enligt härskande idéer anses vara goda eller onda. Tanken på en hierarki mellan gott och ont, mellan goda och onda människor, är enligt Stirners hårdaste formuleringar förkastlig eller rättare ohållbar. Stirner har säkerligen påverkat andra författare — även sådana som aldrig läst honom — men en så samtidigt logisk och skräckinjagande tolkning av parollen att vara sig själv har kanske aldrig senare med samma tydlighet och lidelse formulerats.

Tanken att vara sig själv kan eljest, såsom Tideström betonar och belägger, ges nästan vilken inne-

börd som helst. Den trivialaste men säkerligen inte minst omtyckta tolkningen har varit att man skall göra vad som faller en in — ”ge sig hän åt ögonblicket” eller ”samla sensationer”, för att uttrycka sig en smula finare. Hos dekadenterna kring sekelskiftet framförs den tanken i alla variationer; det är nog att nämna namn som Wilde och d’Annunzio. För dem som ser personligheten som ett magasin av möjligheter blir tankegången något mera subtil; man skall utnyttja sina anlag till det yttersta, spela alla roller, vara på en gång eller efter vartannat vällusting och eremit, sorglös lätting och grubblande lärd; denna form av tokeri illustreras, som Tideström påpekar, bäst av Schacks lysande roman ”Fantasterna”, nu över hundra år gammal.

Att vara sig själv kan också betyda att vara opåverkad, obildad, primitiv, att — ur vår civiliserade synpunkt — nästan inte alls vara. Innan man upptäckte att vildarnas konventioner och inlärningssteknik var nästan ännu hårdare än vår egen, kunde ”den ädle vilden”, den av samhället ofördärvade Rousseau-människan, tjäna som exempel på en sådan självutveckling; stäng in en människa i en bur och mata honom utan att tala med honom, och vid tjugo års ålder träder han ut som en ängel — det var temat i en något extravagant men till tendensen typisk 1700-talsroman. Men ”att vara sig själv” kan

också avse att förverkliga "det väsentliga" eller — i regel synonymt — "det bästa" inom sig själv. Då är vi framme vid Hegel, Ibsen, Nietzsche och andra stora metafysiker och moralister, också vid fascismen och kommunismen. Ta det "verkliga" i jaget och låt det dominera! Detta exempel visar att regeln "att vara sig själv" kan begagnas av kristendomen, likaväl som av alla andra åskådningar. Det jag som framkommer ur valet eller urvalsprocessen eller tvångsuppfostran kan bli den luttrade Brand, nationalisten eller den klassmedvetne proletären. Man erinras också om våra dagars tal om alienation och medvetenhet.

Kort sagt: orden om "att vara sig själv" kan, som några andra begrepp och satser, begagnas som introduktion till århundraden av idédebatt. De givna exemplen visar att man i fråga om självförverkligandet, liksom i fråga om kristendomen, kan tala om pessimistiska och optimistiska varianter. Den förra representeras av uppfattningen att det är en del av jaget — det väsentliga, verkliga eller bästa — som skall realiseras. Den hamnar gärna i auktoritetstro — den enskilde väljer en gång vad som är väsentligt osv., men låter sedan den åskådning han väljer, den auktoritet han underkastar sig, sköta detaljerna och dra ut konsekvenserna. Människan i själanöd som väljer katolicismen — och därmed

snarare en själasörjare än en doktrin — är det bästa exemplet.

Den optimistiska varianten har en outtröttlig företrädare i André Gide. "Var dig själv" — utan krumbukter och val — ty du själv är i grunden förträfflig; du, och andra som du, är i färd med att skapa Gud. Men även i denna variant finns osäkerhet och avståndstagande. Det är inte allt i spegeln som Gide tycker om. Trots sin programmatiska homosexualitet föredrar han i vissa sammanhang att förkasta "köttet" — inte genom askes och självövervinnelse, utan genom att se lustens tillfredsställande som något underordnat och likgiltigt, en utrensning som gör den ädlare verksamheten möjlig.

Nära denna motsättning, men inte helt sammanfallande med den, står en annan brytning i debatten om "att vara sig själv". Man kan tänka på att forma något fulländat och samtidigt säkert och oåtkomligt — en färdig människa, oangriplig och sig själv nog, ur omvärldens synpunkt ett skyddsrum eller ett elfenbenstorn. Vackert talat är principen att vara särpräglad, fult talat att förakta eller åtminstone vara likgiltig. Man kan också tänka på självförverkligandet som ett mottagande och ett svarande, en växelverkan, en rörlig strid. Med välvilja kan här talas om självuppgivelse och gemenskap, med ovilja om att jaget försvinner i aktionerna. Denna "problema-

tik" står som en skugga bakom de mera konkreta inläggen.

Som illustrationer tar jag ytterligare några tankegångar från Maurice Barrès och André Gide. För båda spelade självförverkligandet rollen av ett program, eller i varje fall såg de sina skiftande idéer och aktioner från denna synpunkt. De var samtidigt motpoler i fransk politik och fransk litterär debatt under årtionden och utgav dagböcker med redovisning för de egna ståndpunkterna och kritik av motståndarens. För mig har Barrès och Gide, framför allt Barrès, under lång tid hört till de stora stimulanterna; min starka känsla för Barrès har inte försvagats av att jag anser honom ha förfäktat felaktiga och farliga ståndpunkter i nästan alla politiska frågor.

Barrès' första böcker bär samlingstiteln "Jagkulten", och den ger nyckeln till hans åskådning. I hägnet av en absolut skepticism ville han bli "en fri människa", känslomässigt och intellektuellt utnyttja sitt jag till det yttersta. "Man måste känna så mycket som möjligt, under det att man analyserar så mycket som möjligt." Efter några år sade han sig finna denna sysselsättning ointressant, såvida inte en positiv åskådning, en känsla av lojalitet mot något eller någon gav hans ande kraft och friskhet. Han

krävde "en värmande fördom" och förkunnade att vi bör stänga "vårt hjärta mot sanningen". Han åkallade den makt som skulle kunna berika jaget med illusioner: "Blott du, herre, om du finns någonstans, ett axiom, en religion eller en furste bland människor." Så fann självdyrkaren ett nytt jag; han förklarade sig vara determinerad av sin hembygd och sitt fosterland och blev nationalist och politiskt aktiv; boulangismens epos skrev han i "L'appel au soldat". Men även den politiska och nationella verksamheten blev tröttsam och miste sin glans av självförverkligande. Barrès sökte ett nytt jag eller om man så vill en ny roll. "Livet gör mig förtvivlad. Det är för mig detsamma som Frankrike för en bilist som korsat landet i alla riktningar. Det är ett fängelse som inte erbjuder mig någon lockelse, något okänt", skriver han i sina efterlämnade anteckningar. "Mina första etapper, mina första sanningar är lätta att slå sönder." "Efter mitt individualistiska och mitt nationalistiska stadium återstår för mig blott musiken och religionen." — Det i detta sammanhang intressanta är inte Barrès' ideologiska utveckling utan att han ständigt motiverade de skilda positionerna som metoder att förverkliga sig själv, även om det sista stadiet snarare framstår som ett utslag av självväckel än som en väckelse till handling.

Förut har jag berört en av Gides tankegångar i

fråga om självförverkligande. Jag skall också stanna vid några andra av hans ofta programmatiskt motsägande reflexioner. Det är uppenbart att Gides berömda uppriktighet sammanhänger med att han godtar alla sina åsikter och karaktärsdrag och att själva förändringen hos honom framstår som ett bevis på rörlighet och självutveckling. Av intresse är här några passager där Gide tar avstånd å ena sidan från det dagboksskriveri som han ständigt ägnade sig åt, å andra sidan från själva sökandet efter självförverkligande i en speciell mening.

Gide avbryter en gång sin dagbok med förklaringen att själva skrivningen gör honom oärlig. De faror som här finns är uppenbara. De består inte blott i tendensen att framhäva vissa saker och förtiga andra; de består framför allt — och det är detta Gide menar — i att själva medvetandet om att en dagbok väntar måste påverka tankar och handlingar; man väljer mellan att vara en människa som för dagbok och en människa som inte gör det — utan att kunna bedöma vad valet innebär.

Bäst kommer Gides mera principiellt utformade ståndpunkt fram i boken om Dostojevskij samt i "Les nourritures terrestres". Gide kritiserar tanken på att lära känna sig själv. Den som försöker det "löper en stor risk — att finna sig själv". Detta innebär enligt Gide att betrakta någon del av jaget, respek-

tive någon tendens till åskådning, såsom den väsentliga, den verkliga eller riktiga. Resultatet blir alltså självbegränsning, självstympning. Man börjar uppträda som en av Corneilles hjältar, "sätter upp ett ideal för sig, som visserligen är jaget, men jaget sådant man önskar det, sådant man vill tvinga det att vara — inte som det naturligt är, om det överlämnas åt sig självt". Man offrar "sanningen (dvs. ärligheten) för konsekvensen, för linjens renhet". Vad det gäller är att "vara sig själv", att godta det egna jaget — å ena sidan fel och brister, å andra sidan åsiktsväxlingar. Men från denna "teori" — en liten metafysik av samma valör som den motsatta uppfattningen — är steget kort till att i "synden" och förändringen se "det sanna varat". Man måste göra vad som faller en in, och framför allt måste man ofta byta åsikter för att bevisa att man är sig själv, för att inte förstelna. — Detta betraktelsesätt söker Gide utläsa hos Dostojevskij, och hans bok om denne blir därför, synes det, en bok om Gide själv — med Dostojevskij har den föga att göra. Det tvivel på Guds existens, det sökande efter en grund för moralen, den känsla av ånger och självförakt och den längtan efter frälsning och förklaring som ger Dostojevskijs böcker en så ohygglig spänning — allt detta saknas hos Gide. Den Gud som Dostojevskij närmar sig i en blandning av vantro, skräck och vilja till un-

derkastelse är i Gides tolkning en dörr till frigörelse av den egna personligheten, en givare av generell absolution för vad som varit och vad som skall komma, en helgelse av människan.

Jag själv, liksom väl de flesta andra som med något sinne för distinktioner läser om dessa ting, ser de olika försöken att finna en linje för sitt liv eller en motivering för sitt handlande i föreställningar om självförverkligande som ett slags andra klass metafysiska tokenier. Men det hindrar inte att de begrepp det här gäller spelar en roll i ens tänkande och kanske ibland blir antingen influenser eller motiv av betydelse. Det jag man arbetar med framstår som i någon mån möjligt att revidera, vare sig revisionen innebär ett frigörande av en bättre del av jaget eller frigörande av hela den föreställda, oklara och motsägelsefulla enheten. För mig är det som för andra moralister naturligt att räkna med möjligheten av en förbättring, dvs. av att svagheter eller tarvligheter i jaget i någon mån skall kunna utrensas. Redan detta innebär att man tänker sig en gestalt, ett själv, som det är möjligt för detta jag att i någon mån förändra. I enklare mening känner jag förståelse för den berörda debatten särskilt ur två synpunkter. Gide synes mig ha rätt då han kritiserar dagboken och jakten efter konsekvens, såtillvida som det är lätt att bli

oärlig eller åtminstone att sudda bort tvivel och reservationer i begäret att hävda en egen linje; inte minst för en tidningsman blir frestelsen att hålla fast vid en ståndpunkt, av önskan att "vara sig själv", alltså att vara likadan som förut, ett inslag i hållning och tankeverksamhet. Ett annat begrepp i debatten, som kanske är av positiv betydelse för det egna uppträdandet, är viljan att vara självständig, att inte anpassa sig eller falla undan. Men jag är inte alls övertygad om att några begrepp ur den här snabbt inventerade arsenalen verkligen är av någon avsevärd betydelse för mitt eget eller andras tänkande och handlande.

VAD INNEBÄR LIDANDET i mitt läge och i den försämringsprocess jag gått igenom? Svaret kan synas självklart men jag tror det kan löna sig, för mig själv och kanske för andra, att en smula kommentera och precisera.

Den allmänna känslan av skumögdhet — ett ord som jag ofta hörde om gamla i min ungdom — är naturligtvis den mest permanenta pinan. Allt är otydligt, skugglikt, avlägset, och jag jämför ständigt vad jag ser nu med vad och hur jag såg förr. Det är ett slags förminskning av livet likaväl som en källa till praktiska svårigheter, till letande, felgrepp och fumlighet. Men i vissa hänseenden tror jag mitt obehag på denna punkt är mindre än många andras i samma situation. Jag har, tror jag mig vid jämförelser kunna påstå, ett svagt utvecklat skönhetssinne och jag plågas nog därför relativt litet av att blott dunkelt se naturen kring mig, byggnader, konst saker och allt möjligt annat som min hustru njuter av och alltid njutit av långt mer än jag själv. Att jag inte känner igen människor på några meters avstånd är också relativt likgiltigt, eftersom vi lever så isolerade. Då jag är i Stockholm blir detta obehag större, jag stirrar kring mig på restauranger och andra lokaler för att inte missa någon och kanske verka ovänlig, men de flesta jag känner vet hur jag har det och kommer fram för att prata om de har lust,

utan initiativ från min sida. Det är otrevligt att vid en måltid söka efter smöret och karotterna, men alla hjälper mig diskret.

Det ojämfröligt värsta är att inte kunna läsa. Jag har alltid läst mycket och särskilt varit vaneläsare i den meningen att jag tar till en bok i varje stund av översamhet, vid uppvaknandet, i badet, vid tillfällen av väntan, i sängen före insomnandet. Längtan att kunna läsa — tidigare rädslan för att inte kunna läsa — förföljer mig och stegras till ett nästan fysiskt begär. Ibland griper jag till en bok i ett ögonblicks illusion att det kanske går att läsa, jag drömmer att jag läser och tror vid uppvaknandet några sekunder att drömmen är sanning; jag ler för mig själv i idiotisk glädje.

Jag har nog alltid haft stora anlag för ledsnad och dess mera respektabla kolleger tungsinne och depression. Men nu vaknar jag, kanske efter några ögonblick av glömska, i en känsla av stabil och ofrånkomlig olycka och denna känsla följer mig, stundom undanskjuten av intresse för en bok eller ett samtal, hela dagen. Ibland bryter den ut i förtvivlan, med gråtattacker och stönanden: detta går inte, jag måste ut ur fångelset. Ibland förtätas olyckan på ett sätt som jag inte förut erfarit till en stel pina, liknande svår värk, då tankarna försvinner och medvetandet tycks bestå bara av smärta. Ett

slags avkoppling är stunder av tyst stirrande, då tankarna svävar hit och dit eller koncentreras kring några minnesbilder eller frågeställningar — någon gång kan jag frestas att använda uttrycket kontemplation. Att jag skall bli bättre trodde jag inte sällan tidigare, numera — efter något år — nästan aldrig.

Flykten, trösten består främst i den godhet, den hjälpsamhet som visas mig. Att jag ännu kan arbeta, att jag skriver detta, ter sig som en nödvändig utväg; viljan att arbeta, att skriva, har blivit så fastsmidd vid min livskänsla att jag känner mig förlorad utan försök att göra något. Att kanske mitt elände kan ha någon mening, något värde, om jag utnyttjar det, är en föreställning som då och då kommer på besök och inte låter sig helt avvisas av min kritik. Att andra har och haft det lika svårt eller svårare hör också till de stundom framskymtande betänkliga tröstegrunderna; de senaste dagarna har läsningen om J. L. Runebergs slaganfall och fjorton års förklamation varit en lisa av detta slag.

Lidandet kompletteras av medlidande med mig själv. Denna självömkan är en högst problematisk, men ständigt följsam kamrat till lidandet — om det nu går att skilja dem båda. Att tycka synd om sig själv har ett visst behag, man får ett slags överlägsenhet, ett slags rätt till makt över andra. Om inte kritiken hålls frisk, kan avunden och bitterheten

mot de bättre lottade bli ett gement utnyttjande. Men självmedlidandet skärper också det "egentliga" lidandet, blir en bekräftelse på eländet, att känna sig som en mästare i olycka är en kort glädje, som kan vara bra för fysiskt friska tänkare men inte för sjuka i vanlig enkel mening. Det är otroligt hur många illusionsgrepp som gått ut på att negera smärtans realitet eller försköna den som en väg till storhet. Det gäller att vara lagom olycklig, att kunna ha litet behållning av olyckan.

Ibland på sista tiden tror jag mig vara på väg till resignation, alltså till att vänja mig vid mitt läge och uppfatta det som något självfallet och uthärdligt. Det finns dagar då jag är glad inför en prestation, ett besök eller en måltid, och då jag tänker på "hur mycket jag har att tacka för" — som det alltid hette i barndomen.

BLAND DE MERA AKTIVA LÖGNARE som jag träffat i mitt liv finner jag två ganska oskyldiga grupper; man skulle kunna kalla dem saklögnare och lustlögnare. En stor saklögnare har jag beskrivit i mina memoarer: min avhållne kollega Sven Tunberg som under min professorstid var rektor vid Stockholms högskola. Sven Tunberg ljög då det var nyttigt och ljög inte mera än han ansåg nyttigt. Han ansåg sig när det gällde att driva en värdefull sak berättigad att ändra en irriterande verklighet för att främja sakens seger. Denna form av lögnaktighet trivs också i den stora politiken och har varit en självklar metod för diktatorer och intrigörer, men i Tunbergs fall gällde det endast att nå mera konkreta och bestämda syften; han var saklögnare men inte maktlögnare. Hans specialitet var ett slags gammaldags hederliga svenskmannalögner. Olle Strandberg, som roade sin omgivning och många tusen läsare av sina berättelser, var däremot en lustlögnare. Han var en konstnär som levde i lögnens glädje och producerade lögnar som en flyhänt lyriker dikter.

Jag träffade Strandberg åtskilliga gånger utan att nära lära känna honom. Då Strandberg var som bäst var hans kvickheter och lustigheter, fjärlslika, cyniska och grova på en gång, oöverträffliga. Några sketcher på festerna hos familjen Westerståhl, vars son Jörgen var hans gode vän, minns jag som mäs-

terstycken. Hans doktorsdisputation om Urban Hjärne följde jag på nära håll, då jag jämte Martin Lamm var medlem av examensnämnden. Lamm var hänförd över denna med fräck elegans förevisade lärdom. På disputationen frågade fakultetsopponenten Victor Svanberg, fixerad på ekonomisk-sociala synpunkter, varför inte Strandberg uppmärksammat handelsförbindelserna mellan det egentliga Sverige och Östersjöprovinserna, där Hjärne växt upp. Strandberg svarade ögonblickligen att han självfallet utrett saken utan att låta resultaten inflyta i avhandlingen: år 1678 gick nio båtar med säd från Reval till Stockholm, år 1679 var antalet tolv, osv. osv. Då jag dagen därpå träffade Strandberg vid en middag sade jag: "Du ljög naturligtvis ihop alla uppgifterna." "Ja naturligtvis, vem tar du mig för." Strandberg förklarade till på köpet att en rad nyckeluppgifter i avhandlingen tillkommit på samma sätt. Jag litade inte vare sig på detta eller på själva avhandlingen: Strandberg ljög även om sitt eget ljugande.

Då jag i juli 1937 — för en gångs skull ensam — steg ombord på en dansk båt i Esbjerg för att fara till Antwerpen och vidare till Paris, fann jag till min glädje att jag fick sällskap med Olle Strandberg. Under själva sjöresan gav Strandberg lustiga prov på sin benägenhet att uppfinna och dupera. De på

båten lastade hästarna påstods efter besiktning av svansarna vara mulåsnor, Scheldefärjan upphöjdes genom en minutiös bevisning till valfångare — styr-
mannen avslöjade på mitt initiativ dessa befängdhe-
ter. Men i Paris tog Strandberg revansch och kom
mig nästan att tro på att hans mest fantastiska histo-
rier kunde vara riktiga.

Vid ettiden en natt träffades vi, tillfälligtvis, på
Dôme. Medan vi satt och drack öl kom två mulatt-
flickor, dansöser på en lokal i närheten, till vårt
bord och bad att få vara med. Den ena var söt, den
andra ful på ett lustigt sätt; de verkade inte alls på
jakt efter karlar, utan bara efter litet stillsam för-
ströelse. Under ett par timmar hade vi mycket ro-
ligt. Jag var då på en internationell vetenskaplig
konferens, som jag ständigt smet ifrån, och utlade
min nyuppfunna lära om den integrala alibismen;
det gällde bland annat att förvandla sig själv till en
regissör av de aktörer man bar inom sig och att på
så sätt bli härskare i sitt eget rike. Strandberg brode-
rade lysande på temat och funderade ut upptåg och
mord i alibismens tecken; vi talade franska bra,
skrattade — men inte fyllskratt utan bara litet över-
drivet — och flickorna verkade intelligenta därför
att de skrattade med och drev oss vidare genom små
inpass. Så föreslog den söta flickan supé i hallarna
och — det var det märkvärdiga — bad att få bjuda

på den och anförtrödde oss tusen francs (bortåt tvåhundra kronor) för betalningen. Det fanns fortfarande inte ett spår av lättsinne eller kättja i deras uppträdande, de verkade vara, om också något erfarna, svenska skollärarinnor. Jag sade ovillkorligt nej, trött och moralisk som jag var, och for till mitt hotell. Ett par dagar senare mötte jag Strandberg på ett annat kafé. Jo, supén hade intagits, i all ärbarhet förresten; ”den blev ganska billig, så jag har åttahundra francs kvar av tusenlappen”. ”Du tänker väl lämna igen den”, sade jag på väg att bli moraliskt upprörd. ”Naturligtvis”, sade Strandberg, ”jag skall gå upp till dem i morgon med pengarna.” Nästa gång såg jag Strandberg i Stockholm; han hade lämnat igen pengarna, blivit bjuden på förgiftad likör, svimmat utanför flickornas port, kastats ned i en kloakledning, därifrån förts i fångenskap av cagoularder (en fransk fascistgrupp) och efter många äventyr satt sig i säkerhet. Efter vår kväll med de generösa dansflickorna lyssnade jag med ny respekt till hans berättelser.

DET INRE LIVET — vem har hittat på det uttrycket? Det vet jag inte. Vad menas med det? Såvitt jag förstår: att man tänker på sig själv och sitt förhållande till några få, på sina svagheter och synder, på att bli bättre eller mera "sig själv", att man inte är inriktad på yttre händelser såsom politik och världens gång, inte heller på sin egen yttre verksamhet, prestationer, framgångar och motgångar. Som de flesta känner jag en konflikt mellan de båda linjerna. Jag tror att den konflikten förföljt mig mer än de flesta. Någon utväg har jag aldrig funnit annat än i några ögonblicks hängivelse åt en känsla för en människa eller en sak. Den religiösa tro som kan ge det inre livet ett ovillkorligt primat är mig främmande, även om den alltid varit en tillflykt eller snarare en lockelse.

Det förefaller mig som om den antydda konflikten i viss mån blivit modifierad för många människor under den tid jag levat. Dels genom att den religiösa inställningen och spänningen minskat i betydelse. Dels genom att samhället, kollektivet, de yttre händelserna mera än förr kommit att dominera tänkandet. I min ungdom, tror jag, talade intellektuella i min egen ålder mera om sig själva, om "livet", om hur vi var och borde bli. Nu är inriktningen på vad som sker och vad som bör göras i politik och samhällsliv starkare. Grubbel och försök till självranns-

kan tycks för de flesta unga jag känner vara främmande och man betecknar gärna sådana ting som uttryck för egocentricitet eller depression. Kanske är en orsak att det yttre livet genom massmedia ryckt oss så nära in på livet att det behärskar synfältet.

Men samtidigt har mitt eget läge befordrat mitt "inre liv". Särskilt som ständigt verksam tidningsman hade jag så mycket som kom utifrån att tänka på, att "jaget" trängdes i bakgrunden och ibland skymtade blott som ett inslag i livliga samtal eller som en suck av längtan och förtvivlan före insomnandet. Nu är allt upplagt för ett rikt inre liv: bristen på tvunget arbete, isoleringen, åldern, sjukdomen. Vad som händer i världen blir det naturligt att snabbt komma över och förbi, då möjligheten att uttrycka sin reaktion genom rop av glädje, ångest, entusiasm och ilska inte frestar i form av ledande artiklar.

Förändringen har kanske berikat vad jag kallar det inre livet. Jag iakttar mera mig själv, jag granskar vad jag gör och tänker och vad jag gjort och tänkt, jag arbetar mera aktivt i skytteltrafiken mellan aggressioner och samvetskval, jag tycker mig ibland förstå och förlåta mig själv och andra mera än förr. Men någon riktig fart på det inre livet blir det inte, då dörrarna till försoning och frälsning i större stil är igenbommade. Kärleken och gemen-

skapen blir kanske starkare än förr, mera det centrala temat i dagens funderingar, men därmed eggas också oron, irritationen, fantasierna om det ouppnåeliga. Det blir en återgång till barndom och ungdom, utan skimret över lidandet.

ETT LITET PINSAMT OCH IDIOTISKT SPEL tycks nu vara avslutat. I Carnolès, affärscentrum i vår diminutiva stad, tio minuters väg från strandkvarteret där vi bor, finns en liten turistbutik med papper, souvenirer, en del prydnadsplagg, lättare böcker och åtskilligt annat. Innehavarinnan är en kanske femtio-årig mulatska, ful med vackra ögon, vänlig, beskäftig, ängslig. En dag för några månader sedan kom jag att prata med henne. Hennes livshistoria, som hon med tydlig belåtenhet över att ha en lyssnare berättade, var trist på gränsen till det ohyggliga. Hon var född på Madagaskar, fadern var fransk överste, modern ogift och av blandras, de vita halvbröderna ville inte veta av henne, men hon längtade till sitt fädernesland, Frankrike. Så lyckades hon ta sig till Nice och arbetade där tjugo år som städerska på ett hotell, hunsad, föraktad av fransmännen; alla vita ser ned på oss och vill inte umgås med oss, försäkrade hon. För några år sedan hade hon sparat tillräckligt för att kunna sätta upp butiken i Carnolès. Hon levde nästan helt isolerad, affären gick inte bra, men hon klarade sig. Inför hennes långa, klagofyllda men av en viss skicklighet och vitalitet präglade berättelse tänkte jag på en rad i en amerikansk spiritual: "Nobody knows the trouble I've seen".

Vi beslöt att köpa det vi kunde hos Madagaskar-

damen, som vi kallade henne. Det gick länge bra, med en stunds prat varje gång men inte alltför dys-tert eller tjatigt. En dag såg hon sjuk ut och på min fråga svarade hon att hon nog måste stänga butiken på ett par dar, hur svårt det än var. På hemvägen fick jag dåligt samvete, gick tillbaka och bad henne ta emot femtio francs som en liten hjälp under sjukdomen. Hon tackade under tårar och jag gick så fort som möjligt, med överdrivet gott samvete.

Vid nästa besök i butiken var Madagaskardamen frisk, men nu började komplikationerna. Damen ville revanschera sig, gav min svägerska, som jag hade med mig, en provençalsk väska som säkert var värd tjugo francs. Då hon märkte att det inte var min fru utan min svägerska, ville hon nödvändigt sända en liknande väska till min fru. Sedan gick Gerd och jag till henne för att tacka för vänligheten och be att få betala. Hon sade nej. Hjärtligheten började nu bli oroande.

Sedan blev det värre. Nu var det vår tur att ta revansch. På en resa i England köpte Gerd och jag en ganska prydlig skotsk pläd som förärades butiksda-men. Nu började värmen bli påfrestande. Hon ville ge oss ytterligare saker, vi sade nej. Vid varje följande besök blev vi alla mera generade. Jag tror att hon misstänkte oss för att likt alla andra se ned på henne som mulatska, och därför blev osäker och rädd för

att verka för vänlig. Till slut blev tonen vid besöken så tvungen att vi nog snarare verkade ovänliga än extra vänliga. Vi vågade oss inte in i butiken längre och sedan några veckor är den stängd: det har blivit fiasko av vår goda vilja.

ÅLDERDOMEN HAR MÅNGA LOVPRISARE från antiken till nutiden. Den ger intellektuell och moralisk överlägsenhet, har det sagts; man blir rent av vis, vilket tycks innebära en blandning av klokhet, överblick, stillhet och resignation. Ålderdomen har också ansetts vara ett lyckligt skede i människans liv, dels genom det lugn man uppnår, dels genom att fritiden blir lång och ger möjlighet att syssla med vad som är roligt och intressant. Den mest anspråkslösa hyllningen till åldrandet är väl helt enkelt att andra skeden av livet är ännu värre: "Det är skönt att bli gammal. Att vara ung var för djävligt."

Jag finner intet skäl att instämma i någon av dessa tankegångar. Jag känner mig vara mera kunnig än i yngre år, men inte intelligentare. Kanske är jag mindre upphetsad över allt möjligt, men det var skönt, eller åtminstone distraherande, att vara upphetsad. En smula moraliskt bättre kan jag möjligen känna mig, därför att jag mera reflekterar över mitt uppträdande och min ondska än tidigare. Men de obehagliga sanningar jag finner om mig själv blir inte mindre oroande: aggressivitet och retlighet, avundsjuka och skadeglädje, svagheten i medkänslan, oförmågan att hitta en idé eller "en mening" som ger min obestämda längtan fäste och vingar. Härtill kommer iakttagelsen av min egen förstörelse, de ständiga påminnelserna om sjukdom och svaghet,

dödsfruktan, som alltid pinat mig men vars föremål kommit så nära att jag har det inpå mig som en efterhängsen hund.

Men jag tvivlar inte på att det finns lyckliga åldringar, människor som blir gladare med åren, låt vara att de i regel alltid varit ganska belåtna. Jag känner några gamla, vilkas goda lynne och ystra vitalitet är så påfallande att de väcker irritation likaväl som en motvillig beundran i omgivningen.

Denna åldersglädje är inte svår att begripa hos gamla människor som är friska och fria från dödsfruktan. Själva åldern ger en viss överlägsenhet; man har dock levat längre än de flesta. Min far läste gärna dödsannonser, en väns eller bekants död registrerades med en suck men också som en liten triumf, som en ny seger — de sista åren var han för gammal för att finna anledningar till detta oskyldiga nöje, men konstaterade ibland att han levt längre än alla bekanta från ungdomen. Åldern ger också, även i vår tid, prestige (om också blandad med förakt); hövlighet och omtänksamhet mot gamla är sega dygder. För varje år blir god hälsa och god vigör mera märkvärdiga och ger större utdelning i beundran och beröm.

Ändå tror jag att de flesta gamla har stunder av förtvivlan och skräck. Men de får inte tala om det, då blir de för tröttsamma och riskerar det kapital av

medkänsla och tolerans som de samlat helt enkelt genom att leva länge.

I BERN I FEBRUARI 1968, efter läkarens diagnos av min försämring, skrev jag om tvånget att skriva på grund av, bland annat, konflikten mellan dödsfruktan och den längtan att dö som sjukdomen måste medföra. Bakom denna tanke låg uppenbarligen en annan prognos: att jag skulle slitas mellan ögonfrågan — med dess olycka över den försämrade synen och dess ångest för att bli helt blind — och dödsfrågan — alltså min gamla dödsfruktan och känslan av att det var olidligt att leva. Det är om denna en smula komplicerade konkurrens som jag här skall skriva några ord, bortåt två år efter anteckningen i Bern.

Att blindfruktan, varmed jag menar både det närvarandes olyckskänsla och skräcken för framtiden, skulle påverka dödsfruktan var en riktig förutsägelse. Då det är som svårast ser jag en framtid som outhärdlig och jag funderar på skilda sätt att lämna livet. Jag går igenom möjligheter som inte skulle vara alltför plågsamma (jag har inte erfarit mycket fysisk smärta i mitt liv och är kanske särskilt rädd för den), och någon enda gång överfalls jag av en kortvarig känsla av total olidlighet, av önskan att genast försvinna, men jag tror sällan på att den vägen står mig öppen. Min dödsfruktan är för stark och fantasierna om självmord tar jag mellan de värsta ångestfallen inte riktigt på allvar. Det är snarast

för ordningens skull jag tillägger att jag tänker på Gerds sorg som ett ovillkorligt hinder — även om jag också snuddar vid tanken att det vore bättre för henne att inte leva sina sista år bunden vid mitt elände.

Tävlan mellan blindfruktan och dödsfruktan tycks alltså leda till överlägsen seger för den andre av de båda kamraterna. Och då skräcken för ögonen ibland mildras — genom hopp om förbättring, genom några dagar av upptagenhet vid läsning och skrivning, genom trevliga besök och samtal — längtar jag som förr att livet trots alla lidanden skall fortsätta; då jag närmar mig en föreställning om intigheten, om att inte längre tänka eller känna, att vara avskuren från kärleken, blir jag mera rädd än för allt som händer eller kan hända mig i livet.

En skillnad mot förr tycker jag mig dock märka. Den ständiga abstrakta dödsfruktan har minskat. Jag är mindre orolig för olyckor i allmänhet, t. ex. för att resa med flyg. Det är möjligt att min utveckling fortsätter i den riktningen, särskilt om min egocentricitet får en utspädning av senilitet.

GORKIJS MEMOARER från en vistelse på Krim, där han träffade en rad äldre och yngre författarkolleger, har utkommit ånyo på Hogarth Press efter att länge ha varit slutsålda. Jag har just läst dem med spänning och citerar några av Gorkij återgivna ord om döden av Leo Tolstoj och Leonid Andrejev.

Tolstoj: "If a man has learned to think, no matter what he may think about, he is always thinking of his own death. All philosophers were like that and what truth can there be, if there is death?"

Andrejev: "It is ridiculous and pitiable: You have been tormented to death — for what? And you, pretending that you are not aware of the fact, play about with little flowers — driving yourself and others — silly little flowers."

ETT ORD AV THOMAS GRAY, vars dikter och biografi ger mig intrycket av samhörighet:

"Low spirits are my true and faithful companions. They get up with me, go to bed with me, make journeys and returns as I do; nay, and pay visits, and will even affect to be jocose, and share a feeble laugh with me, but most commonly we are alone together, and are the prettiest insipid company in the world."

DE FLESTA GAMLA SÖKER, antar jag, observera sig själva med oro för minskad effektivitet och prestationsförmåga och i hopp om att denna självkontroll skall hindra svårare blamager. Sedan mina ögon blivit dåliga och andra krämpor skärpt insikten om åldrandet ägnar jag mig rätt mycket åt denna kontrollantverksamhet. Tendensen att prata för mycket och att — för tillfället — överskatta de egna reflektionerna synes mig klar. I den ringa mån jag uppträder offentligt som debattör och föredragshållare tycker jag mig inte finna någon nämnvärd skillnad. Sedan tjugo år talar jag alltid utan manuskript eller några som helst anteckningar — utom kanske ett par citat — och denna vana hjälper mig sannolikt nu, då jag är ur stånd att läsa. Jag söker inte efter ord mer än förr, talar med samma fart och har ännu inte känt panik inför ett framträdande. Delvis beror detta kanske på att jag i regel talar i frågor som jag länge sysslat med och ofta haft till föredragsämne. Det var länge sedan jag höll ett föredrag som jag skämdes för; dessa misslyckanden var följden av att jag i överdriven självtillit slarvade med inläringen av fakta och kompositionen av framställningen. Jag tror att jag själv — eller i varje fall Gerd — skulle slå alarm om jag började blamera mig. I fråga om debatter känner jag mig inte heller ha försämrats — utom möjligen så att jag är mindre

aggressiv och utmanande.

Skrivningen har blivit svårare genom att jag inte själv kan hitta uppgifter och uttalanden som jag vill använda; för sådant, liksom för allt som kan kallas forskning, måste jag ha hjälp. Vad själva nedskrivningen angår, kan jag någorlunda reda mig själv, även om jag ofta har möjligheter till diktamen. Jag är förvånad över att det går att skriva, trots att jag inte kan läsa vad jag skriver. Självfallet går det saktare än förr och jag blir tröttare efter ett visst pensum, för att inte tala om att kontroll och korrektur blir ojämförligt mera irriterande och tidsödande.

Jag dikterar i regel tidningsartiklar och ofta även andra uppsatser. Det är egendomligt att hos sig själv iaktta hur disciplin och koncentration ger förmåga att efter funderingar på en bok utan tvekan och nästan utan pauser diktera en artikel om den. Denna anspänning av intellektet, som ger ordning och enhet åt en mängd litet obestämda och grötiga tankar, är en stor glädje, ibland känns det som om det egna jaget ersattes av ett annat och bättre. Många har den förmågan, andra saknar den och skriver sakta och mödosamt. Någon korrelation mellan dessa metoder och resultatens värde kan jag inte finna; jag känner författare som skriver utmärkt, respektive medelmåttigt, både av den ena och den andra "skolan".

FLERA AV MINA VÄNNER, liksom jag själv, använder det gamla ordet hederlig som ett i hög grad positivt begrepp. Ordet är litet gammalmodigt och primitivt mångtydigt, men jag tror att vi någorlunda har klart för oss vad vi menar. Det är inte fråga om ekonomisk hederlighet — den utgår vi från — inte heller om öppenhet och uppriktighet över huvud, utan om ett uppträdande utåt, särskilt i det offentliga, som överensstämmer med den egna åsikten. Ohederlig är den som med falska komplimanger och vänskapsbetygelser söker vinna en persons bevägenhet, den som hycklar eller rent av godtar en åsikt som han inte kan stå för, i syfte att vinna en framgång, att anpassa sig efter sin omgivning, att inte riskera sin ställning eller sin karriär genom att oroa och sticka av. En kompromiss, då man på en gång når en vinst och gör en eftergift, är misstänkt, även om vi erkänner att den i samlevnad och framför allt i politik inte sällan måste godkännas som ofrånkomlig, ett moment i den serie av transaktioner, utan vilken gemensam handling blir omöjlig.

Jag tror att de vänner som jag tänker på i detta sammanhang är relativt eller ibland exceptionellt hederliga i vår egen mening. De flesta av dem är inte, eller kan enligt min mening inte tänkas bli framstående politiker — den nödvändigtvis svaga och komplicerade korrelationen mellan politik och

hederlighet kommer jag strax tillbaka till.

Själv anser jag mig också vara relativt hederlig. För att belysa detta och även för att antyda skymningszonen mellan hederlighet och opportunism tar jag ett par exempel.

Under något år innan jag kallades till professor i Stockholm tvekade jag ett par gånger inför inbjudan att hålla föredrag och delta i diskussioner i känsla av att min radikalism och särskilt min ivriga antinazism skulle kunna skada mina chanser. Jag tror mig emellertid aldrig ha sagt nej av detta skäl, och då jag talade eller skrev vid denna tid var det med all önskvärd förbittring. Ungefär detsamma gällde en rad ställningstaganden under de följande åren. Men jag kan inte alldeles svära mig fri från anpassningstendenser. När jag skrev mitt tal till recientiorerna på hösten 1940, fick jag en viss berömmelse för det klara ställningstagandet mot dem som då allmänt troddes bli segrare i kriget, men jag uttryckte mig med ett slags "vetenskaplig" distans, som inte helt svarade mot mina känslor av hat utan något påverkades av min fruktan. Då jag blev chef för Dagens Nyheter och därmed yrkesmässig åsiktsproducent i stället för inhoppare och amatör, skrev jag utan tvivel i regel hänsynslöst vad jag menade, och de hänvändelser som gjordes för att mildra eller ändra mina aktioner — ibland med antydningar om

personliga fördelar att vinna eller partipolitiska skäl att ta hänsyn till — gjorde mig i regel mera hetsig och extrem. Men ibland var tvivelaktiga motiv, nästan omedvetet, verksamma. Jag hade ett behov att inte på alla punkter vara i konflikt med någon opinion i omgivningen — ägarna, folkpartiet, redaktionen, vännerna. I skattedebatten 1947 fanns hos mig en vilja, eller rättare en oklar tendens, till hälsosam okunnighet, till att inte sätta mig in i frågan så starkt att jag riskerade att bli särling, och på ett par andra punkter påminner samvetet mig om liknande skuggor — inga förräderier men renlevnad genom att gå förbi, att två sina händer. Dock, i stort sett är jag på den här punkten självbelåten, till och med stolt — det är snarare hätskhet, överdriven ilska, oförstående för andra, som jag förebrår mig.

Det har i det hela varit lätt för mig att vara någorlunda hederlig. Professor blev jag, och blir man dessbättre nästan alltid, genom att skriva, inte genom att kurtisera och intrigera. Någon behagligare tillflykt för hederligheten än en professur är det svårt att finna. Som tidningschef hade jag rätt att diktera vilka åsikter som skulle publiceras, och vid en konflikt som gjorde min ställning ohållbar stod en pension och i regel en professur på lut. Men med dessa ord antyder jag redan en detalj i hederlighetens problematik. För dem som skall göra en karriär

genom att bli uppskattade av chefer och överordnade i ett verk eller ett företag, som är anställda som åsiktsdeklaranter utan rätt att fritt bestämma dessa åsikter, ja för de allra flesta intellektuellt verkssamma personer är läget ojämförligt svårare. Att säga emot ofta och direkt är farligt, att ange avvikande meningar är möjligt endast med sparsamhet och försiktighet (under bedyrande av sin respekt för cheferna), att inte i regel vara en glad jasägare eller en vördnadsfull anmärkare i detaljer är oroande. En viss ohederlighet blir lika naturlig som hygglig klädsel och konventionell hövlighet. Den som på en gång är underordnad och i saknad av en stor begåvnings prestige blir kverulant eller anpassling. Då och då får vi exempel på en hederlighet, en öppenhet som blir både farlig och löjlig genom aktörens underordnade position och begränsade förmåga — mannen är hederlig långt över sina tillgångar.

Några personer som jag känt väl synes mig vara verkliga naturbegåvningar i fråga om ohederlighet. Ogenerat, ofta kanske omedvetet, smickrar de den närvarande och förtalar den frånvarande, ändrar i ett samtal sin mening om den befinnes impopulär, jämkar sina allmänna åsikter efter lägligheten med fart och iver, till och med i ansiktsuttryck och leenden är de ombytliga och inställsamma som dvärgen hos Lagerkvist. Ibland har jag funnit denna håll-

ning förenad med en smula ideologi. Dels föreställningen att alla människor är ohederliga eller anpassliga; det gäller för dem själva att leva upp till normal standard på området för att inte bli lurade av i grunden tarvliga medmänniskor; då de bedrar andra, säkrar de i själva verket dygdens seger över lasten. Dels i sammanhang härmed en känsla av begåvning och värde, som ger frihet till självhävdelse med alla medel som hos dem själva rättfärdigar vad som är betänkligt hos andra. Den ideologiska utsmyckningen är emellertid, tror jag, i regel en försvarsposition vid kritik på ett kvalificerat intellektuellt stadium; förmågan av oreflekterad ohederlighet är en naturgåva, inte ett resultat av funderingar och jämförelser. I politiken tenderar personer av denna typ att bli "händelsernas ödmjuka tjänare", som en i Paris bosatt engelsk diplomat uttryckte sig då kriget mellan Karl I och Cromwell ännu var oavgjort.

Ohederlighet vid intensivt samarbete för något som betraktas som ett gemensamt mål är ofrånkomlig och blommar mest påtagligt i politiken. Här gäller det att inom en grupp av ledare finna samlande uttryck för vad man vill åstadkomma, och redan detta framtvingar kompromisser, ömsesidiga eftergifter, deklarationer, som några, kanske alla, anser vara halvsanna; enighet, samverkan blir honnörs-

ord, bakom vilka köpslagan och uppgörelser kan ses som uppoffringar och ädla försoningar i det helas intresse. Men därtill kommer att hänsynen till kunderna, till väljarna, måste påverka varje program eller aktion. Vissa tankar och uttryck måste avvisas som osäljbara, åtminstone i den givna situationen; andra åsikter och ord är nödvändiga att nyttja, även om de saknar mening, inte uttrycker de ledandes mening, eller ger antydningar om avsikter som för försäljarna är främmande eller likgiltiga. Spelet blir särskilt invecklat och dunkelt då, som i flertalet lyckade demokratier, meningsbrytningarna är begränsade och de röster som man hoppas vinna eller är rädd för att förlora är några få procent av den totala väljarsiffran.

Trots denna professionella deformation tror jag att de flesta politiker har en normal, kanske på grund av deras situation speciellt aktiv och aggressiv känsla av hederlighet, delvis med stöd av det för dem särskilt påtagliga faktum att hederligheten hos de andra, hos konkurrenterna, är tvivelaktig. Framför allt har aktörerna oftast på någon eller några punkter en fast övertygelse, som de uppriktigt tror sig främja genom sin verksamhet. Är denna övertygelse relativt bestämd och begränsad, kan man utan tvekan tala om en hederlighet av högre och mera abstrakt eller generell beskaffenhet, som kommer

ohederligheten av andra klass — de taktiska finterna, de förgyllda plattheterna och allt annat — att framstå som likgiltig, som en litet besvärande men inte moraliskt oroande konventionell utstyrsel. Jag föreställer mig att flertalet av våra politiker på detta sätt finner det relativt goda samvete som (utanför den privilegierade kretsen av naturskurkar) är en förutsättning för yrket. Då jag nyligen läste Edéns memoarer, fick jag ett starkt intryck av detta slags redbarhet; andra politiker som jag känt eller känner av samma typ är Jarl Hjalmarson, Bertil Ohlin och Ernst Wigforss, för att nämna några som nu inte står i stridens hetta.

En i viss mån ny problematik uppstår då politikerns mål blir så obestämt eller så allmänt — eller bådadera — att det knappast ger några riktlinjer för handlandet. Här kan hederligheten en gros bli ett med gott, ja sprudlande samvete buret skydd för ohederligheten i detalj: ett halvhelgon som Lincoln, med det enda stora målet att trygga unionens bestånd, kunde med osårat hjärta gå med på en låg köpslagan. Svenska ledare med ett drag av storslagen utopism — det vore kanske befogat att till dem räkna inte bara Branting utan också Ernst Wigforss — har, tror jag, haft drag av denna överlägsna samvetsfrid vid tvivelaktiga aktioner. Då Gladstone ansåg Disraeli ohederlig, var det förvisso med rätt,

men han tänkte då främst på att ohederligheten i detalj inte förenades med någon stor vision; Gladstone själv kunde tillåta sig grov taktik och anpassning men var alltid säker på att arbeta för en god och stor sak — även om det kunde vara svårt att definiera vad den gällde och motståndarna frestades att i Gladstones mål helt enkelt se den egna, låt vara av Gud signade makten. Och så glider vi över till de politiska ledare som har en sådan massiv hederlighet i stor stil, en så helhjärtad tro på en kallelse, ett utvecklingsschema eller några abstrakta formler, att grymhet, bedrägerier, gemenheter blir som sandkorn i solen: en av de mest fulländade av dessa ädla brottslingar var Robespierre, men i vår tid är det inte svårt att finna efterföljare i denna magnificens.

UNDER DE SENASTE MÅNADERNA har jag behandlats av en fransk, en österrikisk och en svensk sjukgymnast. Jag söker prata under behandlingen; det förefaller mig, kanske med orätt, nedsättande för en person att under tystnad knåda en annan. Under samtalen upptäckte jag att de tre massörerna, som använde ungefär samma metoder, arbetade med skilda ideologier. En talade om kroppens enhet; mina svagheter i armar och ben berodde på att enheten var rubbad, och krämporna hade alltså en gemensam orsak, så allmän att den blott kunde förklaras i vaga ord av nästan metafysisk storhet. De andra gymnasterna brukade liknande begrepp — spänning, kraft, rytm — och beskrev mina svårigheter i anslutning till dessa ord, som syntes ge hela deras verksamhet, liksom mina besvär, en högre dignitet. Saken roade mig, därför att den påminde om de särskilt inom politiken härskande tendenserna att eskalera från triviala motsättningar i fråga om intressen, värderingar och sakliga detaljer till ideologier, till relativt invecklade och till synes djupsinniga system av stora och genom speciell användning av vissa honnörsord sammanhängande konstruktioner. Våra politiker, som ständigt talar om åskådningar — samtidigt som de har så svårt att finna dem att de betonar nödvändigheten att bevara sitt partis identitet — söker liksom gymnasterna inspiration i högre världar av idéer

och abstraktioner. Utan denna rituella utstyrsel känner de sig skamsna, fattiga, halvnakna. De blir samfällt irriterade då någon inte tycker sig se högtidskläderna. De är, liksom präster och förkunnare i alla tider, insnörda i ornat och besvärjelser.

FÖRUTSÄTTNINGARNA FÖR ELLER ORSAKERNA TILL den nya aktivismen, särskilt de revolutionära stämningarna inom vissa studentgrupper, har diskuterats i ett antal undersökningar och betraktelser; i USA har en hel litteratur i ämnet uppstått på några få år. Att studentrevolten omfattar blott en liten minoritet, en relativt kvalificerad och framför allt ytterst aggressiv minoritet, är klarlagt, men att denna minoritet kan göra effektiva insatser och i kritiska lägen spela en ledande roll är också uppenbart. En del generella psykologiska förklaringsförsök är av den vaga beskaffenhet som gör dem användbara i fråga om alla radikala och revolutionära rörelser. Så talas det om generationsmotsättningar och särskilt om fadersprotest eller fadermord — den sistnämnda klichén, som var någorlunda fräsch för femtio år sedan, börjar nu verka väl sliten, i synnerhet som motsättningen mellan föräldrar och barn synes vara ovanligt svag inom de grupper det här gäller. Jag skall i detta sammanhang blott stanna vid några reflexioner av mera politisk inriktning.

Välfärdssamhället, sådant det vuxit fram efter andra världskriget, är något nytt för oss äldre, men är för ungdomen gammalt och vant. Man kan inte begära att unga människor skall glädja sig åt och nöja sig med att folk inte lider nöd, att de gamla har trygghet åtminstone vad gäller livsuppehållet,

att alla kan få sysselsättning, att möjligheten till högre studier blivit, om än inte lika för alla, så dock ojämförligt större än förr. Allt detta och mycket annat är en självklarhet för människor under trettio år, även om människor över sextio talar om det som ett framsteg att vara stolt över.

Välfärdssamhället rymmer överallt, även i mönsterlandet Sverige, ofantligt mycket av fattigdom, sociala och ekonomiska olikheter och en tråkighet och tristess som innebär dagligt lidande utan att ha svältens och nödens prestige som utmaningar mot andras samveten. I Sverige är sannolikt kontrasten mellan välfärdsideologi och välfärdsskryt å ena sidan, det faktiska tillståndet å den andra, särskilt stor, eftersom det parti som med sådan kraft arbetat för sociala förbättringar varit härskande sedan årtionden och genom underkännande av det bestående skulle vittna om sin egen inkompetens.

Demokratin har lyckats. Den har drivit på eller åtminstone underlättat de väldiga framstegen, den har under lång tid fungerat utan svårare kriser, den har blivit godtagen av nästan alla. Den har också misslyckats, kan det sägas. Inte bara så att problem blivit olösta och andra uppstått, utan så att den vitalitet i samhällsarbetet, det allmänna intresse för politiken, som man väntade av den medborgerliga friheten och den allmänna rösträtten, inte blivit rea-

liteter. Enigheten i fråga om grundläggande värderingar har i det hela ökats, det kan ingen förkunnare av ideologiernas livskraft förneka, men enighet är, utom i krig, inte någon eldande företeelse. Med de stora motsättningarnas mildring blir taktiken, viljan till missförstånd och felfinnande i detaljer, viktigare än tidigare, och drömmen om drabbningar mellan stora andar och mäktiga idéer viker för en verklighet av finter, intriger, angrepp och kompromisser i röstvärvingens tecken. Till detta kommer att de aktuella frågorna blir alltmera invecklade och att röstningen därför mera måste bero på förtroende för ett parti än på ståndpunkt i en sakfråga.

Att i detta läge unga och ivriga människor måste längta efter att slå spelet i stycken, måste falla för tillspetsade och lättbegripliga frälsningsteser, är inte svårt att förstå. Jag kommer väl ihåg hur jag njöt av två små ideologiska mästerverk: Rydbergs "Grottesången" och Marx' kommunistiska manifest; efter läsningen av den sistnämnda lilla broschyren syntes ytterligare studier egentligen onödiga. Denna tendens att finna formuleringar på några rader eller sidor, som kan användas som lösenord i alla väder, är den enda räddningen för den ärligt förbittrade okunnigheten, och den leder lätt till att den följande läsningen blott blir ett medel att finna bekräftelser. Det är festligt att vara besatt av en tanke eller en

trossats, men orden tolerans och demokrati vädjar
till motstånd mot denna lyckliga galenskap.

IBLAND ANVÄNDER JAG i dessa anteckningar höga och dunkla ord som frälsning, försoning och fullkomning. Vad menar jag egentligen? Det är inte gott att säga; sådana ord får till en del sin kraft genom en mystik som vi kan förkasta men inte helt skära bort. Vad jag menar, eller åtminstone ofta menar, blir kanske litet klarare genom påståendet att jag tror mig ha en relativt stark, allt oftare återkommande men aldrig — utom möjligen under några minuter av total uttröttning — tillfredsställd längtan till frid, till glömska av oro, samvetsqual och bitterhet, till stillhet i hjärnan i stället för surrande och gnisslande. Det är ju döden, kan man säga, men jag föreställer mig en harmoni som rymmer litet liv och medvetenhet. Denna längtan, denna känsla synes mig vara nästan utan ondska: jag hyser inte förakt eller avund mot dem som har nått frid (eller rättare mera frid) och inte heller mot dem som lever utan denna längtan till frid. Att en sådan längtan eller ångest, ett sådant jagande efter frid anknyter till religiös benägenhet är väl säkert. De som har den mycket starkare än jag klarar sig kanske inte utan tro i en mera religiös mening, de verkliga atleterna på området blir väl galna. Många människor, kanske de flesta, tycks leva utan en längtan av denna art; det är inte lätt att ens vid intima samtal nå klarhet på den punkten.

GÖTEBORGS HANDELSTIDNING HADE NYLIGEN en trevlig artikel av Erik Lundberg (en ung lärare, inte professorn) om läsning av Marx' "Kapitalet". Lundberg ställde sig efter genomgång av boken tvivlande till frågan om någon verkligen läst den (utom översättarna). Jag gjorde mig samma fråga då jag för omkring trettio år sedan portionsvis pinade mig igenom ungefär halva boken — att den delvis, såsom i ofta citerade beskrivningar av den engelska industrialismen, är fängslande, hindrar inte att det mesta är svåruthärdligt. Mitt svar på frågan är, i varje fall för Sveriges del, snarast negativt. Det talas om att Hjalmar Branting alltid hade "Kapitalet" i portföljen, men hans skrifter tyder på mycket begränsad kunskap; greppet att alltid föra med sig en bok tyder, som min och många andras erfarenhet visar, snarast på att man inte står ut med att läsa den, har samvetsqual över detta och hoppas på en sinnesändring som aldrig kommer. Mina många samtal med svenska socialister, inte minst akademiker, tyder på att jag genom att ha läst halva boken ligger väl framme. Lundberg tycks utgå från att översättarna (i Sändlers edition) läst boken. Det är med säkerhet fel, om därmed menas att någon av dem läst hela boken. Jag läste tillräckligt mycket för att slå fast att vissa av Marx' kärnfraser i skilda delar av översättningen är återgivna på helt olika sätt.

Saken är blott alltför naturlig. Det kommunistiska manifestet är kort och glänsande, en del andra småskrifter är också lättlästa och briljanta. Varför då läsa "Kapitalet", denna långa, ledsamma bok, som till råga på allt måste skapa tvivel på Marx' auktoritet och framför allt på de små, enkla och entydiga skrifternas renlärighet i förhållande till det ryktbara "Kapitalet"?

DEN 22 APRIL 1969 RESTE VI TILL ISRAEL och stannade där till den 5 maj; större delen av tiden var vi tillsammans med Gerds syster Vera, som med entusiasm för första gången upplevde Israel. Mina intryck och iakttagelser från resan har jag redan skrivit om och skall inte upprepa mig. Det var vår fjärde Israelresa — förut 1957, 1959 och 1966 — och jag kände samma värme, samma kärlek, kan jag lugnt säga, som tidigare. Den väsentliga orsaken till detta är jag inte riktigt på det klara med. Jag tror dock, som jag ofta förklarat i föredrag och skrifter, att föreningen av rationalism och mystik, av kritisk skepsis och ovillkorlig hängivelse fångslar mig som ett ideal, vilket jag alltid drömt om men aldrig kunnat själv förverkliga. Namnen och berättelserna från barndomens läsning bidrar självfallet till att geskimmer över dagens verklighet, men det viktigaste är att uppleva denna vilja, detta mod, denna förtröstan utan religiös eller ideologisk dogmatik.

Vi reste som vanligt omkring i det lilla landet och besökte en rad orter i de nyligen ockuperade områdena. Samtalen med politiker, vetenskapsmän och militärer var som alltid givande; Israel styres ännu, såvitt jag förstår, mer än något annat land av en elit, av människor som varit förföljda och lever i en halvt omedveten ångest för framtiden, men som känner sig ha valt sitt öde och vilkas hänförelse be-

segrar ängslan och genomsådande. Läget kan bli ett annat då den äldre invandrargruppen försvinner och framför allt om faran utifrån försvagas eller helt upphör. Men det är freden och friden man måste längta efter, även på bekostnad av spänningen och storheten.

Det formella syftet med denna resa var att delta i invigningen av en "lund" (i själva verket en skog på tiotusen träd) som bekostats genom en insamling i Sverige till Gerds och min heder. Skogen, eller rättare den skog som nu skulle anläggas, låg i en öde trakt i Judéen, ungefär mitt emellan Jerusalem och Tel Aviv. Vi for efter en välkomstlunch dit i bilar, fyrtio eller femtio personer, och samlades på några bänkar, med trädplantor att inviga bredvid oss och i bakgrunden berg och skogar så långt ögat nådde. Några israeliska dignitärer höll tal och likaså den svenske ambassadören Bo Siegbahn — exceptionellt välinformerad och starkt engagerad. Då jag talade, med Gerd vid min sida, kände jag några minuter gripenhet och glömska av mig själv. Vår skog var i närheten av Simsons och Delilas möten, och jag kunde börja med att jag, utan att vara en hjälte som Simson, funnit en bättre Delila. Då jag talat en stund, överfölls jag av en rädsla som blivit vanemässig vid föredrag om Israel sedan flera år — rädsla för att falla i gråt. Rörelsen kommer över mig som

ett slag, jag måste hejda mig i skräck för att snyftande rusa från talarstolen. Nu skulle det inte hända, tänkte jag — och plötsligt, en minut före slutet, var jag där igen. Tystnad, oro, ängsliga ögonkast, en och annan näsduk på kvinnoögon. Men det gick, jag började igen och — som vanligt — fick jag extra applåder för de återhållna tårarna. Men de för mig pinsamma ögonblicken tycks ha haft verkan för framtiden; jag har inte upprepat mitt "Israelgrepp", som jag kallar det sedan rörelsen efter en stund förbytts i lättnad och ett slags muntert lättsinne.

UNDER ETT PAR VECKOR I SOMMAR har vi läst om det mesta av Hjalmar Söderberg — för tredje eller fjärde gången — i anslutning till Bure Holmbäcks avhandling. Jag var glad att finna att den första svenska romanförfattare som jag blev förtjust i på egen hand fortfarande fångslar mig så starkt. Men då "Den allvarsamma leken" förklaras vara en av de få stora svenska kärleksromanerna — vilket jag en gång också tyckte — kan jag inte instämma. Konkurrensen är, åtminstone från den tiden, obetydlig, men jag kan inte se boken som en "stor" kärleksroman. Den synes mig matt i allt som rör kärleken — erotiken, längtan, svartsjukan, brytningen mellan äktenskapet och lidelsen för Lydia, pinan över den älskades otrohet. Att nå fram till Taunitzer See, heter det i en fras som följt mig mer än femtio år, men jag tycker inte att Taunitzer See finns i boken. Förklaringen är kanske, som någon antytt, att Söderberg visserligen kände något av kärlekens hetta då han började boken, men inte kunde uppleva den igen då han skrev sitt manuskript färdigt. Boken blir ett uppkok på gamla och förtorkade känslor. Ibland frågar jag mig rent av om den inte är skriven mera i äckel än i kärlek, med de obligatoriska arrangemangen som slitet staffage. Till de detaljer som gör det intrycket hör den berömda kärleksmåltiden hos Lydia, där nykteristen och vegetarianen Maria

von Platen bjuds på revbensspjäll och Sauternes, en konstig kombination som bör vara prövande även för mera robusta konsumenter. I andra och tidigare böcker är passionen så stark och frisk att den ännu griper, så i "Doktor Glas" och "Gertrud". Det vore roligt om någon efter Reins och Holmbäcks upptäckter använde den nu klarlagda personliga bakgrunden för att bygga upp en annan konstruktion. Vi längtar också att lära känna Söderbergs båda hustrur och att se honom i helfigur. Det var en festlig nyhet då Maria von Platen fördes fram på scenen, men de gjorda fynden får inte, som så lätt händer, prägla hela bilden av Söderberg.

Kärleksromaner är som sagt inte en svensk specialitet. Vi satt några stycken för många år sedan i debatt om de största kärleksromanerna. De flesta vi nämnde, mest franska, är välkända. Jag skall här blott nämna tre författare i genren, som enligt min erfarenhet inte är så allmänt bekanta men, tror jag, förtjänar att vara det: Eugène Fromentin, Raymond Radiquet och Pierre Drieu la Rochelle.

Nyare svensk litteratur känner jag inte tillräckligt, men tror att några noveller av Lars Ahlin och Per Olof Sundman hör till de stora numren.

Ett år före Söderbergsrepetitionen i sommar läste jag om "Historietter" i anslutning till Reidar Eknens spännande bok "En sällsam gemenskap". Särskilt

intresserad blev jag av den påverkan från Baudelaires "Petits poèmes en prose" — översatt av Erik Blomberg — som Ekner trodde sig finna i Hjalmar Söderbergs "Historietter". Man har tidigare, tilldels utan tvivel på goda skäl, betonat Söderbergs beroende av en rad författare: jag själv har i detta sammanhang, liksom många andra, främst tänkt på Maupassant, med novellen "Pälsen" som den mest slående illustrationen. Ekner ansluter sig till uppfattningen att man hos Söderberg finner ett stort antal reminiscenser eller påverkningar från andra, men drar som något nytt fram Baudelaires inflytande och stöder sig härvid på en mängd skäl av olika typ; bland annat nämner han att två av historietterna — "En herrelös hund" och "Mardröm" — först publicerades under rubriken "Två dikter på prosa".

Läsningen av Ekner drev mig att läsa om de båda skrifterna av Baudelaire och Söderberg, den sistnämnda för femte eller sjätte gången. Det blev en stor upplevelse.

Att "Historietter" är ett mästerverk, en av de stora böckerna i svensk litteratur, blev klarare för mig än tidigare. Jag blev övertygad om att Ekner hade rätt, och att de bästa sakerna i "Historietter" — där finns också några lustigheter och kåserier av andra klass — knappast är tänkbara utan bekant-

skap med, ja inlevelse i Baudelaire. Mitt mest sensationella intryck var emellertid att "Historietter" i stort sett är en bättre bok än Baudelaires prosapoem, att man hos Söderberg finner det centrala i mera precis och fulländad form än hos Baudelaire. Den sistnämnde verkade rent av litet matt och slapp, läst efter "Historietter".

Skälen, delvis antydda av Ekner — som emellertid inte gör någon kvalitativ jämförelse — kan jag redovisa med några ord. Det finns drag av sentimentalitet, självömkan och en vid sidan av skissernas tankegång stående religiös övertygelse, eller försök till övertygelse, hos Baudelaire som helt, eller nästan helt, saknas hos Söderberg. I de mest baudelaireska historietterna, såsom "Sotarfrun", "Historieläraren", "Registratorn", "Skuggan", "Gycklaren" och framför allt "Mardröm" och "En herrelös hund", är Söderberg lika genomskådande, bitter och förtvivlad som sin store läromästare, men han pekar inte på några utvägar ur eländet, han leker inte stoiker eller hjälte och söker inte reträtt hos Gud eller evigheten eller förintelsen. Det är en stramare men — tycks det — lika plågad man som Baudelaire vi möter, plågad av vad livet innebär, vad ödet tillåter, av sin egen känsla av halvhet och svaghet.

Tanken går för mig vidare till Söderbergs diktning över huvud. Jag tror, liksom Ekner åtminstone

snuddar vid, att vi trots allt underskattat Söderberg, att de gamla klichéerna försenad åttitalist, realist, skeptiker, stilist lurat oss att se Söderberg med en smula löje, överlägsenhet, brist på allvar. Jag tar ett typiskt citat från Bo Bergman, Söderbergs gode vän, som efter hans död skrivit mycket om honom, ytterst välvilligt, men just "välvilligt", en smula von oben. Citatet lyder:

"Det är inom novellistiken han nått mästerskapet genom sin suggestiva förening av kvickhet och charm, tungsinne och snabb iakttagelseförmåga."

På liknande sätt talar Erik Hjalmar Linder om Söderbergs "livssyn med sin rationalism, sitt skeptiska leende, sin begränsning av perspektivet och sin livsångest".

Allt detta är mycket älskvärt, men är det inte också en aning orättvist nedsättande? Söderberg var besatt av medkänsla och passion; på äldre dagar visade han det genom att — kanske mer än någon annan stor svensk författare — vara helt upptagen av sin skräck för och sitt hat emot det nazistiska Tyskland; en upptagenhet som inte stannade vid symboliska berättelser eller högstämnda dikter från fjärran utan krävde kunskap om fakta och mynnade ut i konkreta och våldsamma fördömanden. Och den mannen kallas nästan ständigt skeptiker! Söderberg var en sökare efter mening, klarhet, frälsning —

han fann ingenting eller mycket litet, men är det inte lika bra, lika inspirerande som att fångas av fraser och drömbilder? Söderberg var en förtvivlad människa — vad ordet livsångest verkar litet och bohemtrevligt — som i bok efter bok, inte minst i "Historietter", meddelar sin förtvivlan med ett minimum av koketteri, sjuk trivsel och ögonkast till publiken.

Det är möjligt att Bo Bergman och andra inte sett detta riktigt klart därför att de umgicks med Söderberg, enligt många uppgifter en behaglig sällskapsmänniska och ofta en muntergök (liksom Baudelaire på lediga stunder i yngre dar). Men vi som läser Söderberg utan att kunna bedras av hans gemytlighet borde förstå det.

Alltnog: läs om de båda mästerverken av Baudelaire och Söderberg. Det är inte en lång glädje, tre eller fyra timmar med tid för passande funderingar, men det är en intensiv njutning — en sådan som en läsande människa inte finner varje år.

GENOM VÅR HEMHJÄLP, som kommer till oss några timmar varje dag utom söndagar, följer vi i detalj en arbetarfamiljs liv. Josette, nu trettioåtta år gammal, är en skönhet av vad vi kallar italiensk typ, uppträder med en grace och finess som jag inte sett hos många societetsdamer, pratar med Gerd men också med mig intelligent och nyanserat om alla händelser hemma — sjukdomar, dödsfall, bröllop, aborter, konflikter — och är nog mera totalt obildad än någon annan människa jag träffat i den åldern. Hon läser aldrig en bok, sällan en tidning, ser några minuter om dagen på TV, arbetar ständigt men längtar att få prata om sina bekymmer och sina glädjeämnen. Hon har neurasteniska drag, är ofta sjuk — migrän, magbesvär, neuralgier — och tror sig ännu oftare vara sjuk, men är samtidigt livlig, glad och kokett. Hon är "troende" men inte "praktiserande" katolik, går alltså aldrig i kyrkan och tänker, det kan jag svära på efter alla samtal, inte ett ögonblick på sin tro. Hon vet ingenting om politik och har röstat blott en gång, på de Gaulle efter strejkerna och ockupationerna sommaren 1968. I går inkvarterade Gerd mig en halvtimme hos Josette för att besöka en sömmerska; hon bjöd på ett glas vin och vi samtalade om hennes familj och hennes katter. Hon bor i ett gammalt hus med fyra eller fem rum, trädgård och djur, mest höns och kaniner.

Mannen har gjort reparationer, allt är snyggt och prydligt, med dusch, kylskåp och tvättmaskin. Liksom Gerd är hon "houseproud" och de båda kvinnornas samtal om möbler och mat och husliga kriser är ett fågelkvitter av stillhet och ljus.

Josettes man är murare, inte en arbetsgivare med medhjälpare, en entreprenör, utan en enkel arbetare, som är anställd av en liten entreprenör med en eller två medhjälpare. Han säger aldrig någonting, klagar Josette, han jobbar under fritiden med huset, djuren och trädgården. Han är också envis som synden, påstår hon, en av de vanligaste anklagelserna i äktenskap. Men framför allt är han god som guld, "bon comme le pain". Han är för vek för att döda ett husdjur, och det är Josette som utan olust slaktar en kanin eller en höna till söndagsmiddagen. Religiöst och politiskt är mannen likgiltig men han har regelbundet röstat på de Gaulle; våra få samtal har varit innehållslösa. Erotiken, någon gång berörd i samtal med Gerd, och maten ger behag och glädje åt deras tillvaro. Förrätt, varmrätt, ost och frukt till lunchen, soppa, en stuvning, ost och frukt till middagen, massor av bröd, mellan en och två flaskor vin om dagen för mannen — Josette dricker nästan ingenting. Så en stund framför TV och sedan den breda gemensamma sängen.

Nästan varje dag kommer bulletiner om situatio-

ner och händelser. En tvist med en kamrat till mannen, som leder till brytning, en nybyggnad som hotar brunnsvattnet, en katt som sprungit till skogs med sin enda skonade unge, krångel med p-piller, läkarbesök. Mannen har ont i en tå, och vi skaffar läkemedel från Sverige; Josette blir trött på gnället och säger till mig: "Monsieur, nu har jag blivit så elak att jag inte längre frågar honom hur han mår"; häromdagen fick vi höra att smärtorna är borta.

De båda makarna träffar nästan bara familjemedlemmar. En flicka på sexton år är det enda barnet. Hon skall avancera socialt och går i en av nunnor ledd handelsskola; hon har sista året blivit en skönhet och är utsatt för manliga närmanden; hennes dygd bevakas noggrannare än en svensk familjeflickas för sextio år sedan. Både Josettes och hennes mans föräldrar har vi träffat några gånger; de har en älskvärdhet och ett slags förnämhet i uppträdandet som gör att jag, enligt pappas terminologi, känner mig som en bondkanin. Nu är Josettes mor död, och hennes far, lika gammal som jag, bor hos dottern och svärsonen med en folkpension av tvåhundra kronor i månaden. Hans intressen är sprit, religion och den döda hustrun. Jag sänder honom ibland ett par flaskor vin, men han är kort hållen och kontrolleras på tillställningar av dottern — "an-

nars super han sig full, monsieur, och det har vi för mycket besvär av", förklarar Josette då jag ber för honom. Kyrkan blir ofta hans tillflykt, och hans tro, hans upptagenhet av tankar på död och frälsning tycks bli allt starkare. Han känner ånger mot den döda hustrun och slutar sin dag med att kyssa hennes fotografi och vinka till henne då sömnen närmar sig. Andra släktingar skymtar i bakgrunden. De träffas vid helger, på bröllop och begravningar. Matens kvantitet och kvalitet är otroliga; karlarna berusar sig långsamt och i regel måttligt och kvinnorna sköter om dem. Men trots allt får vi vid samtal med Josettes familj och hennes släktingar alltid samma intryck av värdighet, sammanhållning och stil. Vid samtal slås jag av känsligheten och nyanseeringen utan spår av sentimentalitet. Kanske är en grupp som denna ett kuriosum även i Frankrike.

MED TANKE PÅ DEN DÖDA HUSTRUN skriver Alan Paton i sina memoarer:

I was secretly proud to have seen you weeping. What children we are, always wanting to be loved, always wanting to be told that we are loved! Yet to love and to be loved make up for it all, for the pain and the frustration and the suffering and even the watching of suffering. That was the lesson that life taught to me.

Patons ord känner jag helt som mina egna. Kärleken är det stora, ojämförliga värdet i mitt liv. Leenden, goda blickar, smekningar, ögonblick av trygg hängivelse, tårar och försoning, ängslan vid en sjukbädd, det är minnen som binder hop livet och någon gång gör det möjligt att se det i ljus och lycka.

Men Patons ord lockar till analys och kommentarer. Hur uppstår denna kärlek och denna kult av kärleken? Vad innebär den? Är den "god" eller "ond" i sitt inflytande på vårt liv i övrigt, på vår hållning till människor utanför trollkretsen?

För mig — och, tror jag, för de allra flesta i samma läge — är barndomens erfarenhet grundläggande. Beroendet av, samhörigheten med modern är det första steget. Vid en viss grad av värme och intimitet blir denna upplevelse avgörande för livet — i andra fall är upplevelsen svag och blir i varje fall inte ett mönster för livet. Jag kan inte tänka mig en

sådan kärlek utan anspråk på ömsesidighet, företräde, monopol. Det är inte fråga om en kärlek till Gud eller till människorna, utan en kärlek till och från en enda människa. Som barn frågade jag mamma om hon inte älskade mig mer än någon annan, och hon svarade ja; hon gav min syster — och kanske min far — motsvarande osanna försäkrar. Den kärlek jag talar om hör alltså ihop med egoism och egocentricitet, med tävlan och avund, med kravet på och känslan av ett privilegium.

Frågan om denna barnakärlek eller moderskärlek är färgad av sexualitet synes mig vara av ringa intresse; jag skulle snarast svara ja på frågan, eftersom det är svårt att skilja mellan sexualitet och vitalitet överhuvud. Erotiken vidgar och stärker den kärlek det här gäller, och ett äktenskap i trohet blir alltså dess fullkomning. Kärlekslös eller låt oss säga nästan kärlekslös erotik är vanlig, men föreningen av erotik och kärlek är för mig otänkbar utan den monopolism, eller det krav på monopolism, som jag nyss berört. Många människor anser sig tydligen kunna leva i stark gemenskap och erotisk obundenhet; för mig är erotik så starkt sammanknuten med kärleken att en sådan klyvning verkar konstlad eller omöjlig.

Kärleken i denna min mening kan med fog kritiseras som antisocial, självisk, isolationistisk. För mig

är sådan kritik absurd, därför att kärleken synes mig vara det enda stora värdet, den enda ljusstrålen i eländet. Må världen gå åt helvete, om min kärlek får leva — det är förvisso inte någon sats att bygga samhällsarbete på, men en hederlig bekännelse. Och likväl visar just Patons exempel att en förening av kärleken sådan jag nyss talat om den med social känsla och passion för olyckliga människor är möjlig. Vad jag skulle önska är att min känsla av kärlek förenades med litet mera "andraklasskärlek", med mera värme och medkänsla mot andra.

Jag tillfogar här den artikel som jag senare skrev om Alan Patons memoarer. Den gör det klarare vad jag menar.

Alan Paton, född 1903 i en borgerlig anglikansk familj i Natal, blev omkring 1950 världsberömd som författaren till två böcker om rasfrågan i Sydafrika: "Cry, the Beloved Country" och "Too Late the Phalarope". Ingen annan sydafrikansk författare har, såvitt jag vet, med samma pregnans och samma behärskade lidelse skildrat rasförtrycket i Sydafrika och dess inverkan på både förtryckarnas och de förtrycktas karaktär och hållning.

Nu har Paton utgivit en kort memoarbok, "Kon-takion For You Departed". Den är, som titeln anger, främst ägnad minnet av hustrun som dog 1967,

men den ger också en överblick av Patons liv och verksamhet överhuvud och bilder av den utveckling som Sydafrika undergått de senaste fyrtio åren.

Paton har varit besatt av två känslor. Den ena är viljan att ändra sydafrikansk politik och de vitas beteendemönster, att mildra och småningom förinta rasförtrycket i hemlandet. Efter en avlagd akademisk grad var Paton några år lärare men blev redan vid ett par och trettio års ålder genom inskridande av den relativt liberale ministern Jan Hofmeyr chef för en uppfostringsanstalt, som omfattade sjuhundra negerpojkar fram till omkring tjugo års ålder. På denna anstalt, Diepkloof, i Transvaal utförde Paton ett märkligt arbete, som i memoarerna skildras ingående och sakligt, nästan utan all självbelåtenhet.

Då Paton kom till anstalten var behandlingen av negerpojkena ohyggligt hård: ständiga uppställningar eller "parader" för att fastställa om någon flytt, ett strängt och i detalj övervakat arbete, fjorton timmars inspärrning om dagen i sovrum som var överfulla och där de mest elementära hygieniska möjligheter saknades. Paton genomförde under Hofmeyrs beskydd successivt stora reformer: pojkarna fick längre fritid, deras arbete blev en rimlig yrkesutbildning, den nattliga inspärrningen avskaffades, man ordnade lekar, tävlingar och annan fritidssysselsättning, införde en viss grad av självstyrelse, fri-

gav internerna inom så kort tid som möjligt.

Resultatet blev, som även andra än Paton omvittnat, att pojkarna alltmera sällan sökte fly från anstalten, att de trivdes och arbetade med glädje och att de efter straff- eller uppfostringstidens slut kunde få relativt hyggliga anställningar. Då nationalistpartiet kom till makten 1948 avskaffades denna av boerledarna hatade "liberalism", och uppfostran till total underkastelse för de svartas del genomfördes på alla områden som ett led i apartheidspolitikens ideologi.

Från den sociala verksamheten övergick Paton alltmera till politisk förkunnelse. I de förutnämnda böckerna och flera andra skrifter kritiserade Paton direkt och indirekt den sydafrikanska raspolitiken och kom åtminstone under några år att utanför landet framstå som den främste målsmannen för utjämning mellan raserna till framtida likställighet. Han blev en av det på 1940-talet bildade liberala partiets främsta propagandister och under ett par år partiets ordförande, naturligtvis utan att bli medlem av parlamentet eller få någon officiell ställning.

Då förtrycket hårdnade drabbades även Paton. Han utsattes för trakasserier och husundersökningar, 1960 indrogs hans pass och därmed hans möjlighet att resa utomlands; 1967 förbjöds det liberala partiet. Dessförinnan hade Paton publicerat ett både

litterärt och vetenskapligt betydande arbete, som utgör ett monument över den spirande äldre liberalismen i Sydafrika: en stor biografi över vännen och läraren Jan Hofmeyr.

Alan Paton var besatt av kärlek till sina undertryckta landsmän. Han var också, och det har blivit klart först genom denna memoar, besatt av kärlek till en enda människa, sin hustru Dorrie. De båda träffades första gången redan 1925. Dorrie, som var sex år äldre än Alan, var då gift med en annan; Alan, tydligen en exceptionellt oskyldig och renhjärtad ung man, blev förälskad i henne utan tankar på en förbindelse eller ett äktenskap. Kort därefter dog Dorries man, och efter ett skede av blyga och osäkra närmanden i den härskande puritanismens tecken blev Alan och Dorrie gifta år 1928.

Titeln på memoarboken innebär att det är en hymn till, ett slags åkallan av den efter fyrtio års samliv bortgångna hustrun. Det är bilden av kärleksförhållandet och främst av Alans kärlek till Dorrie som ger boken dess storhet. Jag vet mig aldrig i en memoarbok ha läst en så naken, okonstlad och gripande skildring av ett långt äktenskapligt förhållande, där kärleken i form av erotik, längtan och ömhet ständigt, eller låt oss säga nästan ständigt, tycks ha behärskat de älskande. En del erinringar om tvister och kriser, om ljusa återseenden och lyck-

lig förening, om skräck inför sjukdomen och den kommande skilsmässan bildar den hymn om vilken boktiteln talar. Det finns också episoder vilkas återberättande ger ett intryck av trivialitet, småsinthet och kanske någon gång primitivitet. Det är en viss enkelhet över Paton, en brist på skepsis och analys, men denna brist är kanske en förutsättning för den renhet och ärlighet som uppbär denna skildring av passion och gemenskap.

Paton är religiös, mera självfallet och okritiskt religiös än hustrun synes ha varit. Vad hans religion innebär, får man inte närmare reda på. Den håller enligt anglikansk tradition starkt på det rituella; en beskrivning av de båda makarnas sista gemensamma nattvard präglas av oskuld och fromhet. Det väsentliga i Patons religiösa hållning tycks vara att han tror på "det godas" universella seger under ledning av en avlägsen, gudomlig härskare; han drömmer om ett liv efter detta i Guds och hustruns närhet men väjer tillbaka för all konkret och oroande spekulation. Man tvivlar dock inte på att den religiösa hållningen ger honom något av trygghet, mod, ovillkorlig bundenhet vid en politiskt och rasmässigt liberal ideologi samt en förtröstan och lycka som ger honom förmåga att bära nederlag och lidanden.

För sexton år sedan mötte jag Paton i Botha's Hill, fem mil från Natals huvudstad Durban. Han

arbetade då i ett rekonvalescenthem för ett sjuttio-tal pojkar och vuxna män — alla negrer. Verksamheten kunde fortsätta genom att Paton skänkt hemmet en stor del av förtjänsten på sin första roman. Om mitt intryck av Paton skrev jag då några rader, som jag här återger:

Då han går omkring på anstalten, skämtar med männen och leker med pojkarna, verkar han ivrig och vänlig utan koketteri eller nedlåtenhet; för en gångs skull ser vi vita behandla svarta utan ens det grand av översitteri, som ger själva välviljan ett stänk av förtryck. Den stuga, där Paton bor med sin hustru, är enkel på gränsen till torftighet; de leriga fotavtrycken fortsätter i sängkammare och skrivrum. Inte ett ord av sentimentalitet, självömkan eller beklagande av miljön — allt är naturligt, inriktat på saken. Han svarar eftersinnande, intelligent och uppriktigt; inga flotta fraser, ingen profetton, ingen konflikt mellan självhävdelse och ödmjukhet, ingen tanke på den berömmelse han vunnit. Jag tycker mig aldrig förr ha mött en sådan självförglömmelse.

Denna bild av Paton blir starkare och intimare då jag läser hans memoarbok, hans hymn till den älskade.

DÅ JAG SOM BARN, kanske tio år, en gång följde pappa och mamma på besök hos min förmögna morbror, upptäckte jag under namnskylten en liten plakett med orden: "Medlem av föreningen för välgörenhetens ordnande." På min fråga om meningen med detta svarade pappa, att det var ett sätt att avvisa allt tiggeri; man betalade fem kronor om året till föreningen och betonade genom skylten att välgörenhet i mera direkt, personlig och oordnad form inte kunde påräknas. Jag såg senare skylten ganska ofta på dörren till bättre våningar på Östermalm. Nu är det sedan länge slut på föreningen, tiggeriet har blivit mindre vanligt och det sägs ofta att välgörenhet har blivit obehövlig.

Många människors hållning i vår tid påminner om de gamla skyltarna. De är medlemmar av ett slags förening för världens ordnande, för mänsklighetens väl, och blir därmed frigjorda från kravet på individuell hygglighet — för att begagna det ord som kommit att ersätta det alltför högtidliga och fordrande ordet godhet. Ofta anses det rent av orättfärdigt att göra något för enskilda eller små grupper, därför att man på detta sätt motverkar revolutionen eller frälsningen i stor stil.

Denna utväg är naturligtvis inte ny. Den har alltid skymtat i religiösa och politiska väckelser. Den enskildes lidanden blir av ringa intresse, om en him-

mel eller en ny guldålder står att vinna genom gudstro eller politisk övertygelse. Men kanske framträder denna alibism särskilt klart i våra dagar, därför att motsättningen mellan en utopiskt färgad framtidstro och likgiltigheten för den enskilda människan förstärkts av sekulariseringen. Mer eller mindre söker vi alla skydd i föreställningar om kompensationer eller förbättringar för kommande släkten eller åtminstone i undvikande av pinsam kontakt med de svårast trängda ibland oss. Men det finns temperaturstegringar även i helvetet, och vi bör inte gömma oss i föreningen för välgörenhetens ordnande.

VÅR VÄN ELSA BJÖRKMAN-GOLDSCHMIDTS BIOGRAFI
över Elsa Brändström blev i stora delar en upple-
velse för oss båda. Barndomsbilderna från Linköping
tjusade i sin fräscha glädje och erinrade mig om mitt
 eget liv vid samma ålder på en något lägre social
nivå. Elsa Brändström, som jag aldrig sett och sna-
rast tänkt på med ett visst obehag som perfekt i hel-
gongenren, blev i denna teckning en människa som
jag tycker mig känna nära och håller mycket av.
Jag jämför henne ofta med den heliga Teresa av
Avila, som jag några år tidigare fängslats av. De
personifierar, tycks det mig, med utomordentlig
skärpa två typer av godhet — eller kärlek — i för-
ening med fromhet.

Hos Elsa Brändström nåddes fulländningen i
fråga om hjälpsamhet, självuppooffring och med-
känsla tillsynes utan några svårigheter. Hon var
född med de stora gåvorna och kunde bruka dem
utan ansträngning och anspänning så snart hon
ställdes inför kravet att sätta in sin egen person.
Godheten sammanknöts med en vilja att klara upp
situationer, att styra och ordna, och genom detta
drag av härskare blev hennes arbete effektivt och
hon själv en auktoritet; Sibiriens ängel var tillika en
myndig husmoder eller general. Fromhet och för-
tröstan gav henne småningom en starkare medve-
tenhet i godheten, kom kanske snarast som helgelse

av det utförda verket.

Den heliga Teresa hade det svårare. Hennes i biografierna refererade berättelser om försök och misslyckanden, framsteg och återfall under strävan efter gemenskap med Gud blir ibland nästan olidliga med sin melodi av längtan och klagan, förhoppningar och förtvivlan. Medan Elsa Brändström genast blev segrare, var segrare till sin natur, var Teresas väg till triumfen tung av nederlag och misströstan. Vad de nådde var kanske ungefär detsamma — tillit, självuppgivelse och därmed ett slags självbelåtenhet utan tarvlighet — även om det finns drag av extas och hysteri över Teresas fromhet, som saknas hos Elsa Brändström.

Hos några kvinnor tycker jag mig ha funnit något av den från föresatser och beräkning fria innerliga godheten, som Elsa Björkman-Goldschmidt — kanske till en viss grad i omedvetet självporträtterande — lyckas skildra hos Elsa Brändström. Något liknande känner jag mig aldrig ha mött hos en man. Beror det på den sexuella skillnaden? Antingen så att med det moderliga följer en förmåga av villkorslöst,oreflekterat och intimt deltagande, som karlar inte kan åstadkomma. Eller så att jag som man inte kan förnimma och uppskatta motsvarande förmåga hos andra män.

I SLUTET AV JULI DELTOG JAG, enligt ett på våren givet löfte, i ett möte som några kristliga danska organisationer anordnade på en folkhögskola nära Ringsted. Mötet hölls i anslutning till den stora ekumeniska konferensen i Uppsala och ansågs vara ett slags bihang eller komplement till denna konferens (mini-Uppsala). Jag skulle uppträda som enda representant för förnekelsen i kretsen av troende. Jag hade sagt ja i en känsla av att det vore fegt att inte stå för sin mening. Jag var besluten att klart precisera min ståndpunkt utan att tala om religiösa behov och tendenser, trots de religiösa anlag — för att använda Tor Andræs formulering — som jag otvivelaktigt har. Det har ofta äcklat mig att många politiker, även sådana som synes vara märkvärdigt fria från alla andliga och moraliska anfäktelser, i taktikens tecken talar om sitt intresse för och sin olyckliga längtan till religionen.

Då vi före mitt föredrag träffade några koryféer bland inbjudarna, stärktes detta mitt beslut. Av en tillfällighet tycktes dessa personer tillhöra den värsta kristna typen: säkra och trygga bevarare av himmelrikets nycklar, pansrade mot kritik genom en nyteologi som obesvärat skyfflade mellan symbolism och enkelt försanthållande — med boyscoutgrepp och antydningar om munter sensualism som krona på verket. Jag tänkte på några prästerliga vänner, sär-

skilt i Sydafrika, som inger respekt och tillgivenhet genom sin oro och osäkerhet, som tvivlar på sin egen tro och framför allt på sin förmåga att vara denna tro värdiga.

Mitt föredrag för de kanske femhundra mötesdeltagarna blev alltså en kritik av verklighetsföreställningar och värderingar i kristendomen och framför allt — under anslutning till Butterfield — av de kristna kyrkornas historiska insatser, med framhåvande av hur både protestantiska och katolska ledare understött fascism och nazism i Italien och Tyskland. Jag började med en erinran om en föreläsningsserie på 1930-talet. Jag hade då kritiskt analyserat skilda politiska ideologier och slutade med ungefär dessa satser: ni är kanske förvånade att dessa system kunnat fångsla och leda människorna, men de är snarast snusförnuftiga och rimliga i jämförelse med de bilder av människan och hennes historia som religionerna ger oss.

Säkert har jag hållit sämre föredrag, men aldrig har jag uppträtt inför en kyligare publik. Intet tack, snåla applåder, dystra ansikten. Efter en hastig lunch bröt vi upp. Jag fick snart dåligt samvete. Försöket att tala utan varje kurtis av publiken ledde till en ensidighet som närmade sig det oärliga. Men när jag tänker på det glada kristna svamlet kring oss, kan jag inte känna någon djupare ånger.

DEN FÖRSTA BOKEN AV STALINS DOTTER, Svetlana Allilujeva, läste jag för två år sedan i USA. Den gjorde inte något starkt intryck på mig; kanske påverkades jag negativt av den ofantliga reklamen och det ofta ytterst överdrivna berömmet. Nu har vi läst Svetlanas andra bok, "Ett enda år", berättelsen om hur hon reste från Ryssland till Indien och sedan hoppade av genom att fly till Europa och därefter bosätta sig i Amerika. Gerd läste boken först och var så entusiastisk att hon nödvändigt ville läsa om den för mig. Jag är glad över att jag drevs att träffa Svetlana en gång till. Boken synes mig både mänskligt fängslande och politiskt betydande.

Svetlanas värme, impulsivitet och självfallna uppriktighet är grundvalen för denna uppskattning. Man tror att hon tänkt och känt allt det hon talar om, att hon är en av dessa naturgoda och ömma människor som möter i de stora ryska romanerna. Bristen på skärpa och kunskap i de religiösa och politiska reflexionerna blir sällan oroande, det är äktheten och anspråkslösheten som räddar dem. Det enda jag har svårt att förstå, som Svetlana trots alla försök inte synes mig ha förmåga att förklara, är att hon kunde överge de älskade barnen. Jag tvivlar inte på att hennes känslor och motiv är ärligt beskrivna, kanske betonar hon kärleken till barnen med en av ängslan och längtan betingad överdrift

som gör flykten svårförståelig. Det är möjligt att begäret att komma bort från det ryska fängelset under en tid så helt dominerade henne, att oron för de närmaste fördunklades i det avgörande skedet.

Politiskt synes mig boken riktig därför att den med sådan kraft och inlevelse visar oss skillnaden mellan den hårda diktaturstaten och den fria världen. Den skillnaden är för människor i ett land, där medborgerlig frihet och en hög grad av rättssäkerhet är naturliga, inte lätt att känslomässigt begripa, även om den lätt går att så att säga språkligt förklara. Även för politiskt medvetna resenärer i en diktaturstat är det svårt att fatta vad det gäller: den officiella uppvisningen tyder på glad enighet, de rädda och förtryckta vågar ingenting säga, det yttre livet ger snarast intrycket att det går till ungefär som hemma hos oss. Svenska tidningsmän, kunniga och respektabla, reste i fascismens Italien och Hitlers Tyskland utan att observera något ohyggligt och förskräckande; jag har träffat goda demokrater som under månader i Sydafrika visserligen iakttagit en viss segregation men inte haft en aning om förtryckets grymhet och totalitet; såvitt jag vet har nästan ingen svensk journalist eller författare kunnat ge en realistisk bild av hur det ryska tyranniet upplevs av människor i farozonen, utan har tvärtom kunnat resa kors och tvärs och bara funnit belåtenhet. En

diktatur som nått en viss stadga och precision är nästan undandragen iakttagelser av denna intima och konkreta art.

En reservation bör här göras. Det skräckvälde Svetlana skildrar drabbar åtminstone i lugna tider endast en liten minoritet inom de "högre" gruppen: ämbetsmän, partifunktionärer, författare, lärare och andra personer över det sociala och kulturella genomsnittet. Det är osannolikt att en rysk arbetare lever i samma ängslan som de kretsar i vilka Svetlana rörde sig. Men i kritiska skeden, då de maktägande vill genomdriva en stor förändring eller känner sig hotade av yttre och inre fiender, kan skräckväldet, såsom särskilt tyska och ryska erfarenheter visar, slå ned på eller bli ett aktuellt hot för miljoner. (Frågan klargörs utmärkt i den anonyma boken "Moskva 1969", som jag läst senare.)

De svårigheter för iakttagaren som jag här berört tror jag mig, om också i begränsad omfattning, själv ha upplevt under studier i Italien på 1920-talet och i Tyskland på 1930-talet samt, om också i långt mindre grad, vid en resa i Sydafrika 1953. De personer, främst intellektuella, ämbetsmän och politiker, som jag talade med ville inte berätta om vad de och andra gått igenom, vad de fruktade för, vad som förmådde dem att utåt anpassa sig. Jag hade läst mycket om de regimer jag studerade men det

var en annan sak att få en levande och konkret bild. Att jag småningom tyckte mig få en sådan bild, berodde på att en del människor, som jag kände sedan gammalt eller som var så förtvivlade och förbittrade att de inte kunde hålla tyst, började berätta för mig — deras lättnad över att få tala ut var lika hemsk och gripande som deras fruktan för att göra det. Undertryckandet av den medborgerliga friheten, maktkoncentrationen hos en eller några få, propagandans ensidighet och totalitet — allt detta kan man lära känna i en väldig vetenskaplig litteratur. Men för att förstå godtycket och brutaliteten som följer med den oinskränkta makten, och den dagliga skrällen som många känner inför den oansvariga och nyckfulla statliga gudens bud och straff, behövs den personliga upplevelsen. Här har Svetlana gjort en av de stora insatserna.

FÖR NÅGRA DAGAR SEDAN KOM MONSIEUR Z. på besök. Han är den främste av de hantverkare som för några år sedan reparerade vårt hus, en kanske fyrtioårig man, intelligent, öppen, med något lekfullt och fräckt i blicken; vid våra samtal markerade han politisk och religiös nihilism och antydde gärna att han hade smuggling över den italienska gränsen som en lukrativ binäring. Då han ville ge mig ett knogjärn i present för att jag skulle kunna försvara huset, verkade han mera förvånad än irriterad över mitt avböjande svar. Liksom alla de tio hantverkare som deltog i reparationen var Z. helt fri från komplex i uppträdandet; den naturliga känslan av likställighet hörde till umgängets behag.

Nu kom Z. för att bjuda oss på frukostmiddag påföljande söndag — i går — med anledning av de båda barnens, en nioårig pojkes och en tioårig flickas, konfirmation. Jag bjöd på en drink och vi började prata. Då jag så diskret som möjligt uttryckte en viss förvåning över att han lät konfirmera sina barn, svarade han: "Ja, det är ju galenskaper men man måste låta fruntimren råda." Han nämnde samtidigt att två av dessa fruntimmer, svärmodern och en svägerska, väntade i hans bil utanför villan, och vi bad honom bjuda in de båda damerna att delta i cocktailen. Samtalet kom fortfarande att gälla konfirmationen. Vi fick en liten uppvisning i

den religiösa antiklerikalism som jag förut inte sällan mött bland katoliker. Svärmodern och svägerskan sade sig vara troende och fann konfirmationen nödvändig. Men då jag förde talet på präster, verkade de nästan hatfulla mot Guds tjänare. Präster var, med ett och annat undantag, skojare som dels sökte förtjäna så mycket som möjligt vid alla förrättningar, dels förföra alla kvinnor i omgivningen. ”Om en präst kommer på besök och hufvudern inte är hemma, törs man inte släppa in honom, han jagar ensamma kvinnor som räven jagar hönsen.” Men, förklarade de fromma damerna, prästens medverkan vid en konfirmation var ju oundgängligen nödvändig.

I går gick vi alltså vid tvåtiden, utrustade med passande presenter, till konfirmationsfesten. Den försiggick i Z:s ytterst enkla hem på två eller tre rum, främst en matsal. Gästerna var omkring fyrtio hantverkare, några tjänstemän och handlande, nästan alla släktingar. Cocktails intogs först på den lilla bakgården mellan fallfärdiga hyreshus; trängseln var stor men ingenting fattades — det fanns inte bara sherry, campari och olika sorters vermut utan också whisky. Middagen var fantastisk, med de små bleka och tysta konfirmanderna som av alla övergivna hedersgäster. Först ett ofantligt smörgåsbord, minst ett tiotal kalla rätter, sedan inkokt lax, kalv-

stek, kyckling, ost, frukt, tårter, krokan, alltså sju eller åtta särskilt serverade rätter. Röda och vita viner, champagne. Men det var lika tråkigt som på den värsta svenska middag, dock utan tal. De samtal vi hörde på eller deltog i gällde mest maten, framför allt att det var för mycket och att man måste få ont i magen (levern) dagen efter. Vi var de enda utlänningarna och socialt säkert de högsta hönsen i korgen, men behandlades till vår glada förvåning som alla andra. Vår dåliga franska gjorde kanske att vi hade det särskilt tråkigt, men skillnaden kan inte ha varit stor. Vid femtiden, då krokanen kom in, stod vi inte ut längre och tog avsked med ursäkten att vi väntade gäster. Kanske blev det roligare sedan, i varje fall större berusning.

Middagen var tydligen en ceremoni, med ansamlingen av mat som det centrala inslaget. Konfirmationsfesten är inom denna socialgrupp den största högtiden av alla — till och med bröllop och begravningar är sekundära, försäkrar man mig. Det mest slående i tillställningen var att varje hänsyftning på den andliga bakgrunden till det omåttliga ätandet och drickandet saknades. I Sverige tycks det i liknande sammanhang vara brukligt att någon, helst prästen, säger något vackert, om också generat och förljuget, om att man egentligen festar för själens skull och till Guds ära.

OLLE HOLMBERG har i "Tankar i en husvagn" format en av de bästa aforismer jag känner: döden kommer som en befriare — från dödsfruktan. Den passar så bra på mig själv att jag blev irriterad och avundsjuk vid läsningen. Den belyser det vettlösa i att ständigt gå i fruktan för upphörandet. Men den hjälper naturligtvis inte. Jag vill inte bli befriad till priset att inte vara. Och nästan alla känner det-samma, även om de inte är professionella fruktare. Ännu en stund på jorden, det är allas bön nästan hur pinsam den stunden än är. Här hjälper bara gift eller religion — och även religionen tycks ha svårt att klara saken.

I BÖRJAN AV ÅR 1969 kände jag mig hopplös, kanske mer än förr eller senare. Då vi fick höra talas om en läkare i Salzburg som skulle ha hittat på en ny och verksam kur för min sjukdom, var det naturligt att göra ett försök med honom. I februari var vi tre veckor i Salzburg och gick igenom den omtalade kuren. Ungefär fyra timmar varje dag, mellan 8 och 12, var vi hos läkaren. Två gånger under denna tid inkallades jag för en serie injektioner. Behandlingen var inte smärtsam, men ytterligt tröttsam. Läkaren var utan tvivel i god tro, men hans lösa prat och professionella optimism var en pina. Efter de tre veckorna ansåg sig läkaren kunna konstatera en förbättring, men den kunde inte observeras av mig och inte heller av de läkare som vi senare tillfrågade.

Senare under året har jag undersökts dels av en skicklig svensk läkare, dels av en berömd specialist i Israel, vars genomgång av ögonen är den ojämförligt grundligaste jag varit med om. De båda läkarna anser att jag inte blir sämre, eller i varje fall inte mycket sämre, och att jag inte heller, med de medel som nu står till buds, kan bli bättre. Samma besked har jag från specialister i Amerika, som tillfrågats av min vän Tore Tallroth. Man arbetar, sägs det, på flera håll med maculadegenerationens problem men har inte funnit något botemedel, vare sig i form av medikament eller operation; det är tänkbart att

man finner på något nytt, och jag fantiserar ofta om den möjligheten.

Under sommaren och hösten 1969 tillstötte andra ålderskrämpor, som jag inte skall stanna vid, främst en reumatism eller artrit eller vad det nu är som gör det svårt att gå utan att var femte minut eller oftare uppsöka en sittplats.

Ytterligare två notiser kring sjukdomen från mera saklig eller teknisk synpunkt. Vid ett besök i Stockholm i september fick jag veta — vilket ingen läkare sagt mig — att De Blindas Förening låter tala in böcker på band, som jämte en bandspelare utlånas åt synskadade. Staten ger frikostiga bidrag till verksamheten, och all hjälp man får är kostnadsfri. De intalade böckerna är många tusen, såvitt jag förstår valda med skicklighet och omsorg; skönlitteratur, memoarer, vetenskap — inte bara populärvetenskap — från alla skilda områden. Det är en storartad hjälp för de 15 000—20 000 människor som i Sverige är i samma, eller sämre, läge än jag. För mig har bandspelningen, som det liksom högläsningen tar en tid att vänja sig vid, varit en tillflykt av oskattbart värde.

Då jag första gången för nära ett år sedan uppmanades att lägga mig till med en vit käpp för att få större chanser i trafiken, blev jag obehagligt berörd. Det var att definitivt inregistrera sig bland de

blinda, att ständigt förkunna sitt lyte för främmande människor. Men nu har jag anskaffat den vita käppen och är glad över den. Jag går på gatorna med en helt annan trygghet än för några månader sedan. Det är visserligen något förnedrande att ständigt förevisa sitt elände, att liksom be om nåd vid varje steg utanför huset. Men man vinner inte bara i trygghet, utan i medvetenhet om mänsklig välvilja. Den vita käppen blir en olyckans statussymbol, mera värdefull än ordnar och kraschaner, med vädjan till vänlighet och medkänsla, inte till respekt och kryperi. Jag blir snart stolt över min vita käpp: den framkallar godhet, liksom slagrutan sägs finna vatten.

Bland de yttre tecknen på sjukdom eller lyte tycks mig den vita käppen ha en särställning, som det inte är alldeles lätt att förstå. Hörluren och även knappen i örat väcker i motsats till käppen irritation och löje; kanske beror det på att dålig hörsel är så pass vanlig bland gamla människor att den ter sig mera komisk än beklagansvärd och att vi nästan alltid kan klara problemet genom att tala högt (alltför högt, om vi både vill hjälpa och nedsätta). Rullstolen och kryckorna framhäver så starkt den fysiska deformiteten att vi gärna känner obehag likaväl som medkänsla. Blindheten har lytets prestige utan dessa otrevliga biprodukter; den blinde ser normal ut,

men vi vet att han lever i ett inre fängelse, och det finns ingen möjlighet att med röst eller åthävor slå sönder gallret.

UNDER SENASTE TIDEN har jag läst en rad brevsamlingar av betydande författare, Strindbergs brev från mitten av 1890-talet — den senast publicerade samlingen — Bo Bergmans och Hjalmar Söderbergs brevväxling, de likaledes nyligen utgivna breven mellan Heinrich och Thomas Mann och mellan Thomas Mann och Hermann Hesse. Olikheterna i stil, hållning och tendens mellan dessa aktstycken är så stora, att de vid en läsning i följd blir nästan mera fängslande än sakuppgifter och situationsbilder. Jag skall stanna ett ögonblick vid dessa jämförelser från starkt begränsade synpunkter.

Strindbergs brev står i en klass för sig genom att de är så direkta, så omedelbara. De ger mera intrycket av tal än skrift. Författaren önskar något konkret — oftast hjälp med pengar, publicering av artiklar, nya förbindelser — och hans hänvändelser präglas helt av syftet; breven är i den meningen rationella, trots alla konstigheter och galenskaper. Men syftet medför inte att breven blir tillgjorda eller falska i någon djupare mening. Skryt och vädjanden till medkänslan finns där men iver, spänningen, upphetsningen ger ett överväldigande intryck av ärlighet. Strindbergs intensitet gör att man tror på honom, inte på hans uppgifter alltid, men på att han själv trodde på vad han skrev i skrivandets ögonblick.

Det märkligaste i Bergmans och Söderbergs brev-
växling är väl den nästan obrottsligt uppehållna tri-
vialiteten. Några få brev från ungdomen är så till
vida ett undantag som de i sexuella ting yppar en
överraskande grovhet — kanske ändrades tonen un-
der de följande tjugofem, trettio åren, men jag har
aldrig skrivit eller från mina långt ifrån puritanska
vänner fått brev av denna "ungkarlstyp". Sedan
skrev de båda intima vännerna, ofta skilda långa ti-
der, under årtionden brev med nästan ingenting om
känslor, fantasier och upplevelser: man tackar för
sist, planerar nya sammanträffanden, ger meddelan-
den om sjukdomar och familj, klagar över trötthet
och ledsnad: inga nödrop, inga upptäckter i glädje,
inte ens förtal av gemensamma vänner och ovänner
Naturligtvis finns det några undantag, särskilt i Sö-
derbergs brev kring nazismen, men de är både få
och i regel av ringa intresse. Läsaren blir tacksam då
Söderberg en gång rycker upp sig och riktar vettlösa
anklagelser för förräderi mot vännen. Brevens torf-
tighet visar att de båda vännerna var ointresserade
av detta slags skrivarbete, att de inte tänkte på pub-
licering; man misstänker också att "den gamla
vänskapen" blivit en konvention och att det fanns en
aldrig redovisad kyla och kritik bakom de vänliga
hälsningarna. Vad Bo Bergman efter Söderbergs
död skrivit om vännen förstärker denna bild av de-

ras relationer; kanske uppstod en motsättning bland annat därför att Bergman fick officiell prestige och ständigt goda recensioner utan ett stort rykte, medan Söderberg vann en bred uppskattning under angrepp och skandaler. Att två så begåvade män kunde skriva så mycket och tråkigt till varann är i alla händelser det mest intressanta i brevväxlingen.

Bergman och Söderberg skrev naturligtvis inte med Strindbergs spontanitet och iver, tvärtom, men utan försök att vara djupsinniga eller kvicka. I fråga om bröderna Mann och Hesse ligger det helt annorlunda till. Med undantag av ett par ungdomsbrev från Thomas Mann till brodern — Heinrichs brev från denna tid är förkomna — möter vi här en uppvisning av bildning, själfullhet och idealism. Det finns mycket av sakligt intresse i breven, särskilt då det gäller bröderna Manns politiska utveckling. Men stil och reflektioner domineras av det högtidligt allvarliga, ansvarstyngda och förkunnande. Brevskrivarna framför sina budskap om Tysklands och världens faror och frälsning i abstrakta ordalag, välformade och ofta utsökta, men så utan konkretion att de knappast blir begripliga; det talas om den tyska anden som är ädel men lätt förd på villospår, om frihet och rättfärdighet utan försök till analys och precision. Långa meningar, konstrika och invecklade, aldrig ett ögonblick av spänning, skvaller

eller skämt; till och med hälsningarna till familjen formuleras preciöst och seriöst. Självbelåtenheten är så stor att den snarare föder vemod över andras enfald än glädje över den egna klokheten. Man står på koturnen i sitt ornat av litterära överstepräster, dystert blickande på menigheten i klagan och profetia. Thomas' ryktbara ironi framträder endast i tonfall som antyder att förkunnaren, trots sitt redovisade djupsinne, står över förkunnelsen. Jag är i regel allergisk mot prat om nationalkaraktärer, men här överväldigas jag av "tyskheten", av ett idealistiskt odlat dunkel genom alltför mycket och alltför vördnadsfullt studium av högstämnd och suddig filosofi. Det verkar som om brevskrivarna inte kunde tänka annat än i en av Kant, Hegel, Schopenhauer och Nietzsche inspirerad och till en helhet sammanmält jargong.

Detta skrivsätt, som kommer en att längta till Bergmans och Söderbergs trivialiteter, förklaras väl delvis av att skribenterna skrivit inte till goda vänner utan för eftervärlden, att breven är avsedda att ingå i den litterära kvarlåtenskapen. Alla tre är ständigt medvetna om sin storhet, och de ömsesidiga geniförklaringarna överflödar. Men det snille som kom dem att skriva lysande romaner fanns det här ingen användning för och de sökte sannolikt att undvika karaktärstiker och berättelser som kunde

vara användbara för det egentliga litterära arbetet. En förklaring är kanske också att det stora flertalet brev skrevs under skeden då vad som hände i Tyskland och världen framtvang en mobilisering av allmänt betraktande och förutsäggande. Men inriktningen och tonfallet förblir likartade sedan de yttre händelsernas tryck lättat och helhetsintrycket blir att dessa tre stora författare inte kunde meddela sig med sina vänner på annat sätt.

*

*

*

Det sakliga innehållet i de senast nämnda brevsamlingarna har jag nyligen refererat och diskuterat. Brevsamlingarnas titel är *Thomas Mann—Heinrich Mann, Briefwechsel 1900—1949* (S. Fischer Verlag) samt *Hermann Hesse—Thomas Mann, Briefwechsel* (Suhrkamp Verlag—S. Fischer Verlag). Thomas Manns brev har förut i stor omfattning publicerats, men de nu utkomna samlingarna ger i huvudsak nytt stoff. Brevväxlingen mellan bröderna Mann är visserligen inte fullständig — Heinrich Manns brev saknas fram till 1917 — men den ger dock i stort sett en bild av brödernas relationer. Jag skall först stanna vid denna brevsamling fram till

nazismens framträdande; längre fram skall jag gå in på de tre författarnas brev under och efter nazismen. Flertalet brev berör den politiska situationen, och det är främst dessa brev som jag på några punkter skall referera och diskutera.

Bröderna Mann var länge inte bara intima vänner utan också nära befryndade som författare; åldersskillnaden var obetydlig (Heinrich var född 1871, Thomas år 1875) och med kort mellanrum gjorde de båda sina debuter som författare. En del av de tidigare novellerna särskilt från Italien är så pass lika i uppbyggnad och tankegång, att en ordinarie läsare stundom knappast kan skilja de båda författarna åt. De levde långa tider tillsammans, bl. a. ett och ett halvt år i Italien, och Thomas Mann skriver senare om detta skede av "bohemeri och överklighet" som de tillsammans genomlevt. Under 1900-talet, redan före första världskriget, blir vissa motsättningar tydliga. Heinrich blev radikal, och i några av hans böcker, såsom "Die Jagd nach Liebe" och "Die kleine Stadt", förenas en kritik av överhetsstaten som förebådar "Der Untertan" med demokratiska och allmänt radikala uttalanden. Thomas Mann förblev "opolitisk", en skildrare av "livet i dess förföriska banalitet" och framför allt av den ensamhet, det främlingskap och den ångest som subtila, särpräglade och utvalda människor känner

inför detta liv. I ett par brev vänder sig Thomas Mann mot radikala idéer, man kan säga mot politik över huvud, och beklagar i detta sammanhang "utvecklingen av din världsåskådning i liberal riktning". I det citerade brevet av den 27 februari 1904 förklarar sig Thomas Mann sakna allt intresse för "politisk frihet" och frågar sig, om inte den stor-slägna ryska litteraturen blivit möjlig just genom politisk ofrihet. I ett brev den 30 september 1909 riktar han sig likaledes mot Heinrich Manns antydningar om att demokrati skulle fostra betydande människor och ha något sammanhang med rättfärdighet. Men någon nationalism i ordets ordinära mening märks inte i Thomas Manns brev under dessa år. Med vanlig blandning av självbelåtenhet och självironi beskriver han i ett brev av den 24 april 1912, hur han genom intriger och relationer lyckats bli frikallad från militärtjänst.

Några brev under denna tid tyder emellertid på att Thomas Mann känner en viss avund mot brodern och dennes framgångar och rent av tänkte sig att brodern var den överlägsne författaren. Ett ytterst märkligt brev av denna tid är från den 8 november 1913. Thomas Mann klagar här i allmänna ordalag över tidens, landets och sitt eget elände. Han säger sig vara mera intresserad av broderns arbeten än av sina egna och undrar, om Heinrich i "Der

Untertan" — som han då höll på att skriva — skulle finna en utväg för människorna. Mest egenartad är en självkritik, som såvitt jag vet är ensamstående i Thomas Manns skrifter och brev: "Jag är utsliten, tror jag, och skulle sannolikt aldrig ha blivit skriftställare. 'Buddenbrooks' var en 'Bürgerbuch' och passar inte det tjugonde århundradet. 'Tonio Kröger' var bara gråtmild (larmoyant), 'Königliche Hoheit' fåfäng (eitel), 'Tod in Venedig' halvbildad och falsk. Dessa är mina sista insikter och en tröst för dödsbädden."

Under kriget skärptes motsättningen mellan Heinrich och Thomas, och följden blev en långvarig fiendskap. Heinrich fullföljde sin radikala linje från förkrigstiden och blev, så långt censuren tillät det, en kritiker av den odemokratiska regimen, av nationalismen och annektingsplanerna; särskilt i en essay om Zola år 1915 angrep han de nationella och opolitiska författarna på ett sätt som gjorde Thomas förbittrad. Thomas' utveckling var den motsatta. I en rad skrifter framträdde han som en av den tyska politikens mest extrema försvarare och lyckades i denna hårda konkurrens hedra sig och bli ett av de främsta språkrören för kejsardömet och dess expansionism. Han försvarade överfallet på Belgien, annektingsplanerna, dödandet av Edith Cavell och förenade detta försvar med hätska angrepp på en-

tenten och de tyska demokrater som inte helt följde regeringslinjen. Motiveringen till denna extremism har jag i annat sammanhang mera utförligt sökt beskriva. Här skall jag blott betona att Thomas Mann alltigenom anknöt till sin tidigare opolitiska eller apolitiska hållning; han kan sägas ha framställt sitt politiska engagemang som en fortsättning av den opolitiska linjen. Konstgreppet möjliggjordes delvis genom att en rad centrala ord användes i skilda betydelse men framför allt genom en egenartad omkastning av perspektivet. Förut hade Thomas Mann skilt mellan borgarna, de förnöjda och stillsamt arbetande människorna, och undantagsmänniskorna, övermänniskorna, de olyckliga diktarna och tänkarna som Thomas Buddenbrook, Tonio Kröger och Gustav von Aschenbach. Nu blev västmakternas folk borgare med en tillsats av ytligt politiskt och ideologiskt tänkande i "civilisationslitteratörernas" gestalt; tyskarna blev de utvalda, musikaliska, djupsinniga, mystiska, grubblande. Litet schematiskt kan det sägas att Thomas Mann gjort om Tyskland och tyskarna efter sitt eget beläte; alla tyskar blev Thomas Mann. Och som kontrast och fiende till tyskheten ställdes "civilisationslitteratören" Heinrich Mann. År 1918 strax före krigets slut utkom de två böcker som klarast representerade de båda brödernas motsatta ståndpunkter: Heinrich Manns "Der

Untertan" och Thomas Manns "Betrachtungen eines Unpolitischen".

Motsättningen ledde snart till personlig fiendskap. Brevväxlingen upphörde och ersattes av ömsesidiga angrepp, i regel i kamouflerad form, i tidningar och tidskrifter. Båda bröderna beskyllde varandra för opportunism och lycksökeri; det är svårt att inte finna Heinrichs anklagelse starkast motiverad. Den 30 december 1917 skrev Heinrich ett brev som måste uppfattas som ett försoningsförsök, men Thomas svarade den 3 januari 1918: "att mitt uppträdande under kriget varit 'extremt' är osant. Ditt uppträdande var det intill det helt avskyvärda."

Efter krigets slut fortsatte Heinrich Mann i en alltmer omfattande verksamhet som journalist och essayist på samma linjer som förut. Jag har inte funnit någon uppgift om vilket parti han tillhörde eller röstade på men uppenbart är att hans åskådning skiftade mellan demokratisk liberalism, socialism och tendenser till kommunism. Thomas svängde ännu en gång, liksom många tyskar av nationalistisk och monarkistisk observans under kriget. Han inte bara godtog republiken och demokratin utan prisade den nya regimen som den ideala statsformen. Men den principiella "opolitiska" ståndpunkten lyckades han bevara. I sitt av ordlekar, reservationer och otydligheter fyllda tal till den tyska republiken

1922 motiverade han sin hållning; grundtanken synes vara att det var möjligt att förena det inre livet med offentlig verksamhet, musik och politik, kultur och stat; de gamla mästarna Schopenhauer och Nietzsche smältes samman med demokratins ideologer och diktare, i första rummet amerikanen Walt Whitman.

Därmed var vänskap de båda bröderna emellan ånyo möjlig. Den första försoningsgesten kom denna gång från Thomas Mann, som den 31 januari 1922 skickade brodern blommor på födelsedagen med orden: "Det är tunga dagar som ligger bakom oss, men nu har vi kommit över berget och kan gå lättare — tillsammans, om du känner så i ditt hjärta, liksom jag själv." Den återknutna verksamheten var förblivande. Före nazismen var Heinrich ojämförligt mer politiskt aktiv än Thomas, men avsevärda meningsbrytningar tycks inte ha förekommit dem emellan. I de nya upplagorna av Heinrichs essay om Zola och av Thomas' "Betrachtungen eines Unpolitischen", båda utkomna 1922, har ändringar gjorts som särskilt innebär en mildring av de hårda, ömsidiga omdömen som funnits i tidigare upplagor.

Det bör tilläggas att Thomas Mann i många senare brev och uttalanden berört "Betrachtungen eines Unpolitischen". Han presenterar en blandning av ursäkter, avståndstaganden och försvar, ofta i den

s. k. ironiska stil som markerar överlägsenhet även mot egna uttalanden och ger honom en air av att stå högre än hela den debatt i vilken han deltar. I flera brev hävdar han att hans ställningstagande under första världskriget var betingat av hans "nordisk-protestantiska" hållning och av hans etiska individualism, som vid ett tillfälle ställs i motsättning till broderns "romansk-katolska" inställning och aktivistiska vilja. I ett brev av år 1922 till Bertram skriver han att "Betrachtungen" var för honom "en krigsprodukt i vilken jag idag finner mycket likgiltigt och ohållbart, men vars apolitiska humanitet endast grovt missförstånd kan tolka som ett utslag av reaktionärt tänkande"; han tillägger att talet till den tyska republiken är en direkt fortsättning på "Betrachtungen" — ett av Thomas Manns mest häpnadsväckande påståenden. I "Kultur und Sozialismus" från slutet av 1920-talet kommer en helt annan tolkning: "Betrachtungen" var "en reträttfäktning i stor stil, levererad i full insikt om dess hopplöshet och alltså icke utan ädelmod, levererad till och med i insikt om det själsligt osunda och omoraliska i all sympati med det som är vigd åt döden". Det passionerade försvaret av kejsardömet, nationalismen, erövringarna, skulle alltså ha varit motiverat av en känsla av att allt detta var dömt till undergång — ordet "häpnadsväckande", som jag nyss använde,

verkar nästan för svagt som karaktäristik av dessa rader. I ett brev till Hesse den 25 november 1945 förklarar Thomas Mann däremot, att han beklagar och inte vill förneka att han under första världskriget försvarat "den anti-revolutionära och anti-civilisatoriska tyskheten". Men senare, den 8 februari 1947, skrev Mann till Hesse, att han liksom Goethe visserligen ändrat åsikter men inte sinnelag och att han med varm övertygelse i "Betrachtungen" försvarat "en protestantisk-romantisk, o- och anti-politisk tyskhhet".

Brevväxlingen mellan Heinrich och Thomas Mann fortsatte med långa mellanrum, som delvis berodde på att de bodde tillsammans eller nära varandra, till Heinrichs död 1949. De relativt få breven efter nazismens maktövertagande är emellertid av begränsat intresse från politisk synpunkt. Bröderna var båda kritiska mot nazismen; de var under många år bosatta utanför Tyskland. Heinrich förde från början i tidningar och tidskrifter en hård kampanj mot nazismen; hans åsikter utvecklades, att döma av memoarerna och breven, i alltmer radikal riktning, och kort före sin död hade han om också efter stor tvekan beslutat sig för att bosätta sig i Östberlin. Thomas Mann gjorde under nazismens första år uttalanden som antydde hans kritiska hållning, men till en

öppen brytning med den nya regimen kom det först år 1936, då Manns förläggare blev tvungen att emigrera och han själv berövades sitt hedersdoktorat i Bonn. Efter brytningen distanserade emellertid Thomas snabbt sin broder som talesman för den tyska oppositionen utomlands och vann särskilt under sin långa vistelse i USA en bredare berömmelse än någonsin tidigare genom att uppträda som liberalismens och demokratins försvarare, ofta under den gamla apolitiska parollen om det inre livets primat. Vissa uttalanden tyder på att Thomas liksom brodern på senare år hade sympatier för kommunismen, och han angrep aldrig den ryska diktaturen på samma sätt som den tyska.

Brevväxlingen och Heinrich Manns memoarer tyder på att de båda brödernas vänskap stod fast även under detta skede, då Heinrichs rykte bleknade och Thomas i berömmelse och inkomster steg mot stjärnorna. Bröderna hyllade varandra i de mest stor slagna vändningar på bemärkelsedagar och vid publiceringen av nya böcker. Någon enda gång märks hos Heinrich Mann en viss reservation, såsom då han i memoarerna skriver att 'Thomas' väsen "var att representera inte att förkasta", men i regel betygade han sin tillgivenhet och beundran på ett sätt som tyder på att han med jämnmod intog en sekundär plats och tidvis levde i ekonomiskt beroen-

de av sin yngre broder. I ett brev den 19 maj 1945 synes Heinrich rent av godtaga den föreställning om den sanna tyskheten som Thomas framförde i skilda situationer. Heinrich citerar några rader i ett fördrag av Thomas: "det onda Tyskland, det är godheten, som gått vilse, det goda i olycka, skuldkänsla och undergång". Heinrich tillägger att denna grundtanke "i sin oförgätliga skärpa skulle rättfärdiga varje författare för hela livet".

Brevväxlingen mellan Hermann Hesse (f. 1877) och Thomas Mann började enligt den publicerade samlingen redan år 1910, men de ojämförligt flesta och viktigaste breven är från tiden för nazismens seger fram till Thomas' död 1955. Hesse hade redan under första världskriget i avsky för kriget och den tyska regimen emigrerat till Schweiz och senare blivit schweizisk medborgare. Hans böcker var ännu mer än Thomas Manns inställda på det inre livet, med drag av mystik och längtan till stillhet och godhet — ett strålande uttryck är boken om Buddha — i förening med hat mot all hierarki och alla på över- och underordning byggda regimer. I "Das Glasperlenspiel" skisserar han sin utopi, en syntes av anarki och mänsklig gemenskap. Detta drömda samhälle Kastalien skymtar ofta i brevväxlingen mellan Hesse och Thomas Mann; Kastalien skulle,

skrev Hesse, "mot maktens terror efter 1933 ställa ett oöverbärligt andligt absolutum".

Men Hesse var nära nog lika fientlig mot Weimarrepubliken som mot nazismen. I ett brev från slutet av december 1931 skrev Hesse, att han känner "missaktning för republiken, denna stat utan hållning och ande", att 1918 års omvälvning inte var någon verklig revolution; "domstolarna är orättfärdiga, ämbetsmännen likgiltiga, folket alldeles infantilt". På våren 1933 skrev Hesse: "Jag måste erkänna, att jag denna gång inte upplever händelserna i Tyskland så starkt som en gång under kriget och varken är orolig för Tyskland eller skäms för Tyskland utan egentligen är föga berörd."

Under nazismens första år diskuterade Hesse och Mann ofta sin gemensamma situation: de var fiender till nazismen men hade inte öppet brutit med den och fick fortfarande sina böcker utgivna i Tyskland. I ett brev den 7 augusti 1934 klagar Mann över att hans tankar på nazismens ogärningar hindrar honom att arbeta ordentligt på sin roman. Han framkastar möjligheten av en politisk bekännelse-skrift som skulle rädda honom ur samvetsnöden men slutar med att ställa saken på framtiden. I början av februari 1936 förklarar Mann: "Jag borde en gång klart bekänna färg, för allmänhetens skull, ty oklara föreställningar om mitt förhållande

till Tredje riket är förhärskande, men också för min egen skull"; han tillägger — med tanke på en publicerad artikel — att han kanske gjort tillräckligt, även om vad han skrivit inte leder till en klar brytning med nazismen. Den 7 mars 1936 skriver Mann, att han inte ännu vill yttra sig med större klarhet och "hoppas på ert överseende med min samvetseskapad". Hesse instämde i stort sett med dessa uttalanden. Några månader senare blev det emellertid nödvändigt för Mann att bekänna färg, och så skedde i brevet till universitetet i Bonn.

De tre diktare vilkas brevväxling här berörts kan sägas representera skilda attityder i diktarens hållning till politiken. För Heinrich Mann var författarskapet efter några år av "bohemeri och överklighet" ett medel att påverka den politiska ordningen, att ändra samhället i radikal eller socialistisk riktning, för honom som människa och diktare var den politiska aktionen ofrånkomlig. Thomas Mann representerar i många uttalanden den andra ytterligheten; det väsentliga var det inre livet, och det politiska engagemanget var en fara för detta liv, men i känsla av att försvara sitt elfenbenstorn drevs Thomas Mann ständigt till utfall för att bryta den politiska inringningen. Dessa utfall på skilda fronter gjorde honom i olika sammanhang till politisk aktör

och propagandist, först i försvar av tysk konservatism och nationalism, sedan för att värja liberalism och demokrati; på senare år visade han också en viss förståelse för den kommunistiska diktaturen. Med tanke på Thomas Manns skrifter under första världskriget kunde det synas naturligt att han, om också med övliga reservationer och otydligheter, kunnat anse även nazismen acceptabel, och hans tvekan under de första Hitleråren tyder på en viss ambivalens — men Mann var vid denna tid starkt bunden av uttalanden under tio år, han fann säkerligen nazismen alltför vidrig för att kunna införas i det vanliga schemat; att hans hustru var judinna gjorde under alla förhållanden en omkastning omöjlig eller meningslös. Den som i praktiken närmast förverkligade Thomas Manns program var Hermann Hesse, som från kejsardömet fram till Bonnrepubliken förkastade de skiftande regimerna och gjorde endast få utflykter från det inre livet; den politiska uppfattning som präglar "Das Glasperlenspiel" var snarast en bekräftelse av Hesses apolitiska sinnelag. De tre författarnas arbeten klarlägger i stort sett deras hållning och deras medvetna motiv, men brevväxlingarna skärper bilden av mot-sättning och särprägel.

REAKTIONERNA INFÖR MIN SJUKDOM påminner mig ibland om en episod hos Proust. Furst de Guermantes har just gjort sig färdig att gå på en mondän mottagning, då en vän kommer till honom och berättar att Swann, Guermantes' bästa vän, är döende. Om Guermantes vill träffa Swann än en gång måste han avstå från mottagningen och bege sig till vännen. Guermantes är mera lockad av festen än av sjukbesöket och klarar problemet med gott samvete. Swann har ju alltid varit överdrivet rädd om sin hälsa, säger han, det är naturligtvis överdrivet nu också; jag går till honom i morgon.

Detta spel kring sjukdom och död praktiserade Proust själv, inspirerad av sin egen långa och medvetna dödskamp. Det mest storartade exemplet, nyligen framdraget i en biografi om Prousts introduktör i societeten Robert de Montesquiou (baron de Charlus i romanen), gäller de båda vännernas sista dagar. De båda vännerna påstod att den andre låtsades vara sjuk och Proust förklarade inför meddelandet om Montesquiou's död, att uppgiften var ett av vännens vanliga påhitt för att imponera och mystifiera.

De reaktioner jag tänker på är inte så spektakulära, men av samma typ. Till en början hette det: "Ja, du har ju en lindrig sjukdom som snart blir bättre, jag har säkert starr, även om jag ännu ser

bra, och det är en allvarlig sak." Vid min försämring fortsatte de för mig uppmuntrande jämförelserna. "Du ser trappstegen utmärkt, jag är alltid rädd för att ramla." "Du kan verkligen vara glad att du inte har det som X." "Det är en ålderssjukdom som vi alla lider av och måste vänja oss vid." Ett vanligt grepp är att efter en hastig fråga om mina ögon utförligt berätta om egna besvärligheter. Jag vill inte påstå att dessa konkurrenser och alibister är särskilt hårdhärtade. Ibland är det fråga om en automatiskt verkande egocentricitet och oro för att känna medlidande, ibland om en tafatt vilja att trösta, ibland om ett slags skamkänsla inför det pinsamma. Hur ofta har jag inte själv uppträtt på detta sätt? Min kyla inför pappas svårigheter med hörsel, mage, rörlighet och även syn, och de tröstegrunder jag i dessa sammanhang serverade, generar mig tjugo år efteråt. Inför den kroniska sjukdomen söker vi skydd i hårdhet och förljugenhet.

DÅ SKRÄCKVÄLDET UNDER FRANSKA REVOLUTIONEN KULMINERADE, antogs en lag enligt vilken en dödsdömd skulle avrättas inom tjugofyra timmar. Huvudmotivet var utan tvivel att man snabbt och säkert ville göra sig av med farliga politiska motståndare; en längre frist mellan domen och döden kunde leda till att de dömda befriades och rent av tog makten. Men lagen motiverades av många med humanitära skäl. Medkänslan måste, sade man, fordra att de dömda snarast undergick sitt straff och att alltså tiden av ångest inför giljotinen blev så kort som möjligt.

Av liknande skäl har man under senare tid kritiserat lagar och rättstillämpning i de amerikanska delstater där dödsstraffet finns kvar. Det dröjer ofta lång tid, ibland många år, mellan domen och exekutionen, därför att den dömda kan gå till högre instans, i vissa fall från stats- till unionsdomstolar, och därför att den rättsliga proceduren är invecklad och långsam. De regler som utformats för att öka rättssäkerheten och ge de anklagade maximalt skydd har, hävdas det, kommit att förlänga de dömdas plågotid och skärpt dödsstraffets hårdhet. Ett beryktat exempel är den mordsak som togs upp i Capotes bestseller "In Cold Blood"; här fick man i detalj följa de dödsdömda under de många åren mellan mordet och avrättningen.

Debatterna i Frankrike på 1790-talet och i USA under vår egen tid rörande den speciella frågan om tiden mellan dom och straff synes mig med särskild styrka visa att alla är medvetna om fasan inför döden, trots att de flesta förnekar dödsfruktan. Man har klart för sig att döden är det ojämförligt fruktansvärda, men lyckas stoppa undan tanken på den då tiden för förintelsen ännu är obestämd; om tidpunkten är bestämd blir fruktan överväldigande och alla förutsätter att så är fallet. Debatten om dödsstraffet över huvud utgår naturligtvis också från denna insikt, men här spelar andra faktorer in; själv blev jag, som många andra, övertygad motståndare till dödsstraffet genom en utredning av Johan Thy-rén, som tycktes visa att straffet ur avskräcknings-synpunkt var ineffektivt.

UNDER FÖRSTA TIDEN AV MIN SJUKDOM tänkte jag ofta att om det blir värre måste jag på ett helt annat sätt än tidigare söka tröst i spriten. Varför inte varje kväll uppleva en befrielse, en munterhet, en abandon, en upphöjelse av förtvivlan till tragik, hån och främlingskap, en tomhet utan smärta — detta kanske blott var en fråga om centiliter, och vad hade jag att förlora?

Men någon tendens i den riktningen har inte framträtt. Drinken före middagen, vinet och konjaken vid kaffet och Gerds läsning är glädjeämnen utan att stimulera till excesser. Varför jag visat denna "moral" — för att tala franskt — är oklart för mig. Att jag skulle plåga Gerd, att avlägsna mig från henne på denna väg är kanske det avgörande hindret, även om det inte fått rangen av medvetet och primärt motiv; om jag vore ensam, skulle jag kanske vara en helt annan. Jag tror också att jag genom ett långt liv av arbete och relativ behärskning kommit ifrån möjligheten till ett sådant förfall, och framför allt blivit främmande för den undergångsromantik som jag närmade mig för femtio år sedan. Då vi häromdagen läste Tito Collianders femte memoardel — lika gripande som de andra — slog det mig att hans Parisår, som jag förr skulle ha känt frändskap med, verkar nästan avskyvärda. Även om jag väl förstår att de för honom varit en

av etapperna på den frälsningens väg som han haft kraft, tur och lyckligt anpassad andlighet att beträda.

DEN FÖRSTA BOK SOM JAG LÄSTE genom bandspelare gällde den judiska religionen och var författad av den tidigare som överrabbin i Stockholm kände Marcus Ehrenpreis. Jag hade för länge sedan läst Ehrenpreis' memoarer med behållning. Skriften om den judiska läran är i det hela utmärkt, med ett minimum av propaganda och föga av den kollektiva självbelåtenhet som hör religionerna och ideologierna till. Men på en punkt var blandningen av ödmjukhet och högmod, svår att undvika i dylika sammanhang, grov och stötande. Judarna beskylldes ofta för högmod, sade Ehrenpreis, eftersom de ansåg sig vara Guds utvalda folk med kallelsen att förkunna den rätta läran. Beskyllningen förklarades emellertid oriktig; kallelsen från Gud förelåg utan tvivel, men den innebar stora ansträngningar och uppoffringar. Man skulle alltså, det var den inte direkt uttalade slutsatsen, dels beundra judarna som bärare av den rätta läran, dels ha medkänsla med dem för att de pålagts detta värv.

Något tidigare hade jag läst Axel Hägerströms i början av 1900-talet skrivna, först 1968 utgivna föreläsningar om Jesus. Här betonades den överlägsenhetskänsla i förening med intolerans som ingick i Jesu förkunnelse och handlande. Jesus predikade kärlek och fördragsamhet, men dessa känslor, denna hållning var mer eller mindre tydligt begränsade till

dem som trodde på honom eller kunde väntas bli troende. Man borde söka älska sin ovän men inte fariséerna och hans fiender.

I SIN TREVLIGA OCH LÄRORIKA SAMLING KÅSERIER och betraktelser "Stjärnornas barn" har Olle Hammarlund några artiklar om läsning. Bland storläsarna nämns också jag själv, med anledning av de uppgifter om min bokkonsumtion som jag givit i memoarerna. Enligt dessa har jag under de senaste årtiondena läst omkring tvåhundra böcker om året, alltså ungefär en bok varannan dag; de två senaste åren är jag nere i halva den siffran. Åtskilliga läsare anser sig vara uppe i vida högre siffror.

En fråga är hur man läser. Några av mina bekanta läser, i vissa fall på grund av systematisk träning, avsevärt fortare än jag; de hinner på en timme flera sidor utan att hoppa över något. Andra når ännu finare resultat, men de snarare ögnar igenom än läser böckerna, de ser kanske halva antalet ord på en sida men får en god föreställning om innehållet. Betänkanden och utredningar blir väl i allmänhet lästa på det sättet. Att läsa lyrik, dramatik eller filosofi i den takten är väl för de flesta orimligt; ibland måste mesta tiden ägnas åt funderingar över meningen och fantasier kring det lästa. Min egen läsning har till större delen gällt relativt lättbegrip-
liga saker: empiriska och historiska böcker kring politik, idéer och sociologi. Att läsa biografier och memoarer, studier över författningar och partier eller berättande romaner är inte särskilt ansträngande el-

ler tidsödande. Kunskapsteori eller teoretisk nationalekonomi ligger på ett helt annat plan, och någonstans mitt emellan placerar jag de flesta politiska idéböcker, från Platon till Hegel, Marx och Max Weber.

Med tanke på arten av min läsning finner jag mina prestationer aktningsvärda, men inte på något sätt märkvärdiga. Genomsnittligt under trettio eller fyrtio år drygt 100 sidor, med låt oss säga 2 000 bokstäver på sidan, har varit dagens ranson. Det blir ungefär 40 000 sidor om året eller bortåt två miljoner sidor under min livstid. Min kurs i statskunskap fram till licentiaten beräknar jag till högst 50 000 sidor, min läsning för jur. kand. till hälften av detta. Men då var det till stor del fråga om inläring nästan utantill.

Denna läsning har tagit två à tre timmar om dagen. En riktig storläsare kan väl hinna dubbelt så mycket. Även en sådan läsare måste inskränka sig till några ämnesgrupper, ett litet urval av den allmänna litteraturen. Inom vetenskapen publiceras nuförtiden på några år lika mycket som under hela den föregående tiden. Jag kunde som licentiand läsa det mesta av värde inom mitt ämne; nu skulle jag på samma tid hinna blott en tiondel eller mindre. På detta sätt ökas den relativa okunnigheten med förfärande snabbhet även bland storläsarna.

VI HAR MED STOR GLÄDJE läst Birger Sjöberg-Sällskapets årsbok. Karl Ragnar Gierow har lyckats att av sina ganska få och föga märkliga kontakter med Sjöberg skapa en fängslande helhet, fulländad av meddelandet att de båda författarna blir grannar på gravplatsen. Ingemar Wizelius' analys av Sjöbergs litterära hämningar är också ett mästestycke. Till den uppsatsen frestas jag att göra några kommentarer.

Sjöbergs fiasko i skolan — har någon femteklassist slutat med så usla betyg? — och hans saknad av alla lärdomsmeriter präglade enligt Wizelius hans hållning och ambition som poet. Han kände sig osäker och rädd inför de "riktiga" poeterna, som på den tiden nästan genomgående hade akademisk examen eller åtminstone hade tagit studenten. Därför startade han med och fortsatte länge i en sentimentalt själv-ironisk stil, som skulle vara ett skydd mot kritik och elaka jämförelser; om han inte tog sig själv på allvar skulle väl inte heller andra göra det. Framgången med Fridas visor drev honom att försöka sig i en högre stil, de nakna, bittra och förtvivlade bekännelserna i "Kriser och kransar". Det fruktade och väntade straffet för denna hybris kom omedelbart, då några vederbörligt meriterade diktare och kritiker klandrade Sjöberg för dålig syntax och svag logik. Sjöberg kastades tillbaka då han ville "vara sig

själv" eller "ett högre själv" genom att gå från visionerna till den stora dikten — den totala segern kom först efter hans död.

En kompletterande förklaring av Sjöbergs författarskap, som skymtar här och där i den rika litteraturen kring skalden, är att han förblev en i jämförelse med tidens respekterade författare ovanligt obildad man, och att detta förhållande alltigenom präglade hans produktion. Hans vänner var i regel illitterata och märkte inte någon iver att läsa hos den trevlige kamraten, hans kåserier och artiklar snuddar knappast vid litteratur. Vad man vet att han läste är aktningsvärt men inte mycket: några skådespel av Shakespeare, bibelställen, Dickens, naturligtvis "De tre musketörerna" och, som Gunnar Hellen betonar, "Läsebok för folkskolan". Denna obildning kan ses som väsentlig för hans originalitet. Om Sjöberg levt med Baudelaire, Rilke och Ekelund hade han kanske skrivit lika betydande dikter, men det är osannolikt att nödroppen blivit så nakna, hjälplösa, nästan oartikulerade och därigenom så gripande.

Liknande reflexioner kan göras om Abraham Lincolns läsning och talekonst. Att Lincolns skolgång var minimal — även för den tiden — och att hans juridiska studier var korta och slarviga är man ense om. Hans gamla vänner från Springfield hörde ho-

nom inte tala om böcker (däremot var han flitig tidningsläsare). Likväl har det ofta påståtts att Lincoln måste ha haft ett slags hemlig bildning; han läste i smyg. För några år sedan slog en historiker ihjäl den myten. Lincoln läste sällan böcker; vad han med säkerhet kan sägas ha läst är Bibeln och en del Shakespeare — de böcker ur vilka den tidens politiker hämtade sina citat. Hans tal, eller rättare några av hans tal, blev storslagna genom direktheten, den frambrytande äkta passionen, det på en gång enkla och goda i tankarna. Vid gravarna i Gettysburg talade före Lincoln en mycket mera bildad och intellektuellt orienterad man, professorn och ambassadören Everett. Dennes tal, bortglömt och inte sällan förhånat, innehöll fina reflexioner och formuleringar men det tyngdes av lärda associationer och antydningar. Lincolns få ord, som blivit världslitteratur, var ett rop av smärta och förhoppning — ett väl enkelt tal, tyckte många efter Everetts glansnummer.

Jämförelsen mellan Lincoln och Sjöberg kan vidgas. Innan Lincoln undergick presidenturens formalisering — en process som aldrig helt lyckades — och Sjöberg drog sig undan i sorg och grubbel, var båda bland vänner och kamrater kända som sälls-kapsbröder och muntergökar. De spelade enmans-teater, berättade roliga historier, älskade upptåg och utklädning, spred glädje och fest inom en krets som

ingen kunde misstänka för andlighet och djupsinne. Den aggressiva gemytligheten firade triumfer bland advokaterna i Springfield likaväl som bland affärsherrarna i Hälsingborg. Om skämten och narrspelet var ett skydd mot ensamhet och ängslan vet man inte; säkert är att det fanns ångest och mörker hos dem båda. Det är, synes det mig, överdrivet att i sådana fall tala om en märkvärdig kluvenhet eller motsägelse; världen vimlar av muntra prissar med förtvivlan i hjärtat.

EN FRAMSTÅENDE SOCIALDEMOKRATISK AKADEMIKER
yttrade för ett par år sedan att den som höll på en
sak skulle vara redo att dö för den. Så var det i varje
fall, antydde han, förr i tiden, i hans ungdom, nu
tycktes den revolutionära eller i en viss fråga enga-
gerade ungdomen inte vara beredd till sådana offer.
Det var, kan man väl utan tvekan påstå, ett vettlöst
uttalande. Att hålla på en sak, att ha en bestämd
ståndpunkt, har varit vanligt och med upplysning
och debatt blivit allt vanligare, men att vara redo
att dö för den saken, att ens ta någon stor risk för
att främja den, har varit ytterst ovanligt. Att gå ut
som frivillig i ett krig som man funnit rättfärdigt,
att söka döda en person vars undanröjande man an-
sett vara i nationens eller mänsklighetens intresse —
sådana handlingar har utförts eller vågats av några
få — ofta i en blandning av idealism, förtvivlan och
förfall, medan den stora majoriteten, eller rättare
sagt nästan alla, hellre levat vidare i förtryck och
förbittring eller stillsamt missnöje än att våga det liv
som varit deras dyrbara och älskade egendom.

Det nämnda yttrandet mottogs emellertid, såvitt
jag kunnat finna, med en viss respekt, i varje fall
inte med ett hånskratt. En påtaglig förklaring är att
uttalandet var riktat mot den ungdom som genom
demonstrationer och andra aktioner protesterade
mot USA:s Vietnampolitik. Varför skulle de inte

riskera livet som frivilliga i stället för att skrika i Stockholm — den frågan uppfattades som en träffsaker replik hur slapp och tanklös den än var.

Men ett annat drag i tidsdebatten, i "tidsandan", spelade säkert in i reaktionen. Under inflytande av yttre och inre konflikter ute i världen har uttryck och tankar, som under en tid levat i skymundan, blivit gångbara och populära. De mest slitna av dessa honnörsord är väl engagerad och engagemang: det gäller att ha bestämda åsikter och att vara ivrigt och reservationslöst bunden vid dessa åsikter. Var och en har numera, enligt en av nyvänsterns ideologer, tillräcklig insikt för att ha åsikter på ett stort antal områden, och det gäller att utnyttja denna potentiella rikedom. Andra föreställningar och satser ingår i schemat. "Handlingen" är, som jag nyligen läste i en ledande och till de intellektuella vädjande tidning, det högsta; grubbel och känslor har man inte användning för — inte heller inför detta stolleri tycks någon ha osäkrat sin revolver. Några hjältar har blivit heliga, deras namn har blivit besvärjelser, uttalade i vördnad och bävan. Inom vissa grupper har tolerans blivit ett skällsord — har man rätt behöver man inte visa tolerans. Krig är, för att åberopa en kanske mera exklusiv grupp, rättfärdiga om de främjar det rättas seger, alltså min eller vår seger; Maos satser i frågan citeras som om de vore

nya och/eller vettiga. Det finns alltså en tendens till våldsdyrkan eller åtminstone handlingsmystik, alltså antirationalism; hur omfattande och viktig den är kan ingen opinionsundersökning klargöra, men den innebär en förändring av det andliga klimatet i jämförelse med låt oss säga 1950 eller 1960. Den religiösa idealismen godtar naturligtvis inte de vaga läror eller föreställningar som här skymtar, men det finns tecken på att man uppskattar de mystiska och antirationalistiska inslagen — allierade i hetsen mot förnuftstron är alltid välkomna.

De historiska parallellerna dras ofta fram, både i fråga om ungdoms- och studentrörelser och mera allmänna och slagkraftiga sociala aktioner. Vid min ålder är jämförelsen med 1930-talet självfallen. Vad jag tänker på är dels "vänstersocialismens" planer på vad Léon Blum kallade "en suspendering av demokratin" (en idé som jag själv lockades av), dels och framför allt fascismen och nazismen. Dessa rörelser innehöll, vilket man alltför ofta glömmer, enligt traditionellt språkbruk radikala likaväl som konservativa element; då nazismen vid en debatt i Uppsala 1932 prisades av Myrdal och Mackenroth som ungdomens revolution, var det sannerligen inte antisemitism och militarism man tänkte på. Men det väsentliga för jämförelsen är föraktet för den tröga demokratin och den självförtärande rationalis-

men, tron på handlingen, konflikten, omstörtningen. Att med vrål hindra en motståndare att tala, att med stöveltramp avbryta en föreläsning var lika karaktäristiskt som det heroiska svamlet. "Åskådningen" — några tiotal till slagord nedbantade ideologiska formuleringar — kunde bevaras i sin enkla renhet endast genom intolerans, vägran att läsa, lyssna och debattera i allvar och heder.

Flertalet ungdomar tänker och talar kanske inte om "livet" i största allmänhet utan om mera konkreta och närliggande frågor, politik, studier, anställning, erotik. Mina närmaste jämnåriga och jag pratade för femtio år sedan mycket om "livet", medan jag med andra mest sysslade med mindre upphöjda ting. Bilden av livet var trist och bitter: det gällde att slå sig fram, att arbeta med ledsamma saker, framför allt att bli ordinär, fri från oro och spekulationer, med inriktning på det vardagliga och närliggande. Vi trodde oss bära på eller ha en gnista av något högre och finare än det liv som väntade oss, något som vi fann i en del äldre filosofiska skrifter — inte hos Hägerström och de stora antimetafysikerna — i litteraturen, i vänskapen och kärleken. Livet i vanlig mening var anpassning efter ett socialt mönster, karriär, beräkning, själlöshet, kort sagt ett helvete som vi ofta uttryckte det. I denna hållning fanns ett stycke religion, trots att vi förne-

kade den, en längtan efter något som kan översättas till frälsning och fulländning. Livet, det liv som erbjöds oss, var det onda, därför att det inte hade plats för detta högre utan måste förstöra det.

Några fullföljde den linjen, om också med ofrånkomliga kompromisser, de bevarade det inre livet vid sidan av det yttre, nyttjade världen utan att uppslukas av den, blev konstnärer och därmed ärliga och någorlunda rena parasiter på det onda livet, förföll i sprit och funderingar, begick självmord. Jag tillhörde dem som småningom, om också mot en bakgrund av ängslan, förakt och längtan till något annat, klarade det så kallade livet, först genom den relativt oskyldiga variant som kallas forskning, sedan genom politiskt engagemang och utåtriktad aktivitet — med en snarast behaglig reserv av kritik och tvivel på det hela, av måttligt besvärande och tidskrävande drömmar om något annat. Nu, när jag levat livet och fått pension i dess tjänst, blir min ungdomshållning mera aktuell och fängslande än på länge; jag har tid till den igen, och det yttre livet drar sig från mig. Jag upplever alltså ett slags återgång till ungdomen, med mycket av samma förtvivlan och förbittring men utan den glans av trots och hopp som ändå fanns för länge sedan.

Den ungdomsrevolt som nu diskuteras tror jag mig därför ha en viss förståelse för, alldeles obe-

roende av om dess protester och projekt tycks mig rimliga. Men en skillnad mellan förr och nu synes mig så avgörande, att min förståelse inte färgas av någon starkare sympati. Det i våra dagar framträdande missnöjet tar i sina manifestationer exklusivt sikte på en förändring av det yttre, av stat, samhälle och ekonomi, det innesluter, synes det mig, mycket litet av reaktion och hat mot det onda hos mänskorna. Antagligen beror detta på att de rester av religion och metafysik, som levde även i min egen nihilistiska ungdom, numera inte ens är en vag inspiration bakom idéerna. Utopierna bakom revolten påminner mera om "Brave New World" än om Marx', Bakunins och Sorels sparsamma utflykter i framtiden. Att förbättra människan och avstå från förbättring av samhället är en av de gamla slitna konservativa grundsatserna. Men att bara tänka på samhällets förbättring — möjligen i tro att människans förbättring blir en självfallen konsekvens — tycks mig vara lika godtyckligt. En irrationell moralisk idealism synes mig svår att undvara, så kan jag enkelt formulera min pessimism.

I DEN TREVLIGA NYA BOKEN OM ERNEST THIEL (av Brita Linde) finns några sidor om hur begreppet livstro som en detalj i populär nietzscheanism kom till Sverige. Ordet är väl inte så gångbart nu som för några årtionden sedan, men det används fortfarande som en paroll med krav på att innehålla en smula filosofi eller i varje fall något meningsfullt. Uttrycket hör till de mest trista av alla religionssurrogat. Man skall tro på livet, vörda livet, älska livet utan vidare spisning — ingen Gud, inget mål men en liten antydning om att livet har något av det gudomligas förmåga att leda och frälsa. I regel tycks människor som brukar ordet — ofta säkert i total tanklöshet — vara nietzscheaner i den hårda meningen; livstron är en tro på det egna jaget, på att det har ett drag av övermänniska, alltså på att allting är tillåtet. Men det finns också en mjuk variant, lika oskyldig som oreflekterad. Livstron blir bara en liten vänlighet, en liten ursäkt för livet. Jag har sett människor lysa upp vid förkunnelsen att "vi måste ändå tro på livet". Det är beaktansvärt att en tröst kan vinnas i en så perfekt platthet.

I GÅR HADE VI EN PUNKTSTREJK IGEN. Dessa strejker återkommer här tre eller fyra gånger om året och varar i regel en dag. Det kan gälla posten, elektriciteten, gasen, renhållningen och trafiken; en gång i våras strejkade butiksägarna. Denna gång gällde det gas och elektricitet, men någon riktig fart blev det bara på elektricitetsstrejken; att stänga av gasen medför svårigheter och faror, som man ofta, trots utfärdade proklamationer, väjer för. Hur dessa strejker verkar kan jag inte bedöma. Allmänheten blir irriterad, de strejkande känner sig kanske mera självständiga gentemot statens och företagens väldiga maskineri, kanske eggas strejkerna ibland till löneförhöjningar och andra eftergifter från "de härs-kande".

Vid varje strejk tänker jag på Georges Sorel, den ideolog som jag så passionerat läste för mer än fyrtio år sedan. Georges Sorel framträdde vid sekelskiftet som generalstrejkens förkunnare. Genom en sådan strejk, inte genom politik, förhandlingar och kompromisser, skulle arbetarna besegra staten och införa det aldrig beskrivna men lidelsefullt åtrådda socialistiska samhället. Men egentligen var, skrev Sorel, generalstrejken en myt som aldrig skulle bli verklighet; liksom det napoleonska väldet symboliserades av den stora armén, skulle socialismen efterlämna legenden om strejkerna. Huvudsaken i strejk-

rörelsen var att motsättningarna mellan socialgrupperna skärptes, att de stridande blev passionerade och aggressiva och att de i sin anspänning utvecklades till en högre moral, blev modiga, offervilliga, sammanknutna, dygdiga — äktenskapets trohet, "kyskheten", prisar ateisten Sorel med ett helgons glöd. Bakom det stora ideologiska verket, som inspirerat socialister, kommunister, syndikalister, fascister och i någon mån nazister, låg mycken läsning, mycket grubbel, en ursinnig intolerant moralism och inte minst kärleken till den hustru ur arbetarklassen, med vilken den framgångsrike ingenjören Sorel gift sig och som dött många år före sin man — först sedan hustrun gått bort och Sorel själv blivit pensionerad blev han i stor stil verksam som ideolog. Jag har inte träffat många som läst Sorel; de flesta avskräcks av omständligheten och den tunga stilen. Men ur de tunga blocken bryter satser fram som brinner av hänförelse och ändå är precisa som formler. Man måste gå till klassiska ställen hos de Maistre, Hegel och Marx för att finna något liknande. Det märkliga och tjusande hos Sorel är att hans socialistiska strejkideologi kan kallas en anti-ideologi; det är ansträngningen, längtan, lidelsen han vill ge, men ideologin, utopin är legender, myter, som aldrig blir verklighet, den sociala frälsningsläran är innerst ett moraliskt budskap.

Då vi blir retade av en punktstrejk och då jag ibland pratar med någon av de strejkande om varför man slagit till och vad man hoppas på, tänker jag på Sorels motiveringar och särskilt på den innersta av hans kinesiska askar, säkerligen okänd för de flesta strejkledare och för nästan alla deltagare i strejkerna. Jag inbillar mig ibland att Sorel i alla fall får rätt vare sig strejken lyckas eller inte — själva aktionen ger en känsla av frihet och djärvhet, av moralisk överlägsenhet som berikar deltagarnas personliga liv.

I SLUTET AV JANUARI 1970 var vi några dagar i Paris, den stad som vi alltid längtade till och ofta besökte mellan de stora krigen men som vi bara ett par gånger under några få dagar hälsat på efter bosättningen i Frankrike. Syftet denna gång var att delta i en konferens som skulle verka för judarnas rätt att utvandra från de tre fientliga staterna Egypten, Irak och Syrien. Min enda svenska kollega på konferensen den 24 januari var min gode vän Harald Wigforss.

Jag har sällan, och med stigande motvilja, besökt internationella konferenser. Före världskriget deltog jag i ett par halvt vetenskapliga, halvt politiska kongresser i Madrid och Paris arrangerade av Rockefellerstiftelsen för diskussion om "peaceful change", alltså om frågan hur man genom lämpliga eftergifter gentemot fascismen och nazismen skulle förhindra ett krig. Förljugenheten och den falska optimismen satt i högsätet, som jag sökt skildra i mina memoarer. Efter kriget, som chefredaktör i Dagens Nyheter, var jag med i liknande sammanhang: vid konferenser anordnade av Föreningen för kulturens frihet och de s. k. Bilderbergkonferenserna, med prins Bernhard av Holland som åtminstone formell initiativtagare och skicklig förhandlingsledare. De sistnämnda konferenserna eller kongresserna är de bästa jag varit med om, men den

yviga pratsamheten, den för tillfället anlagda tron på allas goda vilja och möjligheten att genom tal och samtal främja samförstånd och fredsvilja var även i dessa fall så prövande att jag ofta kände mig sårig i hjärnan och måste stöta ut för att hämta mig.

Men den lilla och korta konferensen i Paris gladde jag mig åt efter lång ensamhet — ett hundratal deltagare från omkring tjugo länder, en enda dags diskussion, ett konkret syfte, som alla inbjudna var ense om och som just genom sin starka begränsning kunde tänkas möjligt att främja. I några hänseenden blev förhoppningarna infriade. Vi fick lyssna till sakliga och skickliga redogörelser för judarnas ohyggliga läge i de tre berörda länderna, vi antog en resolution om hänvändelser till FN och till deltagarnas regeringar om judarnas frigivande. Vi hade på lunch och raster samtal med reflekterade människor, samtal som fick ett särskilt behag genom vår enighet om en stor sak. Men konferensdebatten, med ett tjugotal inlägg under sju till åtta timmar, var ett crescendo av odräglighet. Då ett antal relativt framstående personer från skilda länder skall framföra sina åsikter i ett allmänt problem, blir det naturligt att upprepningar överflödar och att de mest pratsamma dominerar, och härtill kommer en tävlan i det abstrakta, högtidliga, lidelsefulla och

floskulösa som närmar sig ett slags kollektiv galenskap. Detta hade jag upplevt och genomlidit några gånger förr, men vid detta tillfälle stegrades, tror jag, absurditeten genom att ämnet för överläggningen var så klart begränsat och genom att alla var helt ense och endast hade att variera temat av moralisk upphöjdhet och moraliskt fördömande.

Den amerikanske ambassadören Goldberg, ett av konferensens stora namn, angav tonen i ett vältaligt anförande, i vilket höga principer om människovärde, rättfärdighet och samhörighet ältades med en självbelåten entusiasm som påminde mig om tandbörning utan bedövning för sextio år sedan. Ibland trodde man att nu måste karlen sluta, men han ryckte upp sig, serverade sina förgyllda plattheter i lätt retuschering, såg sig omkring med den tränade frasmakarens uttryck av finsmakeri och vädjan om bifall. En engelsk labourlord var mästare i användningen av ett populärt konferensgrepp. Vi pratade för mycket, sade han under tjugo minuter, vi måste handla i stället, vi måste offra oss för det stora målet — och så föreslog han att vi alla skulle konstituera oss som en kommitté. En indier anförde i en för-
ening av upphöjd sorg och nästan dräglände självglädje att mänskligheten sedan årtusenden gått fel; det gällde att återfinna stillhet, inre liv och kontemplation — en konst som han och en del av hans

landsmän behärskade, antyddes det i vaga vändningar. I fråga om den kombination av internationalism och nationell självuppskattning som är vanlig i dylika sammanhang tog en brasilianare priset: Europa och Asien skulle av Brasilien lära sig att skilda raser kunde leva i fördragsamhet och sämja. Gång på gång under dessa orationer kände jag mig lockad att begära ordet och råskälla, men lugnades av Harald Wigforss, som lyssnade i klok spefullhet, och jag sprang ut i ett annat rum då det blev för svårt. En viss nationell eller rättare skandinavisk självbelåtenhet fick också jag känna: den danske tidningsmannen Mogens Kofoed Hansen gav den ojämförligt bästa framställningen av judarnas läge i ett av de berörda länderna (Irak), och förre norske utrikesministern Halvard Lange avbröt deklamationerna med några ord av saklighet och skärpa. Min enda insats var att efter resolutionens antagande hos presidiet kräva att mötesdeltagarna inte som avsett var skulle kallas "leaders of community"; min med löjlig ilska framförda begäran godtogs då jag fick stöd av ett par italienska tidningsmän.

Så blev ändå lunchen en glädje. Jag kom att sitta bredvid en mörklagd herre med distingerade drag och gråsprängt skägg; jag trodde först att han var rabbin, men han var österrikisk kompositör av preussisk härkomst. "Min släkt består av preussiska

generaler men jag har suttit i fängelse under både Hitler och Dollfuss", meddelade han efter en stund utan en aning av skryt. Genom en tillfällighet kom von Einem (vars farbror blev berömd 1914 som erövrare av Liège) och jag att tala om litteratur. Han kände sedan ungdomen väl till och hade i regel personligen träffat författare som jag, med något undantag, endast läst: bröderna Mann, Hesse, Wassermann, Roth, Musil, Werfel, Hofmannsthal och andra. Det blev, i varje fall för mig, ett sådant samtal som man drömmer om vid inmarschen till en bjudning och som man sällan får uppleva. Utbyte av reflexioner och sakuppgifter, med inslag av personliga minnen från hans sida: jämförelser mellan bröderna Mann och Hesse, varför avskydde Musil Thomas Mann, varför söp Roth, hur engagerad var Schnitzler i judefrågan? "Ni måste läsa den nyss publicerade brevväxlingen mellan Mannarna och mellan Thomas och Hesse" — det rådet följde jag ett par dar senare.

PÅ HÖSTEN 1952 LÄSTE JAG "Maria Cross" av Donat O'Donnell, en samling lysande essayer om katolska författare, såsom Léon Bloy, Claudel, Péguy, Mauriac och Graham Greene. Jag tyckte att boken skulle passa Dag Hammarskjöld, med vilken jag då hade mycket vänskapliga förbindelser, sände honom boken och bad honom läsa den. Efter någon tid fick jag boken tillbaka med uttryck för Hammarskjölds stora uppskattning. Jag skrev om boken under titeln "Diktaren och korset" i Dagens Nyheter i november samma år. Något senare reste jag till Irland för första gången. Då jag besökte det irländska utrikesdepartementets pressbyrå, talade jag med dess chef Conor Cruise O'Brien, och på en fråga från honom svarade jag att den irländare jag var mest ivrig att få träffa var Donat O'Donnell. "Det är jag", svarade O'Brien, som enligt reglerna i den irländska förvaltningen publicerat "Maria Cross" under pseudonym. Det lilla missförståndet gjorde helt naturligt att vi snabbt blev goda vänner, och under de följande årtiondena har vi träffats åtskilliga gånger; jag ordnade med en föreläsning av honom i Stockholm, och han skaffade mig en inbjudan att föreläsa vid Trinity College i Dublin. Då vi på senhösten 1967 var i New York, läste O'Brien upp för oss den första akten av sitt skådespel om Hammarskjölds verksamhet i Kongo och hans död.

Då skådespelet kom ut under titeln "Murderous Angels", läste jag det och skrev om det i Göteborgs Handelstidning. Nu på våren 1970 skriver jag om saken igen, därför att jag på några punkter är missnöjd med min tidigare artikel.

Enligt skilda uppgifter, som jag inte kan kontrollera, var läsningen av "Maria Cross" en väsentlig orsak till att Hammarskjöld långt senare anställde O'Brien i FN:s sekretariat; denna uppgift förekommer också i "Murderous Angels", där Hammarskjöld förklarar att han fått boken av en av sina fiender, och i en not meddelas att denne fiende skulle vara Herbert Tingsten. Säkert är att O'Brien anställdes i FN på hösten 1960 och under månaderna maj till september 1961 var organisationens representant i Katanga, den provins som åtminstone under formell ledning av Tshombe vägrade att ansluta sig till den nya staten Kongo; om sina erfarenheter i Katanga skrev O'Brien den även till svenska översatta boken "Uppdrag i Katanga". Kort tid senare slutade O'Brien sitt arbete i FN; sedermera har han varit universitetskansler i Ghana och innehavare av en av Amerikas främsta professurer samt hör sedan något år till ledarna av det irländska arbetarpartiet, designerad till utrikesminister vid ett regeringsskifte. Jag vill nämna att O'Brien utom de nämnda skrifterna utgivit en rad betydande arbeten,

så om den irländske nationalistledaren Parnell, och att han under det senaste året givit mycket uppmärksammade föreläsningar vid universitetet i Cambridge. O'Brien är katolik — eller säger sig åtminstone vid samtal vara till drygt femtio procent troende — och samtidigt politiskt radikal med åsikter som i åtskilligt erinrar om varianter av den svenska nyvänstern.

"Murderous Angels" behandlar Kongokrisen och Förenta Nationernas aktioner i Kongo mellan sommaren 1960 och september 1961. Vad som gjorde boken till något av en skandal är att Hammarskjöld framställdes som en "mordängel": han skulle av åtminstone för honom själv ideella skäl ha vidtagit de åtgärder och givit FN:s tjänstemän och militärer de order som ledde till mordet på Lumumba, i full insikt om de resultat som hans åtgärder och befallningar måste få. Hammarskjölds död i flygolyckan trekvarts år senare beskrivs också som ett mord — inte av "änglar" men av målmedvetna politiker, av representanter för det belgiska bolag och dess verktyg bland negrerna som opponerade mot FN:s vid denna tid "Katanga-fientliga" enhetspolitik i Kongo. I ett utförligt förord och i ett antal noter diskuterar och kommenterar O'Brien sitt eget skådespel.

Jag skall här blott helt kort stanna vid teckningen

av Hammarskjöld. Den är i ganska ringa grad byggd på personlig bekantskap — O'Brien träffade naturligtvis Hammarskjöld flera gånger men kände honom inte närmare — utan grundar sig i huvudsak på studier av Kongokrisen och på det självporträtt som Hammarskjöld givit i "Vägmärken". Hammarskjöld beskrivs som en idealist med messianska föreställningar och alltså en ovillkorlig tro på sin egen kallelse.

I en scen har Hammarskjöld ett samtal med sin sekreterare Diop rörande frågan huruvida Lumumba, den kongolesiske frihetsledaren, bör undan skjutas eller undanröjas för att säkra världsfreden. Diop anmärker att våld är lika ofrånkomligt i människans liv som mat och dryck; han avser därmed att försvara eller ursäkta Lumumbas aktioner. Hammarskjöld svarar: "Tror du att jag inte har tänkt på det? . . . Men jag har valt — eller, som jag tror, blivit vald — att handla som om det inte vore så. Att handla som om anden kunde påverka den grova materien, som om det enda liv som är värt att leva vore ett liv i tjänande av anden, den eviga kampen för att sätta Guds stämpel på materien."

I en annan scen uttrycker sig Hammarskjöld än mera extravagant: "Ja, jag är Kristi tjänare. Jag kan synas vara Pontius Pilatus. Men jag representerar Kristus . . . Historien är — som Bloy skriver —

Guds vandring i mörkret. I denna mörka vandring söker jag alltid hålla i min Mästares hand." Då sekreteraren, till vilken Hammarskjöld talar, förskräckt utropar: "Oh Jesus, du har förlorat förnuftet!" blir svaret: "Jag vet, Diallo (sekreteraren Diops smeknamn) . . . man måste förlora sitt förnuft för att nå in i sin själ."

I dessa och andra av skådespelets repliker formar O'Brien en bild av Hammarskjöld som kunde tillämpas på många religiösa och politiska ledare. Hammarskjöld förklarade sig vilja tjäna en stor sak, inte bara freden utan ytterst Kristus och Gud. De uppställda målen är emellertid så vaga, friheten i väljandet av medel så total, att i själva verket Hammarskjöld måste se sig själv, sitt eget samvete, som den avgörande faktorn. Tjänaren förvandlas på detta sätt inte bara till ambassadör eller ställföreträdare för Den Högste utan blir dennes ersättare och språkrör, blir i praktiken Gud själv. Från ödmjukheten till högmodet blir det blott ett steg, ödmjukheten är en trappa till eller en slöja för högmodet.

Att denna teckning av Hammarskjöld berör väsentliga drag i hans karaktär och ideologi — särskilt enligt "Vägmärken" — synes mig svårt att bestrida, men dels finner jag överdrifterna så stora att det gör framställningen skev, dels är jag övertygad om att Hammarskjöld aldrig av sina Messiasfantasier skulle

ha drivits till en sådan handling som det låt vara indirekta mordet på Lumumba. För övrigt uttryckte sig Hammarskjöld såvitt jag vet aldrig i samtal i stil med "Vägmärken". O'Brien söker i förordet försvara eller ursäktas sig med att han tror på den tecknade gestaltens och handlingens möjlighet men att han inte vill bestämt hävda att Hammarskjöld begått mordet; skådespelets Hammarskjöld blir alltså en fiktionsgestalt, även om författaren subjektivt snarast tror på denna gestalts realitet. Det synes mig vara ett svagt försvar. De som ser eller läser skådespelet måste bibringas uppfattningen att Hammarskjöld var en "mordängel" liksom den enligt min mening lika ogrundade föreställningen att Hammarskjöld var en praktiserande homosexuell. Detta utesluter inte att skådespelet i sin fanatiska ensidighet ger synpunkter och perspektiv av betydelse, men jag anser det omöjligt att ta del av det utan en känsla av olust och moralisk kritik mot O'Briens utnyttjande av en ryktbar person och en märklig situation.

De tankar på mord, förräderi och gemena handlingar överhuvud i Den Högstes tjänst som O'Brien tillskriver Hammarskjöld är ett fängslande inslag i idéhistorien — såvitt jag vet aldrig behandlat generellt och systematiskt. Då människorna når en sådan grad av medvetenhet att maktviljan och egois-

men måste smyckas med moraliteter, är det självfallet att massdödande måste ideellt motiveras. En religion måste värjas och utvidgas med tanke på mänsklighetens frälsning, en stat eller en nation måste fylla sin mission eller åtminstone bevara sin egenart, en ideologi — religionernas blygsamma ersättare — måste föras till seger, även om det kräver många död före triumfen och fulländningen. I allmänhet ser sig målet så stort att man inte anser det lönt att beräkna offrets omfattning; man kalkylerar inte hur många som måste dö för att katolicismen eller protestantismen skall bli härskande i ett område, hur många som måste stupa för att en stats självständighet skall bevaras, hur många människoliv en nazistisk eller kommunistisk omvälvning får kosta.

Men de prelater, statsmän och ideologer, som med den största kraften och säkerheten förkunnar massdödandets värde, synes mig alltid ha ringa känsla för människors lidanden. De talar och skriver med sådan entusiasm om behovet av offer i Guds, statens eller idéns tjänst, att man inte ser dem bara som passionerade idealister eller Messiasgestalter, som är behärskade av tron på ett stort mål. De verkar hårda och ofta onda människor, som inte plågas av tanken på andras plågor och död utan så helhjärtat kan hävda en idé därför att de saknar godhet och medkänsla. I senare tids diktaturideologier, som kräver

en våldsam omvälvning för att nå fulländningen, möter man, synes det mig, ofta sådana gestalter. Man kan kalla dem idealister, men man är ofta mera benägen att kalla dem dåliga människor. Den främste i genren under vår tid har varit Hitler, men hos Lenin, Mussolini och andra revolutionens förkunnare finner man ofta samma hjärta av sten — liksom hos religionsförföljelsernas talesmän och de statliga och nationella krigens försvarare. Tanken på stora offer för ett stort mål är ofrånkomlig, men dess profeter är inte något trevligt sällskap. Till den gruppen hörde inte Hammarskjöld.

I fråga om det individuella mordet — i motsats till massmordet — möter man mera sällan ett ideologiskt försvar. De flesta av oss har väl vid några tillfällen varit glada över ett politiskt mord eller hoppats på ett sådant mord; för min del tänker jag främst i det sammanhanget på Hitler. Men ett privatmord motiverat av så att säga privatideologiska skäl anses allmänt fördömligt. Den enda roman jag kommer ihåg som handlar om ett sådant mord är Dostojevskijs "Raskolnikov". Den unge studenten anser sig moraliskt berättigad att mörda änkan, därför att han har större behov av och bättre kan använda hennes pengar än hon själv; Dostojevskij skildrar med inlevelse denna ideologi, men till det mästerliga i romanen hör hans avslöjande av Ras-

kolnikovs hårdhet — inte bara hans rädsla och hans samvetsqual — och hur han kan finna frälsning endast genom ett liv i yttre elände tillsammans med den av livet pinade unga flickan. Den enklaste men förvisso inte gångbaraste motiveringen för ett privatmord — att man själv är bättre värd att leva än den mördade — erinrar jag mig från en gammal tysk versstump, i vilken den anklagade mördaren försvarar sig inför domarna: "Ich hab' meine Tante geschlachtet, meine Tante war alt und schwach, aber Ihr, meine Richter, trachtet meine glühende Jugend nach."

VARFÖR SKRIVER JAG? Den frågan ställde jag och sökte besvara i den lilla dagboksanteckning från Bern i februari 1968 som inleder denna bok. Särskilt sedan jag blivit sämre i ögonen kommer frågan upp på nytt för mig själv och den antyds någon gång av Gerd och goda vänner, helt naturligt då jag ofta tänker på och klagar över hur besvärligt det är att ungefär varannan morgon författa någon eller några sidor.

Först måste jag slå fast att skrivandet ibland är en stor glädje och det är denna glädje jag alltid hoppas på då jag börjar. Jag glömmer för ett par timmar vad som plågar mig, eller rättare, jag omvandlar det, jag övervinner det genom att fånga upp det i formuleringar. Denna författarglädje känner väl alla som skriver, den innebär, för att uttrycka det med ofrånkomlig dunkelhet, en seger över det yttre, över den del av jaget som man ansätts av.

Men till stor del är skrivandet en vana, det enda sättet att fördriva tiden — utom läsning — som jag kan ägna mig åt. Och denna vana är förenad med en ovillkorlig känsla av plikt att arbeta. Det liv i pratande, festande och njutning som jag drömde om i ungdomen kan jag inte åstadkomma, och dessbättre kan jag inte ens längta efter det. Skrivandet och funderingarna kring skrivandet är ett tvångsarbete som är inbyggt i mig själv. Att jag under senare år förtjä-

nar en del på vad jag skriver, är naturligtvis trevligt, men som motiv spelar den saken knappast någon roll; min pension och mina besparingar — för att använda ett vackert uttryck för inkomsterna av mina memoarer — är mer än nog för oss och för de bidrag jag vill lämna till annat håll.

Ett motiv som jag tror är äkta, även om det kan verka litet konstlat, är att skrivning i linje med den här boken kan vara av värde för andra, som känner liknande saker och/eller lever i liknande situationer. Mina böcker av denna typ har lett till att jag fått en massa brev, som vittnar om att läsningen kunnat vara till hjälp eller, om man så vill, uppbyggelse. En direkt och öppen framställning av hur man står inför de allmänna mänskliga problemen tycks vara en frigörelse för många. Jag svarar sällan på breven — det är för besvärligt och ofta pinsamt — men de ger mig en uppmuntran och en känsla av samhörighet, som sällan förmedlas ens av förstående och intelligenta recensioner.

DÅ JAG SKRIVER de sista av dessa notiser, tror jag mig ofta vara på bättringsvägen ifråga om det lidande som den dåliga synen givit mig. Inte så att ögonen blivit bättre. Men dels så att jag hoppas att jag inte skall bli sämre; sedan nära ett år tycks mig sjukdomen vara stationär och jag anser det möjligt, och ibland sannolikt, att processen, som den israeliske läkaren antog, nu är fullbordad och att jag alltså får behålla den syn jag har. Dels så att jag börjar vänja mig vid min olycka. Detta innebär skilda saker. Jag har anpassat mig efter mitt läge på så sätt att jag omedvetet övat mig att göra det bästa av min kvarstående synförmåga; jag har lärt mig att hitta saker bättre och framför allt att skriva tämligen klart fast jag inte kan läsa vad jag skriver. Likaså har det blivit naturligt att lyssna till högläsning och bandspelare, vilket i början var besvärligt. Viktigast är dock en annan sak. Jag har till en viss grad i psykisk eller moralisk mening vänjt mig vid sjukdomen. Den är inte på samma sätt som förut en ond makt utanför som hotar och plågar

mig, den är en del av mig själv, och jag kan klara detta omvandlade jag utan att hela tiden se ändringen som en abnormitet, ett intrång, ett lyte. Stunderna av överväldigande förtvivlan, med gråt och skrik, har blivit mera sällsynta och det finns dagar då jag inte pinas mycket mera av oro och ångest än förr i tiden. Att fråga om en boks titel eller att söka urskilja en människas drag förenas inte längre — eller i varje fall inte alltid — med en känsla av förnedring och förbittring. Det är, som jag förut berört, en resignation, men först på sista tiden har jag förstått att en resignation av detta slag innebär ett slags förvandling av personligheten.

Några underligheter, som kanske är välkända för läkarna, har utvecklats i samband med denna förbättring. Jag är nu skumögd även i mina minnen och mina drömmar. Då jag tänker på möten och samtal för några år sedan, tycker jag mig se personerna suddigt som nu och jag anstränger mig för att få fram dragen ordentligt. Drömmens "skumma och sällsamt förvirrade färg" har blivit en realitet så till vida som jag i drömmen, likaväl som i livet, anstränger mig för att urskilja och klart uppfatta. Då jag mår som bäst, tycker jag rent av att hinna för mina ögon fått sin motsvarighet i en hinna för känslan och att jag kan tänka på svåra saker i det förflutna med mindre skärpa, med mindre smärta än

jag gjort under många år. Dödsfruktan i dess värsta form har blivit mera sällsynt under dessa stämningar av sakta försvinnande, och något liknande gäller samvetskvalen, ilskan och ängslan för världens gång. Kanske överdriver jag en smula, kanske skriver jag om detta just i dag därför att jag förnimmer min utveckling starkare än vanligt och haft ett par veckor av relativt lugn, men att tendensen är den jag här noterar, tvivlar jag inte på. Hur länge skall detta vara, hur länge skall jag vara — det lönar sig inte att fundera på — och underligt nog gör jag det inte så ofta.

Men längtan efter en förändring, eller glädje i stillhet, står kvar som alltid. Jag tycker mig ha haft så litet av detta, ser mitt liv som ett hetsigt jagande utan mål. I detta väsentliga har jag aldrig lyckats, och nästan alla böcker jag läser och de människor jag möter — främst Gerd — påminner mig om misslyckandet.

UNIVERSITETSBIBLIOTEKET

18. NOV. 1970

LUND

HERBERT TINGSTEN

Tidigare har utgivits

MITT LIV

Del I: Ungdomsåren

Del II: Mellan trettio och femtio

Del III: Tidningen 1946—52

Del IV: Tio år 1953—63

Från idéer till idyll

Strid kring idyllen

När Churchill grep makten

Notiser om liv och död

Dagbok från Amerika

Gud och fosterlandet

Min politiska horisont

Herbert Tingsten

NÄR SKYMNINGEN FALLER PÅ

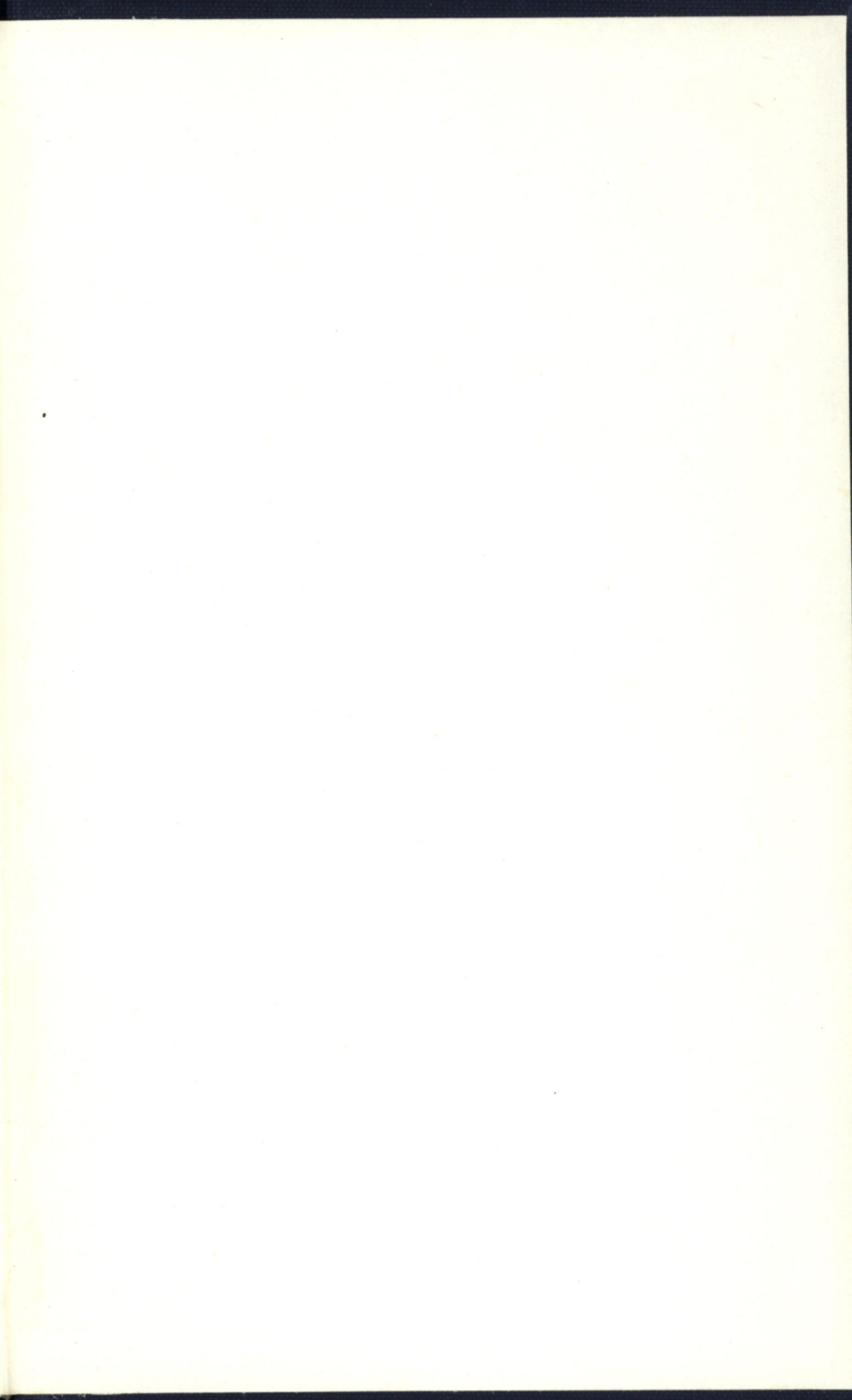
Herbert Tingstens nya bok anknyter nära till hans »Notiser om liv och död» som 1967 med sitt 14:e tusende blev en så stor framgång, och fullföljer därmed även en mycket markerad och uppmärksammas linje i hans berömda memoarer. Titeln — hämtad från en strof av Hjalmar Söderberg — täcker en för Herbert Tingsten djupt ingripande realitet. I februari 1968 meddelade honom en läkare i Bern, att hans ögonsjukdom påtagligt förvärrats och att han hädanefter blott skulle ha ledsyn kvar — förmågan att läsa skulle han förlora. I sin förtvivlan sökte han en utväg: han föresatte sig att »skriva om vad som hänt mig och hände mig, utnyttja ångesten och ställa den i min tjänst, till en del besegra den. Om jag inte gjorde så, blev det outhärdligt, spänningen mellan dödsfruktan och längtan att dö olidlig.»

Det är alltså sina upplevelser i de blindas värld som Herbert Tingsten skildrar i sina nya notiser, av dagbokskaraktär, omspännande en tid av drygt två år, från vintern 1968 till våren 1970. Han skriver om sjukdom och åldrande, moraliska problem, böcker han låtit läsa för sig eller som förmedlats till honom genom ljudband från De blindas förening. Han beskriver också människor han mött, ofta medborgare i det sydfranska samhälle där han numera är bosatt — porträtt i en halvt novellistisk genre som hör till de mest intagande inslagen i hans bok.

I NÄR SKYMNINGEN FALLER PÅ är vemodsdraget framträdande. Men kvickheten och humorn finns där också, sinnet för de drastiska poängerna. Herbert Tingstens vitalitet förnekar sig inte. Som föredragshållare och debattör ger han sig alltjämt ut på snabba expeditioner till konferenser i skilda väderstreck. Vägen till Israel håller han öppen, med samma lidelse som han gör front mot vänsterextremisterna i alla länder. I dagboksanteckningarna finns också ett antal litterära essayer infällda — karakteristiska milstolpar i denna för Herbert Tingsten så karakteristiska bok med reflexioner och betraktelser i skymningens tid.

UNIVERSITETSBIBLIOTEKET, LUND

15000

400657012